

Alles verloren?

Een onderzoek naar onteigening en rechtsherstel van Joods vastgoed in de gemeente Sneek, 1940-1954

Voorwoord

Voor u ligt de masterscriptie *Alles verloren?: Een onderzoek naar onteigening en rechtsherstel van Joods vastgoed in de gemeente Sneek*. Deze masterscriptie is geschreven als onderdeel van mijn masteropleiding Geschiedenis Vandaag aan de Rijksuniversiteit Groningen.

In november 2021 kwam ik met gemeentearchivaris Jack de Vries overeen om mijn masterstage te verrichten bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân. Tegelijkertijd bood hij mij de mogelijkheid aan een masterscriptie-onderzoek te verrichten bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân. Zo was mijn scriptieonderwerp - de onteigening en het rechtsherstel van Joods vastgoed in de gemeente Sneek - geboren.

Ik ben erg dankbaar dat ik de kans heb gekregen om dit onderzoek uit te voeren. Vanuit Friesland heb ik het land meermaals doorkruist om de onderste steen boven te krijgen. Zo heb ik het Nationaal Archief in Den Haag veelvuldig bezocht. Het reizen en het bekijken van de stukken kostte veel tijd, maar door mijn interesse in het onderwerp heb ik dit geen enkele keer als hinderlijk ervaren.

Ik wil graag een moment nemen om degenen te bedanken die deze scriptie mogelijk hebben gemaakt. Als eerste wil ik gemeentearchivaris Jack de Vries bedanken voor het vertrouwen dat hij in mij heeft gesteld voor het verrichten van dit onderzoek, alsmede zijn waardevolle tips en adviezen tijdens het schrijfproces. Daarnaast wil ik dr. Stefan van der Poel bedanken voor de prettige begeleiding bij dit masterscriptie-onderzoek, alsmede de leerzame feedback die hij mij tijdens dit proces heeft gegeven.

Ruby de Vries, Bolsward, 17 juni 2022.

Inhoud

Inleiding.....	5
----------------	---

Hoofdstuk 1 - Het onteigeningsproces van Joods onroerend goed

1.1 De voorbereiding van de onteigeningen	
1.1.1 De registratie van Joodse bedrijven, oktober 1940.....	11
1.1.2 Het registreren van de Joodse bevolking, januari 1941.....	12
1.2 De uitvoering van de onteigeningen	
1.2.1 De liquidatie of arisering van Joodse bedrijven, april 1941.....	14
1.2.2 Het beheer van Joodse particuliere panden, augustus 1941.....	18
1.2.3 De ontruiming van Joodse particuliere panden, maart 1942.....	19
1.2.4 De vervreemding van Joodse particuliere panden, maart 1942.....	23
1.2.5 De onteigening van Joodse particuliere panden in de rest van Friesland.....	37

Hoofdstuk 2 – Het rechtsherstel van Joodse panden

2.1 De stand van zaken na de bevrijding	
2.1.1 Nederland in staat van beleg, mei 1945.....	39
2.1.2 De zuivering van het notariaat, 1945-1947.....	39
2.1.3 De zuivering van gemeentebesturen.....	41
2.2 Rechtsherstel van Joodse bedrijfspanden en particuliere panden	
2.2.1 Geliquideerde en verkochte Joodse ondernemingen.....	44
2.2.2 De Afdelingen Onroerende Goederen en Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.....	45
2.2.3 Naheffingen inzake gemeentebelastingen op onroerend goed.....	57
2.2.4 Compensatieregelingen inzake de onteigeningen van Joods vastgoed.....	59

Resultaten

Conclusie.....	62
Discussie.....	63

Geraadpleegd materiaal

Archivalia.....	64
Literatuur.....	68
Digitale Bronnen.....	69

Bijlagen

1. Kaart: het aantal Joodse ingezetenen per Friese gemeente, juni 1942.....	71
2. Lijst met Joodse ingezetenen van Sneek in de Tweede Wereldoorlog.....	72
3. Alle Joodse panden in Sneek met eigenaren en kadastrale leggerartikelen.....	74
4. Kaart: het aantal vermeldingen in de Verkaufsbücher per Friese gemeente	76
5. Lijst met afkortingen.....	77

Afbeelding voorpagina:

Onbekende fotograaf, *De Nauwe Burgstraat met op de achtergrond de zaak met damesconfectie van Carl Stokmann (later C&A) en de Joodse synagoge*, circa 1920, Beeldbank, Cultuurhistorisch Centrum De Tijd.

Inleiding

“Beschuldigde verklaarde op zitting van 2 mei 1946, dat hij het huis in eigendom toebehorende aan Roosje Pino voor 3.300 gulden uit zakelijk inzicht heeft gekocht, maar dat hij van zins was, dit perceel weer aan de eigenares terug te geven wanneer zij terug zou komen.”¹

Bovenstaand citaat is afkomstig uit een vonnis van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, daterende van 1946. Hier werden na de bevrijding collaborateurs berecht. Onder de terechtgestelden bevonden zich ook enkele individuen die tijdens de bezetting Joods vastgoed aankochten in de gemeente Sneek. De koper van het huis van Roosje Pino was daar één van. Hij kocht het huis dat was gelegen aan het Hoogend in Sneek in november 1943. Voor de oorlog exploiteerde Pino daar samen met haar zus Lina een bakkerij. De koper was hun buurman, die in dezelfde straat een groentehandel dreef. De zussen waren in april 1943 in vernietigingskamp Sobibor om het leven gebracht.²

In Nederland werden veel Joodse panden tijdens de oorlog onteigend door de Duitse bezetter. Dit hield in dat de Joodse eigenaren hun eigendomsrechten over de panden kwijtraakten. De bezetter plaatste het pand onder het beheer van een trustmaatschappij. Nadat de oorspronkelijke bezitter was gevlucht of gedeporteerd, werd aangevangen met het weghalen van de inboedel. Daarna werden de panden veelal onder de marktwaarde verkocht aan derden. Er werden zowel bedrijfspanden als particuliere panden verkocht. De transacties van het particuliere vastgoedbezit werden bijgehouden in de *Verkaufsbücher*, die onderdeel zijn van het archief van het Nederlands Beheersinstituut (NBI). Dit instituut was na de oorlog verantwoordelijk voor het beheer van het vermogen van landverraders en afwezige personen. De *Verkaufsbücher* zijn te raadplegen op de website van het Nationaal Archief. Daarin worden de verkochte panden weergegeven, alsmede hun oorspronkelijke eigenaar, de beherende instantie, de oorlogskoper, de betrokken notaris, de verkoopprijs en de verkoopdatum. In de *Verkaufsbücher* staan 7500 transacties, verspreid over heel Nederland.³

In de gemeente Sneek vonden zestien transacties plaats, zo blijkt uit de *Verkaufsbücher*. Daarbij wisselden eenendertig Joodse percelen van eigenaar. **Het is mogelijk** dat meer Joodse percelen in Sneek tijdens de oorlog werden verkocht, zonder toestemming van de rechtmatige eigenaren. Een deel van de *Verkaufsbücher* is verloren gegaan. De boeken zijn dus niet compleet. **Het is mogelijk** dat sommige transacties ontbreken. Daarnaast staan in de *Verkaufsbücher* slechts percelen die zich in het Joodse privébezit bevonden. De Duitse bezetter onteigende ook panden die

¹ Nationaal Archief (NA), toegangsnr. 2.09.16.07, Inventaris van het Archief van het Nederlands Beheersinstituut, beheersdossiers beginnend met de letters I en J, inv.nr. 97834, Jong, H. de., Sneek.

² Kadaster, Kadastraal leggerartikel Gemeente Sneek, 6952.

³ Maarten-Jan Vos en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed* (Amsterdam: Boom, 2013), 20, 42.

toebehoorden aan Joodse ondernemingen, maar deze werden in de *Verkaufsbücher* niet vermeld. In Sneek bevonden zich zeven Joodse bedrijven, waarvan twee vastgoed bezaten in die gemeente.⁴ Onder Joods onroerend goed, dat door de Duitse bezetter in Sneek werd onteigend, vallen zowel particuliere- als bedrijfspanden. In een vroeger stadium onteigende de Duitse bezetter ook Joodse landbouwgronden. Van onteigening van landbouwgronden uit Joods bezit was geen sprake in de gemeente Sneek, simpelweg omdat daar geen Joodse landbouwgronden aanwezig waren.⁵

Verschillende gemeenten hebben in recente jaren onderzoek verricht naar de rol van het gemeentebestuur bij het onteigenen van Joods onroerend goed. In november 2021 kreeg de onderzoekster een verzoek van de gemeentearchivaris van Súdwest-Fryslân, om te analyseren welke rol het gemeentebestuur van Sneek speelde bij het onteigenen van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog. De aanleiding was een bericht van het KRO-NCRV programma Pointer, dat wilde achterhalen of de gemeente Súdwest-Fryslân reeds onderzoek had gedaan naar deze vraag. Het verzoek om dit onderzoek te verrichten werd door de gemeentearchivaris aan de onderzoekster gericht, omdat zij een masterstage bij het gemeentearchief Súdwest-Fryslân zou volgen. Sneek is in 2011 opgegaan in de nieuwe gemeente Súdwest-Fryslân, samen met de oud-gemeenten Nijefurd, Littenseradeel, Wûnseradiel, Bolsward en Wymbritseradeel. Het verrichten van onderzoek naar de onteigening van Joods onroerend goed in de gemeente Sneek is belangrijk. Sneek was ten tijde van de oorlog weliswaar één van de kleinste gemeenten van Friesland, maar het stond in juni 1942 op de vierde plek als het ging om Friese gemeenten met het grootste aantal Joodse inwoners.⁶ In juni 1942 had de gemeente Leeuwarden met meer dan tweehonderd Joodse ingezetenen het grootste aantal Joodse inwoners, gevolgd door de gemeenten Heerenveen, Harlingen en Sneek, Deze hadden op dat moment respectievelijk zevenenveertig, zesenzeventig en tweeënveertig Joodse inwoners. De gemeente Smallingerland volgde met tweeëntwintig Joodse ingezetenen. In acht andere Friese gemeenten ging het om enkele individuen.⁷ Op basis hiervan is een kaart van Friesland gemaakt, waarop is te zien hoeveel Joodse ingezetenen de Friese gemeenten in juni 1942 hadden. Deze kaart is te vinden in bijlage 1. In bijlage 2 staat de lijst met Joodse inwoners van Sneek tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Inmiddels zijn de resultaten van meerdere onderzoeken naar de rol van gemeentebesturen bij de onteigening van Joods vastgoed digitaal in te zien. Bekende voorbeelden zijn de onderzoeken in de gemeenten Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Groningen, Leeuwarden en Utrecht. Uit deze onderzoeken valt te concluderen dat het niet ongebruikelijk was dat gemeentebesturen een actieve rol

⁴ Gemeentearchief Súdwest-Fryslân (Ga SwF), toegangsnr. 000087-000114, Gemeentebestuur Sneek 1912-1989, inv.nr. 134, Stukken betreffende het treffen van beperkende maatregelen door diverse instanties voor Joodse ingezetenen, 1940-1947, Lijst met Joodse bedrijven in de gemeente Sneek, 14 oktober 1940.

⁵ NA, toegangsnr. 2.11.08.01, Directie van de Landbouw: Afdeling Grond- en Pachtzaken, (1906) 1935-1964, inv.nr. 111, Friesland.

⁶ Tresoar, toegangsnr. 12-02, Commissaris der Koningin in Friesland, inv.nr. 460, Verschillende brieven van burgemeesters in Friesland betreffende het versturen van lijsten met personen van geheel of gedeeltelijk Joodse bloede in hun gemeente, juni 1942.

⁷ Tresoar, Archief Commissaris der Koningin in Friesland, inv.nr. 460.

speelden bij de onteigeningen. Een pijnlijk voorbeeld is de gemeente Den Haag. Deze toonde zich in het kader van stadsvernieuwing- en uitbreiding bereid om meer dan honderd Joodse panden op te kopen, zo bracht Robin te Slaa aan het licht in het onderzoek “*Daar dit een immorele aanslag is*”: *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed, 1940-1955*.⁸ Met hetzelfde doel kochten ook de gemeentebesturen van Amsterdam, Groningen en Haren een reeks Joodse percelen, zo beschrijven Maarten Duijvendak en Stefan van der Poel in hun publicatie *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*. Groningen en Haren hadden daarbij vooral belangstelling voor landbouwgronden. Andere voorbeelden zijn de gemeentebesturen van Rotterdam, Utrecht en Leeuwarden, die zich eveneens schuldig maakten aan het opkopen van Joods vastgoed. Opvallend in deze gemeenten is dat sommige Joodse panden door het gemeentebestuur werden aangekocht om er ambtswoningen of gemeentekantoren van te maken.⁹

Na de oorlog begon het proces van rechtsherstel. Rechtsherstel hield in dat de vooroorlogse situatie werd hersteld. Het algemene beeld dat naar voren komt met betrekking tot het naoorlogse rechtsherstel van Joods vastgoed is dat van een kil en bureaucratisch proces. Er was weinig aandacht voor het leed dat de Joden hadden moeten doorstaan. De verantwoordelijkheid voor de rechtsherstelprocedure, waarvan de voorschriften voornamelijk waren vastgelegd in het *Besluit Herstel Rechtsverkeer* (E100), legde de overheid volledig neer bij de Joden zelf. Zij moesten zelf een procedure in gang zetten, want anders kregen zij niets terug. Ook in het geval van een procedure bleek het verkrijgen van rechtsherstel nog niet zo eenvoudig. Dat was vooral het geval bij de restitutie van panden. De sociale positie en vasthoudendheid van Joden en oorlogskopers hadden veel invloed op de uiteindelijke oplossing, zo beschrijven Maarten-Jan Vos en Serge ter Braake in hun publicatie *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*.¹⁰ In de meeste gevallen vond uiteindelijk wel een vorm van rechtsherstel plaats, zo concludeert Gerard Aalders in zijn bekende werk *Berooid: De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*. Dit werd volgens Aalders formeel volgens de regels en voorschriften afgehandeld, maar het is goed voorstelbaar dat Joodse slachtoffers weinig begrip konden opbrengen voor de complexiteit van het proces.¹¹ Na het rechtsherstel – wanneer zij hun panden dus terug hadden weten te krijgen – werden Joden niet zelden geconfronteerd met andere maatregelen. Dat was bijvoorbeeld het geval in Amsterdam, zo blijkt uit het onderzoek *Openstaande rekeningen: de gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* van Hinke Piersma en Jeroen Kemperman. Hier werden Joodse

⁸ Robin te Slaa, “*Daar dit een immorele aanslag is*”: *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed, 1940-1955* (Den Haag: 2016), 100-101.

⁹ Maarten Duijvendak en Stefan van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955* (Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2021), 37-38, 73, 86.

¹⁰ Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*, 27, 31, 97-98.

¹¹ Gerard Aalders, *beroooid: De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom, 2001), 192.

vastgoedbezitters geconfronteerd met naheffingen. Het betrof aanslagen die niet door de Joden waren betaald in de periode dat hun percelen waren onteigend, zoals erfpachtcanon.¹²

Uit het bovenstaande blijkt dat een actieve rol van gemeentebesturen in grote- en middelgrote gemeenten in de onteigening van Joods vastgoed niet ongebruikelijk was. Ook blijkt dat Joden hier na de oorlog, ten tijde van het rechtsherstel, niet altijd konden rekenen op steun vanuit het gemeentebestuur. Een aantal kleine gemeenten heeft inmiddels ook onderzoek verricht naar hun rol in deze processen. Voorbeelden zijn de gemeenten Hoorn, Lochem en Delft. Deze hadden net als Sneek een vergelijkbare omvang en een relatief grote Joodse gemeenschap. Het gemeentebestuur van Delft kocht vijf Joodse landbouwpercelen. Na de oorlog vond met betrekking tot deze landbouwgronden een schikking plaats.¹³ Het gemeentebestuur van Hoorn kocht tijdens de oorlog twee Joodse panden en weigerde na de bevrijding aanvankelijk om deze panden terug te geven, hetgeen leidde tot een felle juridische strijd.¹⁴ De gemeente Lochem kocht tijdens de bezetting eveneens meerdere Joodse vastgoedbezittingen, waaronder de synagoge. Het rechtsherstel van de synagoge werd een langdurig en gecompliceerd proces, waarbij het gemeentebestuur van Lochem zich weinig empathisch opstelde.¹⁵ Deze voorbeelden vertonen gelijkenissen met de houding van gemeentebesturen in grote- en middelgrote gemeenten, met betrekking tot de onteigening en het rechtsherstel van Joods vastgoed. Door het geringe aantal onderzoeken in gemeenten zoals Sneek is het echter nog niet duidelijk of deze houding ook in kleine gemeenten als gebruikelijk kan worden beschouwd. Het is dan ook interessant om te onderzoeken hoe deze processen in de gemeente Sneek hebben plaatsgevonden en hoe het zich verhoudt tot het eerder geschetste beeld. Hieruit vloeit de volgende hoofdvraag voort die in dit onderzoek centraal staat: *Hoe valt de houding van de gemeente Sneek te duiden inzake onteigening en rechtsherstel van Joods vastgoed in de periode 1940-1954?*

Deze hoofdvraag wordt beantwoord aan de hand van twee deelvragen. Voordat deze worden toegelicht is het van belang te vermelden dat in dit onderzoek uitsluitend aandacht wordt besteed aan Joodse particuliere- en bedrijfspanden. Joodse landbouwgronden zullen in het onderzoek buiten beschouwing blijven, omdat deze in de gemeente Sneek niet aanwezig waren en zodoende niet relevant zijn voor deze scriptie. Ook panden die door de Duitse bezetter werden gevorderd zullen niet worden besproken. Vordering kan worden gezien als een vorm van onteigening, ook al kreeg de

¹² Hinke Piersma en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen: de gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom, 2015), 83-91.

¹³ Ingrid van der Vlis en Kees van der Wiel, *Gemeentelijk beleid naar Joods onroerend goed in Delft: Samenvatting van het onderzoeksverslag* (Delft: 2022), 2.

¹⁴ Raymund Schütz en Egbert Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog* (Hoorn: 2021), 18, 30 51.

¹⁵ Madelien Jansen, "Joodse families streden voor hun recht, maar kregen in Lochem weinig medeleven," *Omroep Gelderland*, 19 februari 2022.

eigenaar het pand later meestal weer terug. In Sneek werden echter geen panden van Joodse eigenaren gevorderd.¹⁶

In het eerste hoofdstuk staat de volgende deelvraag centraal: *Hoe werd de onteigening van Joods onroerend goed in Sneek voorbereid en uitgevoerd door de Duitse bezetter?* Onder de voorbereiding vielen de registratie van Joodse bedrijven en hun onroerende goederen, alsmede de registratie van de Joodse bevolking. Onder de uitvoering vielen de liquidatie van Joodse bedrijven en hun onroerende goederen, het beheer van Joodse particuliere panden en de ontruiming en verkoop van deze gebouwen. Er wordt in het eerste hoofdstuk zowel gereflecteerd op het beeld in Sneek als het algemene beeld in de Nederlandse gemeenten, om te kijken hoe deze zich tot elkaar verhouden. De eerste deelvraag wordt onderzocht aan de hand van de bestaande historiografie, voorgaande onderzoeken die betrekking hebben op dit onderwerp en relevante archiefstukken die betrekking hebben op Sneek. Hierbij valt te denken aan stukken die gaan over de registratie van de Joodse ingezetenen van Sneek en hun eigendommen. Deze stukken bevinden zich onder andere in het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân en bij Tresoar. De analyse van de uitvoering van de onteigeningen in Sneek geschiedt aan de hand van persoonlijke portretten van de eigenaren. Ook zal worden verteld door wie de Joodse panden werden gekocht. Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van het Joodse pandenbezit in Sneek zijn registratielijsten, persoonskaarten, woningkaarten en kadastrale leggers geraadpleegd. Op de kadastrale legger, die aan een bepaald adres verbonden is, kan worden nagegaan of een pand al dan niet Joods bezit was en wat er tijdens de oorlog mee gebeurde. Aan het einde van dit hoofdstuk zullen de onteigeningen van Joods vastgoed in Sneek kort worden vergeleken met de onteigeningen die plaatsvonden in andere delen van Friesland, op basis van het aantal vermeldingen in de *Verkaufsbücher*.

In het tweede hoofdstuk wordt de volgende deelvraag onderzocht: *Hoe is het proces van rechtsherstel van Joodse panden verlopen in Sneek?* Wederom is daarbij zowel aandacht voor het verloop van het rechtsherstel in Sneek als het algemene beeld van dit proces in de Nederlandse gemeenten, zodat kan worden geanalyseerd hoe deze zich tot elkaar verhouden. In dit hoofdstuk wordt eerst kort ingegaan op de zuivering van het notariaat en het gemeentebestuur. Vervolgens komt het beleid aan de orde dat vanaf overheidsniveau werd gehanteerd voor de restitutie van Joods vastgoed. Vervolgens wordt besproken hoe dit beleid werd uitgevoerd en welke instanties daarbij betrokken waren. Daarna wordt besproken welke regelingen werden getroffen met betrekking tot het Joods onroerend goed dat tijdens de oorlog werd onteigend en doorverkocht in de gemeente Sneek. Tegelijkertijd wordt de rol van het gemeentebestuur van Sneek in dit restitutieproces geanalyseerd, zowel tijdens als kort na het rechtsherstel. Denk hierbij aan het opleggen van eventuele naheffingen. De tweede deelvraag wordt beantwoord aan de hand van relevante historiografie over dit onderwerp, alsmede archiefstukken waarin naar voren komt hoe het proces van rechtsherstel van Joods onroerend

¹⁶ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 380, 1940-1952, schade door vordering van gebouwen – uitvoering, Diverse lijsten met tijdens de oorlog gevorderde panden in de gemeente Sneek, 1940-1952.

goed in de gemeente Sneek is verlopen. Daarbij valt te denken aan beheerdossiers van oorlogskopers uit het archief van het NBI, alsmede geschillendossiers van de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel. In de conclusie van deze scriptie wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag en worden de resultaten geïnterpreteerd en verbonden aan de beperkingen en implicaties van het onderzoek. Ook komen suggesties voor vervolgonderzoek aan bod.

Meermaals zal het begrip ‘gemeentebestuur’ worden gehanteerd. Bij dit onderzoek moet rekening worden gehouden met het feit dat het gemeentebestuur tijdens en kort na de oorlog anders functioneerde dan in vreedstijd. Tevens had het een andere samenstelling. Dit was in Sneek niet anders. Vóór de Tweede Wereldoorlog werd het gemeentebestuur van Sneek gevormd door de burgemeester, de gemeenteraad en het College van Burgmeesters en Wethouders (College van B&W). Per 1 september 1941 trad de landelijke verordening 152/1941 in werking, waardoor de gemeenteraad en het College van B&W hun taken moesten neerleggen. Het gemeentebestuur kwam volledig in handen van de burgemeester. In Sneek was dit voor het grootste gedeelte van de oorlog N.S.B-burgemeester Schut. Hij kon taken, verspreid over diverse beleidsterreinen, delegeren aan wethouders. Deze wethouders voerden enkel het beleid van de burgemeester uit. Ze waren ondergeschikt aan de burgemeester en fungeerden als zijn vertegenwoordigers.¹⁷ In de periode van 5 mei 1945 tot 21 november 1945 werkte het gemeentebestuur van Sneek wederom anders. Dit keer op basis van het *Besluit Tijdelijke voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten*. In deze maanden bestond het gemeentebestuur van Sneek alleen uit de burgemeester en het College van B&W. Vanaf 21 november 1945 werd de vooroorlogse situatie in de gemeente Sneek hersteld. Vanaf dat moment bestond het gemeentebestuur weer uit de burgemeester, het College van B&W en de gemeenteraad.¹⁸

Twintig Joodse Snekers zijn in de oorlog omgekomen, waarvan het merendeel in het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau. Anderen wisten onder te duiken, maar moesten na de oorlog verder met het besef dat een groot deel van hun familie niet meer in leven was. Daarnaast werden zij geconfronteerd met het feit dat hun woningen, persoonlijke eigendommen en bedrijven tijdens de oorlog door de bezetter waren vervreemd.

Deze scriptie bestaat uit twee hoofdstukken. In hoofdstuk 1 wordt uiteengezet hoe de onteigening van Joods vastgoed in Sneek werd voorbereid en uitgevoerd. Hoofdstuk 2 behandelt het verloop van het naoorlogse rechtsherstel van Joods vastgoed in Sneek. In de conclusie wordt het antwoord op de hoofdvraag van deze scriptie gepresenteerd.

¹⁷ “Achtste Verordening: van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende bijzondere maatregelen op administratiefrechtelijk gebied,” *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied*, 12 augustus 1941.

¹⁸ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr 2834, Stukken betreffende benoeming, ontslag en overlijden van wethouders, 1917-1982, Bericht van L. Rasterhoff aan de waarnemend Commissaris der Koningin in de provincie Friesland, 4 mei 1945; Bericht van D. Zuiderbaan aan de burgemeester van Sneek, 14 mei 1945; Besluit van de waarnemend Commissaris der Koningin A.W. Haan, 16 mei 1945; Brief van L. Rasterhoff aan de Commissaris der Koningin in de provincie Friesland, 17 mei 1945; Besluit van de waarnemend Commissaris van de Koningin, 22 mei 1945; Bericht met punten van behandeling voor de gemeenteraadsvergadering van 21 november 1945, 13 november 1945.

1. Het onteigeningsproces van Joods onroerend goed

Tijdens de oorlog kwam het gezag over Nederland bij de *Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied* te liggen. Zijn macht was gebaseerd op het *Decreet van den Führer* van 18 mei 1940. De Rijkscommissaris verbleef in Den Haag. Hij stond direct onder Adolf Hitler. Nederland had in de jaren 1940-1945 dezelfde Rijkscommissaris. Het betrof de Oostenrijkse nazi Arthur Seyss-Inquart.

Als opperste machthebber in het bezette Nederlandse gebied was Seyss-Inquart bevoegd verordeningen uit te vaardigen. Deze werden gepubliceerd in het *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied*. De verordeningen bevatten voorschriften waaraan de bevolking zich moest houden. Sommige verordeningen waren alleen van toepassing op Joden. Seyss-Inquart maakte gebruik van Duitse politieorganen om ervoor te zorgen dat mensen de regels daadwerkelijk opvolgden. Daarnaast refereerde hij in de verordeningen continu aan zijn machtsbasis: het *Decreet van den Führer*. Het onteigenen van Joods onroerend goed werd georganiseerd en gelegitimeerd aan de hand van de verordeningen van Seyss-Inquart.¹⁹

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe de bezetter de onteigening van Joodse bedrijfs- en particuliere panden in Sneek voorbereide en uitvoerde. Telkens wordt hierbij gereflecteerd op het algemene beeld in Nederland. De bespreking van zowel de voorbereiding als de uitvoering vindt plaats aan de hand van de verordeningen op grond waarvan de onteigeningen plaatsvonden. Dit geschiedt op chronologische wijze.

1.1 De voorbereiding van de onteigeningen

1.1.1 De registratie van Joodse bedrijven, oktober 1940

Voordat kon worden overgegaan tot de verkoop of liquidatie van Joodse bedrijven, inclusief hun onroerende goederen, moesten deze eerst in kaart worden gebracht. Dit begon met verordening 189/1940. Deze werd uitgevaardigd op 22 oktober 1940. De verordening verplichtte Joodse ondernemingen om zich voor 30 november 1940 te registreren bij het *Bureau voor Economisch Onderzoek* in Den Haag. Dit bureau stond beter bekend als de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Ondernemingen met minimaal één Jood in de directie of de raad van commissarissen moesten zich laten registreren. De Oostenrijker Hans Fischböck stond aan het hoofd van de WPS. Hij was de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* in het bezette Nederlandse gebied. Hij was benoemd door de Rijkscommissaris.²⁰

In aanloop naar de uitvaardiging van verordening 189/1940 vroeg P.A.V van Harinxma Thoe Slooten, Commissaris der Provincie Friesland, op 8 oktober 1940 aan de Friese burgemeesters om

¹⁹ Gerard Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999), 125-26.

²⁰ Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 125-26, 135-138.

lijsten met Joodse ondernemingen. Deze lijsten moesten voor 15 oktober 1940 in tweevoud aan Van Harinxma Thoe Slooten worden toegestuurd. Daarbij moesten plaats, naam en straat nauwkeurig vermeld worden.²¹ De Commissaris had hiertoe het bevel gekregen van de *Ortskommandant* te Leeuwarden. De *Ortskommandantur* was een plaatselijk hoofdkwartier van de *Wehrmacht*.²² In opdracht van burgemeester Lucas Poppinga onderzocht de Gemeentepolitie van Sneek welke Joodse ondernemingen in Sneek waren gevestigd. Op 12 oktober 1940 meldde de Commissaris van Politie dat het er zeven waren. Het betrof de bakkerij van Roosje Pino, het hotel van Jacob Pino, een winkel van Eduard Pino, de slagerij van Mozes Jomptop Jacob de Wilde, de groothandel van Abraham Kuyt, de metaal- en voddendhandel van Samuel Velleman en de vellenbloterij van Levi Nathan Velleman.²³ Poppinga stuurde de gegevens op 14 oktober naar Van Harinxma Thoe Slooten. Vanaf 22 oktober 1940 ging de verplichte registratie van Joodse ondernemingen van start.²⁴

Onder bedrijven viel alles wat direct en indirect voor de onderneming kon worden gebruikt. Het gehele vermogen van de firma moest bij de WPS worden aangemeld, inclusief onroerende goederen die tot de bedrijfsmiddelen behoorden. De in te vullen formulieren werden verspreid vanuit de *Kamer van Koophandel en Fabrieken* (KKF).²⁵ Ze moesten worden ingediend bij de WPS. De uitvoering van verordening 189/1940 verliep grotendeels buiten de gemeentebesturen om, vanwege het feit dat Joden zelf de formulieren moesten invullen en inleveren. Soms moesten gemeentebesturen wel informatie verschaffen aan de autoriteiten omtrent de Joodse ondernemingen in hun gemeente, zoals de gegevens die burgemeester Poppinga verstuurde aan de Commissaris der Provincie Friesland. Circa 21.000 ondernemingen in Nederland werden op basis van verordening 189/1940 als 'Joods' aangemerkt, waarvan zeven in Sneek.²⁶

1.1.2 Het registreren van de Joodse bevolking, januari 1941

De Duitse bezetter wilde zich een nauwkeurig beeld verschaffen van de Joodse bevolking in Nederland. Dit ging van start met verordening 6/1941. Deze werd uitgevaardigd op 10 januari 1941. Joden in alle Nederlandse gemeenten werden verplicht zich te laten registreren. Iemand was Jood als deze aan de vereisten van het vierde artikel van verordening 189/1940 voldeed. Daarin werd bepaald wanneer iemand Joods was. Iemand was al Joods als hij of zij één vol-Joodse grootouder had. Een grootouder werd als vol-Joods beschouwd als hij of zij tot de Joodse kerkelijke gemeenschap

²¹ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Brief van P.A.V van Harinxma Thoe Slooten aan Heeren Burgemeesters in Friesland (behalve Leeuwarden), 8 oktober 1940.

²² Tresoar, Archief Commissaris der Koningin in Friesland 1923-1961, inv.nr. 460, Schrijven van de Ortskommandantur Leeuwarden aan de Commissaris van de Koningin in Friesland, 7 oktober 1940.

²³ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Brief van de Commissaris van Politie aan burgemeester Poppinga, 12 oktober 1940.

²⁴ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Schrijven van burgemeester Poppinga aan de Commissaris van de Koningin in de Provincie Friesland, 14 oktober 1940.

²⁵ Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 125-26, 135-138.

²⁶ Te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, 8, 12.

behoorde. De registratie van de Joden geschiedde door middel van aanmeldingsformulieren. Gemeentebesturen moesten de formulieren aanvragen bij de autoriteiten en ervoor zorgen dat ze werden verspreid onder de Joodse inwoners. Deze dienden de formulieren zelf in te vullen. Op de formulieren moesten Joden hun voornaam, achternaam, geboorteplaats, geboortedatum, adres, kerkelijke gezindte, beroep, burgerlijke staat en het aantal vol-Joodse grootouders opgeven.²⁷

Op 31 januari 1941 vroeg burgemeester Poppinga van Sneek honderd aanmeldingsbewijzen aan het *Hoofd der Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters*.²⁸ Daardoor werd het registratieproces van de Joden in de gemeente Sneek in gang gezet. Abraham Kuyt, een Joodse inwoner van Sneek, meldde zich vrijwillig aan om de aanmeldingsformulieren te verspreiden onder de Joodse burgers. Hij was de voorzitter van de Joodse gemeente van Sneek. Kuyt merkte wel op dat hij niet verantwoordelijk was voor degenen die weigerden de formulieren in te vullen.²⁹

In Sneek moesten de formulieren worden ingeleverd bij de gemeentesecretarie. Dit kostte een gulden per persoon. De helft van de opbrengst van de registratie van Joden moest worden afgestaan aan de provincie, terwijl de andere helft in de gemeentekas terecht kwam. Dit was een regel van de Duitse bezetter, net als de registratieplicht zelf.³⁰ De registratieplicht werd in Nederland massaal opgevolgd. Minder dan vijftig Joden in heel Nederland meldden zich niet aan.³¹ Op 1 maart 1941 werd de eerste lijst met namen door burgemeester Poppinga verstuurd aan het Hoofd der Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters in Den Haag. De lijsten moesten regelmatig door de burgemeester worden bijgewerkt, waarna ze opnieuw werden verzonden. In totaal hebben in Sneek tijdens de oorlog zeventenzestig personen op de lijst gestaan.³² Wie op basis van het vierde artikel van verordening 189/1940 als Jood was aangemerkt, kreeg vanaf januari 1942 een J op zijn persoonsbewijs en moest vanaf mei 1942 een gele ster op de kleding dragen.³³

Poppinga werd in mei 1941 vervangen door burgemeester Jacob Rudolf Johann Schut, omdat Seyss-Inquart hem verantwoordelijk hield voor een anti-Duits protest in Sneek. Schut was een Duitse politicus en predikant. Hij was tevens lid van de NSB. Schut was door Rijkscommissaris Seyss-Inquart

²⁷ Milja van Tielhof, *Banken in bezettingstijd: de voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2003), 87.

²⁸ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 132, Stukken betreffende de aanmelding en registratie van Joodse ingezetenen, 1941-1943, Schrijven van burgemeester Poppinga aan het Hoofd der Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters over de aanmeldingsplicht voor Joden, 31 januari 1941.

²⁹ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 132, Aanmeldingsplicht van personen die geheel of gedeeltelijk van Joodse bloede zijn, 10 februari 1941; Schrijven van Abraham Kuyt aan burgemeester Poppinga over het toezenden van aanmeldingsformulieren voor Joden, 6 februari 1941.

³⁰ Schütz en Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, 17.

³¹ Milja van Tielhof, *Banken in bezettingstijd: de voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2003), 87.

³² Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 132, Lijst van personen van geheel of gedeeltelijk Joodse bloede, woonachtig of verblijvende in de gemeente Sneek, 1 maart 1941.

³³ Karel Berkhuisen, *De transacties van Joods onroerend goed in de gemeente Doetinchem tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Doetinchem: Stichting Doetinchem Herdenkt, 2021), 19.

aangewezen als de nieuwe burgemeester, ook al had hij niet naar het burgemeesterschap gesolliciteerd. Schut meldde op 15 mei 1941 tijdens zijn installatie als burgemeester van Sneek dat hij van iedereen een ‘absoluut correcte houding en beschaafd optreden tegenover alle Duitse autoriteiten en personen’ verwachtte. Aan het niet opvolgen van deze instructie waren ernstige gevolgen verbonden, zo stelde Schut. Hij vermeldde niet wat deze gevolgen waren. Schut zei te streven naar een goede samenwerking met de Friezen, die volgens hem tot de ‘meest begaafde stammen in Europa’ behoorden. Schut stelde dat de ‘eigenschap van goed bloed en goede zeden, karakter en gemeenschapsbesef en toewijding jegens onwaarachtig volksbelang’ bij hem voorop stonden met betrekking tot zijn waardering voor anderen.³⁴

1.2 De uitvoering van de onteigeningen

1.2.1 De liquidatie of arisering van Joodse bedrijven, april 1941

De registratie van Joodse ondernemingen op basis van verordening 189/1940 vormde nog geen wettelijke basis voor het verkopen of liquideren van deze bedrijven. De ‘rechtsgrond’ volgde in april 1941, met verordening 48/1941. Daarin werd bepaald dat de bij de WPS aangemelde Joodse ondernemingen tevens door de WPS onder beheer konden worden geplaatst. Beheer betekende voor de meeste Joodse bedrijven liquidatie.

Er waren twee soorten beheerders die de WPS kon aanstellen. Een *Liquidations-Treuhänder* werd aangewezen als de onderneming moest worden geliquideerd. Dit was het geval voor veel kleine bedrijfjes die geen significante bijdrage leverden aan de Duitse economie. Een *Verwaltungs-Treuhänder* werd aangewezen als het bedrijf moest blijven bestaan. Dit gold voornamelijk voor florerende bedrijven, die in economisch opzicht wel als waardevol werden beschouwd door de Duitse bezetter. Deze bedrijven werden door de beheerder ‘geariseerd’. Dit hield in dat een Ariër, ofwel iemand van het Germaanse ras, het bedrijf voortzette en het personeel verving door Ariërs. Het kwam geregeld voor dat de *Verwaltungs-Treuhänder* het bedrijf zelf opkocht en voortzette. In andere gevallen werd de onderneming gekocht door derden. De Nederlandse kopers waren vaak lid van de NSB.³⁵ Voor Duitsers was het moeilijker om Joodse ondernemingen in Nederland te kopen, omdat het regelmatig voorkwam dat Nederlandse banken geen krediet aan hen wilden verstrekken. Meestal konden Duitsers alleen terecht bij filialen van Duitse banken. De Duitse bezetter probeerde dit probleem in 1942 op te lossen, door een nazi als directeur van de *Nederlandsche Middenstandsbank*

³⁴ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr.4120, Gemeenteraadsverslagen 1941, Raadsvergadering van 15 mei 1941.

³⁵ Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 135-138.

aan te wijzen.³⁶ In totaal werden circa 2.000 van de ongeveer 21.000 Joodse ondernemingen geariseerd.³⁷

De *Verwaltungs-Treuhänder* die de WPS aanstelde wanneer een bedrijf moest worden voortgezet waren meestal in dienst van de *Niederländische Aktiengesellschaft für die Abwicklung von Unternehmungen* (NAGU). Dit was een accountantskantoor dat was gevestigd in Den Haag. De meeste Joodse bedrijven kwamen niet in aanmerking voor instandhouding. Deze werden geliquideerd door een *Liquidations-Treuhänder*. Deze beheerders waren doorgaans in dienst van de Duitse trustmaatschappij *Omnia Treuhandgesellschaft G.m.b.H* (Omnia). Het hoofdkantoor bevond zich in Praag. In het najaar van 1941 kreeg Omnia een filiaal in Den Haag.³⁸ Een ander orgaan dat *Liquidations-Treuhänder* aanleverde was de *Deutsche Revisions- und Treuhand A.G* (AG). Dit was een Duits accountantskantoor die onder meer toezicht hield op de werkzaamheden van Omnia. De AG had sinds 1940 een filiaal in Den Haag. Bij de liquidatie van Joodse ondernemingen werden door de WPS soms beheerders van de NAGU aangesteld, maar doorgaans slechts als het grote ondernemingen betrof.³⁹ De Joodse bedrijven in Sneek waren klein en kwamen in aanmerking voor liquidatie. Dit gebeurde bij tenminste vijf van de zeven Joodse ondernemingen in Sneek. De *Liquidations-Treuhänder* van deze ondernemingen waren werkzaam voor Omnia en de AG.⁴⁰

Twee van de geliquideerde Joodse firma's in Sneek bezaten vastgoed in deze gemeente. Het betrof de Firma A.M Kuyt van Abraham en Max Kuyt op het Kleinzand 51 en de bakkerij van Roosje Pino op het Hoogend 1. De Firma A.M Kuyt was een groothandel, die vooral handelde in glaswerk en porselein. De bakkerij van Pino was in de wijde omgeving bekend om haar eierkoeken. Van beide ondernemingen zijn liquidatiedossiers bewaard gebleven. Het liquidatieproces van de bakkerij en de groothandel begon op dezelfde wijze, zo blijkt uit de dossiers. Er werd een *Liquidations-Treuhänder* aangewezen door de WPS. Deze werd later officieel benoemd. De beheerder bracht daarna een bezoek aan het bedrijf. Indien de Joodse ondernemer nog aanwezig was, diende de beheerder deze te vertellen dat de bedrijvigheden moesten worden gestaakt. Bij Pino bleek deze handeling niet nodig te zijn. Omnia begon in 1943 met het liquidatieproces van de bakkerij. Pino was op dat moment al gedeporteerd, zo meldde Omnia in 1944 in een eindrapport. In hetzelfde rapport werd melding gemaakt van het feit, dat de Gemeentepolitie de bakkerij in het voorjaar van 1942 had gesloten.⁴¹ De

³⁶ Van Tielhof, *Banken in bezettingstijd: de voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel*, 95.

³⁷ Te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, 12.

³⁸ Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 135-138.

³⁹ K. Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* ((Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008), 20.

⁴⁰ NIOD, toegangsnr. 094f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle, inv.nr. 1785, Pino, M.; firma te Sneek, Brief van Omnia aan de Wirtschaftsprüfstelle, 2 juni 1944, inv.nr. 742, Kuyt, A.M.; firma te Sneek, Brief van D. Postmus aan de Wirtschaftsprüfstelle, 8 februari 1944.

⁴¹ NIOD, toegangsnr. 094f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle,

reden was een overschrijding van de liquidatietermijn, zo blijkt uit de briefcorrespondentie van burgemeester Schut. De politie verrichte deze taak na een bevel van de burgemeester, die op zijn beurt handelde in opdracht van *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* Hans Fischböck.⁴²

Bij de liquidatie van een Joodse firma liet de beherende instantie, bijvoorbeeld Omnia, de bezittingen van het bedrijf taxeren en inventariseren. Onder bezittingen vielen de bedrijfsinventaris en onroerende goederen. Doorgaans zorgde de beherende instantie ervoor dat deze werden verkocht.⁴³ De beherende instantie opende een rekening op naam van de Joodse firma bij de *Bank voor Nederlandschen Arbeid*. Daar werden de opbrengsten gestort. Ook de beheerskosten, liquidatiekosten en de te verrekenen schulden kwamen ten laste van deze rekening. Een eventuele registratie van de onderneming bij de KKF werd doorgehaald. Daarna werd de rekening bij de Bank voor Nederlandschen Arbeid afgesloten. Een batig saldo werd vaak overgemaakt naar *Lippman Rosenthal & Co* in de Sarpathistraat in Amsterdam. Deze bank werd ook wel de Lirobank genoemd. Het bedrag kwam aldaar eerst op de rekening van de Joodse eigenaar terecht. Alle Joden waren op basis van verordening 148/1941 gedwongen om een rekening te open bij de Lirobank. Later werd het geld overgemaakt naar een andere rekening bij de Lirobank, ten name van de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt* (VVRA).⁴⁴ De stichting VVRA was in maart 1941 opgericht en fungeerde als een centrale pot, waarin alle opbrengsten van Joodse eigendommen terecht kwamen.⁴⁵

Bakkerij Pino bezat twee percelen aan de huidige Singel. Het pand op het Hoogend 1, waar de bakkerij was gevestigd, was privébezit. De Firma A.M Kuyt bezat twee bedrijfspanden aan het Kleinzand 51, een huis aan de 3e Woudstraat 3, een gang naar de Oosterdijk en een steeg naar diezelfde straat.⁴⁶ In totaal gaat het om zeven percelen die tot de bedrijfsmiddelen van een Joodse onderneming behoorden. Omnia gaf opdracht aan de NGV om de huizen aan de Singel te verkopen, zo blijkt uit een verslag van Omnia aan de WPS uit juni 1944. De beheerder van de groothandel handelde de verkoop van het vastgoed zelf af voor de NGV. De percelen van de groothandel zijn allen verkocht, zo blijkt uit rechtsherstedossiers bij het Nationaal Archief. Het is aannemelijk dat de panden van Pino aan de Singel in het beheer van de NGV bleven. In de kadastrale leggers wordt geen melding gemaakt van verkoop tijdens de bezettingsjaren. Bovendien is voor deze panden nooit een aanvraag voor rechtsherstel ingediend, terwijl dit wel het geval was voor het Hoogend 1.⁴⁷

inv.nr. 1785, Pino, M.; firma te Sneek, Brief van Omnia aan de Wirtschaftprüfstelle, 2 juni 1944, inv.nr. 742, Kuyt, A.M.; firma te Sneek, Brief van D. Postmus aan de Wirtschaftprüfstelle, 8 februari 1944.

⁴² Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Schrijven van het Hoofd van de Gemeentepolitie Sneek aan de Commissaris van de Politie in Sneek, 26 januari 1942.

⁴³ Schütz, "Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolgning en de naoorlogse zuivering," 65.

⁴⁴ Aalders, *berooïd: De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 181-82; Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 135-138.

⁴⁵ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*, 18.

⁴⁶ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 6141, 6952, 9362, 7170, 8728.

⁴⁷ NA, 2.09.48, Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 782, Kadastrale kaartstelsysteem, verwijzend naar dossiers van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen,;

De twee percelen aan het Kleinzand 51, alsmede de gang en de steeg naar de Oosterdijk, werden in april 1944 door Dirk Postmus verkocht aan de *Firma Tonnema en Compagnie* in Sneek. Postmus was de *Liquidations-Treuhänder* van de Firma A.M Kuyt. De Firma Tonnema en Compagnie was een snoepgoedfabrikant, die ook was gevestigd aan het Kleinzand. Een bekend product dat de fabriek sinds 1922 produceerde was de KING Pepermunt. De Firma Tonnema en Compagnie betaalde in totaal 11.000 gulden voor de percelen, die niet hypotheccair waren belast. De akte werd opgemaakt door notaris Maseland in Sneek. De panden werden ingebracht in het vermogen van de snoepfabriek. De Firma Tonnema en Compagnie maakte de koopsom over naar een rekening van Postmus. Deze rekening bevond zich bij een filiaal van de Amsterdamsche Bank in Sneek. Deze handeling was onconventioneel, omdat de koopsom van een Joods bedrijfspand doorgaans meteen ten gunste van de rekening bij de Bank voor Nederlandschen Arbeid kwam.⁴⁸

Het pand op de 3^e Woudstraat 3 werd in mei 1944 door Postmus verkocht aan een zekere Foeke Visser. Hij was spoorwegbeambte van beroep en kwam uit het dorp Huizum. De koopprijs was 2.000 gulden. De akte werd opgemaakt door notaris Rensing uit Leeuwarden. Het huis was niet hypotheccair belast ten tijde van de verkoop. De opbrengst van het pand werd afgedragen aan het vermogen van de groothandel, op de rekening bij de Bank voor Nederlandschen Arbeid.⁴⁹ Kuyt beweerde na de oorlog dat Postmus de opbrengst van het Kleinzand 51 en de 3^e Woudstraat 3 had verduisterd, net als een reeks objecten uit zijn kantoorinventaris. Op 12 oktober 1945 schreef hij aan zijn notaris:

“D. Postmus is Verwalter geweest in mijn zaak. Hij heeft deze nog ongeveer een jaar voortgezet, hem toen geliquideerd. Bij mijn terugkomst vond ik niets anders dan een girosaldo van f5.499,77. Toen ik onderdook was de voorraad goederen tegen uitkooprijzen genoteerd f13.541,46. Deze goederen konden zonder enige moeite bij directe, geforceerde verkoop f20.000 opbrengen. Toen ze na een jaar bij liquidatie zijn verkocht was de waarde vermoedelijk wel f40.000 gulden... Voorts heeft Postmus mijn privéwoning Jachthavenstraat 27 gekocht en het pand Kleinzand 51 alsmede een aan de zaak behorende woning 3e Woudstraat 3 te Sneek verkocht. De bedragen die hij hiervoor heeft ontvangen zijn ook verdwenen, +- 14.000 à 15.000 gulden... Ook kantoorinventaris, administratie, enzovoort heeft hij gestolen. Dat ik niettemin bovenstaande bedragen nauwkeurig weet, dank ik aan het feit dat ik deze gegevens voor mijn vertrek in 1942 heb genoteerd, ze heb laten controleren door mijn gehele personeel en ze door hen heb laten ondertekenen, waarna ik ze bij notaris Banning alhier heb gedeponeerd. Vertrouwend dat u mijn belangen zal behartigen, A. Kuyt.”⁵⁰

⁴⁸ NA, toegangsnr. 2.09.16.11, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut, beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Postmus, D., Leeuwarden, Brief van A. Kuyt aan notaris J.A.W Koch te Leeuwarden, 12 oktober 1945.

⁴⁹ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, Geschillendossiers 1725-1885, dossiers M1742 en M1744.

⁵⁰ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Brief van A. Kuyt aan notaris J.A.W Koch te Leeuwarden, 12 oktober 1945.

1.2.2 Het beheer van Joodse particuliere panden, augustus 1941

In augustus 1941 werd verordening 154/1941 uitgevaardigd. Hiermee werd de eerste stap naar het onteigenen van de Joodse particuliere panden gezet. Joden werden verplicht om hun percelen voor 15 september 1941 aan te melden bij de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV).⁵¹ Deze instelling was gevestigd in Den Haag. Ook de rechten die iemand had op een bebouwd perceel moesten worden opgegeven. Daarbij valt te denken aan huur, hypotheek, erfpacht en het recht van opstal.⁵² De aanmelding geschiedde via speciale formulieren, die af te halen waren bij de lokale KKF.⁵³ Het invullen van de aanmeldingsformulieren werd over het algemeen zelfstandig door de Joden uitgevoerd. Gemeentebesturen waren dus niet betrokken bij dit proces.⁵⁴

De Joodse particuliere panden kwamen door registratie onder beheer van de NGV. Het gaat om een aantal van circa 19.500, waarvan tenminste negenendertig in Sneek.⁵⁵ In Sneek hebben zich tijdens de bezetting in totaal tweeënveertig Joodse particuliere percelen bevonden. Het particuliere Joodse woningbezit in Sneek is gereconstrueerd door middel van registratielijsten van Joodse inwoners, persoonskaarten, woningkaarten en kadastrale leggers. Op de registratielijsten werd gedurende de oorlog bijgehouden welke Joden in Sneek woonden. De burgemeester moest deze lijsten regelmatig bijwerken en naar de autoriteiten sturen. De lijsten worden bewaard bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân en bij Tresoar. Meestal wordt het woonadres van Joden op deze lijsten vermeld. In andere gevallen moet eerst de persoonskaart van de Joodse inwoner worden geraadpleegd om zijn of haar adres te achterhalen. Dit adres kan vervolgens worden nagetrokken op de woningkaart of in kadastrale leggerartikelen. De persoons- en woningkaarten worden eveneens bewaard bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân. Op woningkaarten en kadastrale leggerartikelen staat de eigenaar van een pand. Indien dit de Joodse inwoner zelf is, dan staan op het leggerartikel ook zijn of haar andere vastgoedbezittingen.⁵⁶

De NGV besteedde het beheer doorgaans uit. Soms aan een makelaarskantoor, maar meestal aan een trustmaatschappij. De NGV werkte samen met twee trustmaatschappijen uit Den Haag, die door de NGV waren gemachtigd om Joods onroerend goed te beheren. Het betrof *Nobiscum* en de *Algemeen Nederlands Beheer Onroerend Goed* (ANBO).⁵⁷ *Nobiscum* beperkte zich voornamelijk tot Den Haag en de nabije omgeving, zo blijkt uit de *Verkaufsbücher*. Het werd geleid door drie mannen,

⁵¹ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 7.

⁵² Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 144.

⁵³ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 7.

⁵⁴ Raymund Schütz en Egbert Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, (Hoorn: november 2021), 18.

⁵⁵ Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*, 22.

⁵⁶ Voor het raadplegen van kadastrale leggerartikelen is een abonnement op de Kadaster Archiefviewer vereist.

⁵⁷ Van Tielhof, *Banken in bezettingstijd: de voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel*, 173.

waarvan twee lid waren van de NSB. Het merendeel van de Joodse particuliere percelen kwam echter onder beheer van de ANBO. De directeur van deze trustmaatschappij, Dirk Hidde de Vries, was een overtuigde nationaalsocialist. Hij had zijn lidmaatschap van de NSB in december 1941 verruild voor de toetreding tot de *Schutzstaffel* (SS).

Wanneer de NGV het beheer direct aan een makelaar uitbesteedde, betrof het één van de zeven makelaars die het had gemachtigd om Joods vastgoed te beheren. Deze makelaars bevonden zich in Amsterdam, Arnhem, Eindhoven en Groningen. Zo beheerde makelaarskantoor P. Everout uit Amsterdam tientallen Joodse panden in West-Nederland voor de NGV, zo blijkt uit de *Verkaufsbücher*. Naast Amsterdam was hij werkzaam in bijvoorbeeld Alkmaar en Hoorn. In Noord-Nederland was makelaar Hamminga uit Groningen actief als beheerder voor de NGV. Hij beheerde Jodenpanden in Groningen zelf, maar bijvoorbeeld ook in Assen, Hogeveen, Leeuwarden en Harlingen. Uiteindelijk kwamen alle Joodse particuliere percelen onder het beheer van makelaars, omdat ook de door de NGV ingeschakelde trustmaatschappijen Nobiscum en ANBO het beheer aan makelaars uitbesteedden.⁵⁸

In Sneek besteedde de NGV het beheer over de Joodse onroerende goederen uit aan de ANBO. Dit blijkt uit de beheerdossiers van oorlogskopers en de geschillendossiers van Joodse panden in Sneek. De archiefvormers van deze dossiers zijn respectievelijk het Nederlands Beheersinstituut (NBI) en de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel. De dossiers zijn in te zien bij het Nationaal Archief. De ANBO delegerde het beheer van de Joodse woningen in Sneek aan een lokale makelaar. Doorgaans was dit Jan Kooi. Hij had een makelaarskantoor in de Prins Hendrikstraat in Leeuwarden. In december 1942 werd Kooi door de *Beauftragte* aangesteld als beheerder voor alle panden van gevluchte of gedeporteerde Joden in Sneek. De *Beauftragte* was een provinciale afgevaardigde van Rijkscommissaris Seyss-Inquart. In Friesland was de Duitse nazi Werner Friedrich Ross gedurende de oorlogsjaren de *Beauftragte*.⁵⁹

1.2.3 De ontruiming van Joodse particuliere panden, maart 1942

Makelaars aan wie het beheer over Joodse particuliere panden was gedelegeerd door de NGV, ANBO of Nobiscum, hadden op grond van verordening 154/1941 de bevoegdheid om ze te vervreemden voor de NGV.⁶⁰ Voordat de verkoop kon plaatsvinden moesten eerst de inboedels uit de panden worden gehaald. Sommige Joden hadden hun eigendommen voor vertrek weten onder te brengen bij niet-

⁵⁸ Te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, 14, 17.

⁵⁹ Gemeente SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Brief van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan burgemeester J.R.J Schut, 22 september 1942; Brief van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan burgemeester J.R.J Schut, 7 december 1942, Diverse brieven van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan Burgemeester Schut, 16 september 1942 tot en met 2 februari 1943.

⁶⁰ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 70.

Joodse vrienden en kennissen, maar vaak zagen de panden er van binnen nog precies uit zoals de Joodse eigenaren ze hadden achtergelaten.

In Nederland was de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) op veel plaatsen belast met het leeghalen van de Joodse panden. Daartoe was het op 1 maart 1942 gemachtigd door Seyss-Inquart. De ERR was een speciale taakgroep die zich in het gehele Derde Rijk bezigde met het weghalen van Joodse inboedels. Alfred Rosenberg stond aan het hoofd van de organisatie. Hij was de *Rijksminister voor de bezette oostelijke gebieden*. In Nederland stond de ERR onder leiding van SS-man Albert Schmidt Stähler. De ontruiming van Joodse woningen begon in maart 1942 en eindigde in september 1943. De procedure die de ERR tijdens de oorlog volgde bij deze ontruiming, bleef over het algemeen hetzelfde gedurende de hele periode dat de organisatie actief was in Nederland.

Aanvankelijk begon de ontruiming op het moment dat een Joods gezin uit huis werd gehaald om gedeporteerd te worden. Later ving de ontruiming aan toen het Joodse gezin al gedeporteerd of gevlucht was. De ERR liet in elk huis eerst een inventarisatie opmaken. Dit werd gedaan door de *Hausraterfassungsstelle*. Dit was een speciale eenheid binnen de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* (Zentralstelle) in Amsterdam. Laatstgenoemde organiseerde de deportaties naar concentratie- en vernietigingskampen. Twee leden van de Hausraterfassungsstelle waren bij de inventarisatie aanwezig, alsmede een ambtenaar van de Lirobank. Deze moest waardevolle goederen zoals effecten, baar geld, sieraden en kunstvoorwerpen direct inleveren bij de Lirobank. Kopieën van de inventarisatielijsten werden verstuurd naar de Lirobank, de Zentralstelle en de ERR zelf. Het pand werd verzegeld door de plaatselijke politie totdat de ERR terugkwam om het leeg te halen. De politie viel destijds onder de gemeentewerken. Bij het leeghalen van de huizen waren een vertegenwoordiger van de Hausraterfassungsstelle, de ERR en de plaatselijke politie aanwezig. Zij gingen na of alle eigendommen zich nog in het Joodse pand bevonden.⁶¹ De ERR schakelde transportbedrijven in om de goederen naar magazijnen te vervoeren.⁶² Vanaf februari-maart 1943 was de Hausraterfassungsstelle niet langer betrokken bij de ontruiming. Verder bleef de procedure nagenoeg hetzelfde.⁶³

Alle Joodse percelen in Sneek werden ook ontruimd voordat ze werden doorverkocht. Dit gold zowel voor bedrijfspanden als particuliere panden. Het is niet bekend of de ERR daarbij betrokken was, zoals in veel andere Nederlandse gemeenten. In de brieven die burgemeester Schut en de *Beauftragte* uitwisselden spraken zij nooit over de ERR. De *Beauftragte* wilde dat het inventariseren en verzegelen van de inboedels van de Joodse panden in Sneek door de Gemeentepolitie werd afgehandeld. Ook kon uit de correspondentie worden afgeleid dat de *Beauftragte* bepaalde of een woning geïnventariseerd kon worden. Hij besliste eveneens of de inboedel kon worden weggehaald.

⁶¹ Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 229-233.

⁶² Rudi Ekkart en Eelke Muller, *Roof & Restitutie: De uittocht en gedeeltelijke terugkeer van Nederlands kunstbezit tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Deventer: Ter Borch Stichting, 2017), 56.

⁶³ Aalders, *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 229-235.

Hij liet het doorgaans aan Schut over om de datum te bepalen. Zo schreef hij op 23 september 1942 naar de burgemeester:

*“De bovenbedoelde woning kan worden ontruimd indien de bekende voorschriften betreffende de opslag van meubilair in de woning en de vergrendeling van deze ruimte worden nageleefd. Ik laat het aan u over om deze woning te ontruimen, maar ik verzoek u mij te laten weten wanneer de ontruiming zal beginnen.”*⁶⁴

Dit bericht had betrekking op de Kloosterstraat 12. Deze woning was het eigendom van Johanna Pais, een Joodse inwonster van Sneek. Zij zat op dat moment ondergedoken. Op 23 november 1942 maakte de *Beaufragte* kenbaar aan de burgemeester dat hij een grotere opslagplaats nodig had voor het meubilair. De *Beaufragte* schreef:

*“Ik heb een grotere opslagruimte nodig voor het vrijmaken van de Joodse huizen, om het meubilair onder te brengen, dat mij gratis ter beschikking zal worden gesteld. Indien het niet mogelijk is deze berguimte ter beschikking te stellen, is een tijdelijke verwijdering van het meubilair uitgesloten. Laat mij uw beslissing zo snel mogelijk weten.”*⁶⁵

Op 17 december 1942 meldde de burgemeester op zijn beurt aan de *Beaufragte*:

*“Ten antwoord op uw bovenvermeld schrijven (23.11.42) deel ik u mede dat als ruimte, die kosteloos ter beschikking kan worden gesteld voor het opbergen van meubels uit Jodenwoningen, in aanmerking komt de synagoge aan de Wijde Burgstraat, alhier.”*⁶⁶

Uiteindelijk is de Joodse Synagoge van Sneek niet als opslagplaats gebruikt, want in januari 1943 was de burgemeester alweer op zoek naar een andere locatie. Op 15 januari 1943 verzond hij een bericht aan een inwoner van Sneek, met het volgende verzoek:

*“Gaarne zal ik van u vernemen of en zo ja, onder welke voorwaarden u bereid is het huisraad, dat zich thans bevindt in de door Joden verlaten woningen, in uw pakhuis in de Maria Louisestraat alhier op te slaan.”*⁶⁷

De inwoner van Sneek antwoordde enige tijd later dat hij het pakhuis reeds had verhuurd. Uit de briefwisselingen tussen de burgemeester en de *Beaufragte* wordt niet duidelijk waar de meubelen tijdens de oorlog werden opgeslagen.

⁶⁴ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Bericht van de *Beaufragte* aan burgemeester J.R.J Schut, 23 september 1942.

⁶⁵ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Bericht van de *Beaufragte* aan burgemeester J.R.J Schut, 23 november 1942.

⁶⁶ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Bericht van burgemeester J.R.J Schut aan de *Beaufragte*, 17 december 1942.

⁶⁷ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Bericht van burgemeester J.R.J Schut aan een inwoner van Sneek, 15 januari 1943.

Door verordening 152/1941 bestond het gemeentebestuur van Sneek slechts uit NSB-burgemeester Schut. Hij stond onder strikte controle van de Duitse autoriteiten. Deze beschouwden de Nederlandse burgemeesters als werktuigen die ervoor moesten zorgen dat de maatregelen van de bezetter op lokaal niveau werden gehandhaafd. Aanvankelijk had de Duitse bezetter alleen militaire controle over Nederland geambieerd. Al snel verschoof de focus naar het in gang zetten van een nationaalsocialistische revolutie, zodat Nederland als ‘Germaanse broedernatie’ op den duur in het Derde Rijk kon opgaan. Elke burgemeester werd in de bezettingstijd dan ook geacht om de bevelen van de Duitse autoriteiten na te leven. Met het installeren van NSB-burgemeesters hoopte de Duitse bezetter dit zoveel mogelijk te bevorderen. Burgemeesters die in de ogen van de Duitse autoriteiten niet coöperatief genoeg waren kregen te maken met sancties.⁶⁸ Het bleef niet altijd bij een ontslag. Zo werd de burgemeester van de nabijgelegen gemeente Wymbritseradeel, Sybrand Marinus van Haersma Buma, in 1941 ontslagen en overgebracht naar de gevangenis van Scheveningen. Later werd hij gedeporteerd naar het concentratiekamp Neuengamme. Daar stierf hij in 1942.⁶⁹

De regels met betrekking tot de ontruiming van Joodse panden in Sneek werden opgelegd vanuit het Duitse bestuursapparaat. De *Beauftragte* hield scherp toezicht op het proces.⁷⁰ Burgemeester Schut had zeer weinig bewegingsvrijheid om zich aan de uitvoering van de ontruiming te onttrekken. Hetzelfde gold voor het politiekorps van Sneek. Het stond onder het bevel van NSB-burgemeester Schut. Deze had tijdens zijn installatie als burgemeester laten weten dat hij het dwarsbomen van de Duitse autoriteiten hard zou afstraffen. Daarnaast werd de Gemeentepolitie van Sneek geleid door de pro-Duitse opperluitenant-commandant A.G. Overzet. Hij werd gevreesd vanwege zijn fanatieke houding. Zo deinsde hij er niet voor terug om mensen te verraden aan de SD.⁷¹

De ontruiming van Joodse woningen kostte de gemeente Sneek in totaal 286 gulden en 70 cent. De opgave van de kosten werd op 8 november 1943 door Schut gedeclareerd bij de Secretaris-Generaal van het departement van Binnenlandse Zaken.⁷²

⁶⁸ Peter Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd: Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2006), Hoofdstuk 1, Apple Boeken.

⁶⁹ “Borstbeeld mr. S.M. van Haersma Buma onthuld,” *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's Courant*, 23 mei 1947.

⁷⁰ Gemeente SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Brief van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan burgemeester J.R.J. Schut, 22 september 1942; Brief van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan burgemeester J.R.J. Schut, 7 december 1942, Diverse brieven van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan Burgemeester Schut, 16 september 1942 tot en met 2 februari 1943.

⁷¹ “Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden: Zitting 6 mei, uitspraken,” *Friesch dagblad*, 7 mei 1947; “De Sneker bloednacht,” *De Herenveensche koerier: onafhankelijk dagblad voor Midden-Zuid-Oost Friesland en Noord-Overijssel*, 7 mei 1947.

⁷² Gemeente SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Brief van burgemeester Schut aan de Beauftragte für die Provinz Friesland, 17 december 1942; Brief van A.G. Overzet aan burgemeester Schut, 3 november 1943; Diverse brieven van de Beauftragte für die Provinz Friesland aan Burgemeester Schut, 23 september 1942 t/m 27 november 1942; Opgave van kosten van de gemeente Sneek in verband met het op transport stellen van Joden, 8 november 1943.

1.2.4 De vervreemding van Joodse particuliere panden, maart 1942

Vanaf begin 1941 had de vraag naar woningen het aantal beschikbare woningen ruim overstegen. De woningmarkt was oververhit. Om woekerprijzen te voorkomen hadden de Departementen van Binnenlandse Zaken, Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Financiën, Justitie en Bijzondere Economische Zaken de prijsstijging van bebouwde percelen in mei 1942 begrenst in het *Vervreemdingsbesluit niet-landbouwgronden*. De maximale verkoopprijs van panden werd vastgesteld op de prijs van 9 mei 1940. De NGV had de verkoopprijs van Joodse panden vervolgens vastgesteld op vijfenzeventig procent van de executiewaarde, ofwel de getaxeerde waarde, van 9 mei 1940.⁷³

Bij de verkoop van Joodse particuliere panden kregen de makelaars-beheerders te maken met twee problemen. Ten eerste konden mensen die het vastgoed kochten de koop meestal alleen financieren door een hypotheek af te sluiten, maar hypotheekverstrekkers weigerden naar verloop van tijd steeds vaker mee te werken aan de verkoop van Joodse huizen. Dit zorgde ervoor dat de verkoop van deze categorie vastgoed grote vertraging opliep.⁷⁴ Ten tweede bleek de herkomst van het pand regelmatig potentiële kopers af te schrikken.⁷⁵ In een poging om het eerste probleem te verhelpen richtten twee NSB-makelaars eind 1943 de *Landelijke Hypotheekbank* op. Deze bank kreeg de taak om hypotheek te verstrekken op de Joodse panden. Meinoud Rost van Tonningen stelde daarvoor de staatskas ter beschikking. Rost van Tonningen was een Nederlandse politicus die in 1937 voor de NSB een zetel had gewonnen in de Tweede Kamer. Tijdens de oorlog leidde hij het Departement van Financiën en de *Nederlandse Bank*. Als voorman van het Nederlandse nationaalsocialisme collaboreerde hij tijdens de oorlog veelvuldig met de Duitse bezetter. De Landelijke Hypotheekbank nam ook veel bestaande hypotheek op Joodse panden over van andere hypotheekverstrekkers. Daarvoor werden staatskredieten gebruikt, die eveneens werden verleend door Rost van Tonningen.⁷⁶ Om het tweede probleem te verhelpen werd bij de verkoop van Joodse panden veel gebruik gemaakt van dubbeltransporten. Daarmee kon de afkomst van het pand gemakkelijk verhuld worden. Een bijkomend voordeel was dat de makelaar-beheerder, die namens de NGV, ANBO of Nobiscum als zodanig optrad, meer kon verdienen op het pand. Soms vond een dubbeltransport plaats op verzoek van de koper, zodat hij kon verdoezelen dat hij een Joods pand kocht.

Bij een dubbeltransport vonden twee transacties plaats. Bij de eerste transactie werd het Joodse pand door de makelaar-beheerder verkocht aan een tussenpersoon. Dit was een stroman die hij meestal persoonlijk kende. Vaak was de stroman lid van de NSB of sympathiseerde hij met deze partij. Bij de eerste transactie werd de door de NGV vastgestelde verkoopprijs gehanteerd. Een lokale notaris

⁷³ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 70.

⁷⁴ Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*, 21.

⁷⁵ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 70.

⁷⁶ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* ((Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008), 21.

werd ingezet om de transportakte op te stellen. Deze notaris was regelmatig gelieerd aan de makelaar-beheerder. De notariskosten, alsmede de kosten voor het registratierecht, werden op de opbrengst in mindering gebracht. Wat overbleef was voor de NGV. Deze loste met de koopsom de hypotheek af die de Joodse eigenaar op het pand had gevestigd. Tevens betaalde de NGV achterstallige en lopende rentes, die de oorspronkelijke Joodse eigenaar nog was verschuldigd over deze hypotheek. Het bedrag dat resteerde werd door de NGV overgeboekt op rekening van de VVRA, bij de Lirobank in Amsterdam. Daarmee was het eerste deel van het dubbeltransport voltooid. De notaris had de akte niet in het kadaster geregistreerd.

Kort na de eerste transactie vond de tweede transactie plaats, soms nog op dezelfde dag. De stroman verkocht het pand aan een tweede koper. Die had daardoor minder snel in de gaten dat het om een Joods pand ging, want hij zag alleen de naam van de stroman staan. Ditmaal trad de voormalige beheerder van het pand op als bemiddelaar bij de verkoop, vanuit zijn beroep als makelaar. Als verkoopprijs werd de maximale executiewaarde van 9 mei 1940 gehanteerd. De verkoopprijs lag bij de tweede transactie dus aanzienlijk hoger dan bij de eerste transactie. De notaris stelde een nieuwe transportakte op, die dit keer wel in het kadaster werd geregistreerd. Daarmee was de verkoop van het Joodse pand afgerond. Ondertussen had de makelaar twee keer verdiend aan het pand: één keer vanuit zijn functie als makelaar-beheerder voor de NGV, ANBO of Nobiscum, en nogmaals vanuit zijn beroep als makelaar. Daar kwamen nog bedragen bij die ‘onder de tafel’ waren betaald. De notaris had op zijn beurt twee keer verdiend aan het opstellen van de transportaktes. De stroman had winst geboekt op de tweede transactie.⁷⁷

Wanneer geen dubbeltransport plaatvond verkocht de makelaar-beheerder het pand direct aan een particulier, bedrijf of gemeente. Daarbij werd de door de NGV vastgestelde verkoopprijs gehanteerd. Vaak waren de kopers personen die pro-Duits waren, zoals leden van de NSB. De koopsom kwam wederom bij de NGV terecht, die daarmee een eventuele hypotheek en lopende rentes afloste. Daarna maakte de NGV het resterende bedrag over naar de VVRA.⁷⁸ In Sneek zijn vanaf maart 1943 eenendertig van de tweeënveertig particuliere Joodse percelen op deze wijze verkocht. De verkoper was de ANBO, die handelde in opdracht van de NGV. De NGV staat dan ook als verkoper op de koopaktes vermeld. De Joodse percelen die in Sneek werden verkocht staan alle in de *Verkaufsbücher*. De verkochte panden, hun eigenaren en de oorlogskopers zullen verderop in deze paragraaf worden besproken.

Stadvernieuwing- en uitbreiding vormden een veelvoorkomend motief voor de aankoop van Jodenpanden door gemeentebesturen. Zo kocht het gemeentebestuur van Den Haag op advies van de *Dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting* meer dan honderd Joodse percelen op. Hierdoor konden

⁷⁷ Raymund Schütz, *Kille Mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom, 2016), 239-40, 247-48.

⁷⁸ Schütz en Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, 18.

bouwplannen die al jaren lagen te wachten voordelig worden uitgevoerd. Voorbeelden waren de bouw van een nieuw raadhuis, de aanleg van een onderstation voor het Gemeentelijk Elektriciteitsbedrijf en de uitbreiding van het politiebureau. Dergelijke situaties kwamen ook in andere gemeenten voor, zoals in Amsterdam. Daar werden met dit motief ook tientallen Joodse huizen opgekocht.⁷⁹ De aankopen van Joods vastgoed voor stadsvernieuwing- en uitbreiding, vertoonden in veel gemeenten overeenkomsten. Deze transacties vonden over het algemeen eerder plaats dan de transacties waarbij particuliere of zakelijke kopers waren betrokken. Daarnaast werden de aankopen meestal behandeld in de bestuurlijke notulen. Ook was bij deze transacties meestal geen sprake van een dubbeltransport. De panden werden meteen overgeschreven naar de kadastrale legger van de gemeente in kwestie.⁸⁰

In andere gemeenten kochten gemeentebesturen Joods vastgoed op, met het oogpunt om er ambtswoningen of gemeentekantoren van te maken. Dit gebeurde onder meer in Leeuwarden, Utrecht en Rotterdam.⁸¹ Transacties die met dit motief tot stand kwamen, werden doorgaans niet vermeld in de bestuurlijke notulen. Tevens was bij deze aankopen het dubbeltransport gebruikelijker. Het diende als middel om de koop verhullen. Het leek dan net alsof het gemeentebestuur het pand van een Ariër had gekocht, en niet van trustmaatschappijen zoals de NGV en ANBO. Het dubbeltransport was bij dergelijke transacties echter niet de enige manier om de koop te verdoezelen. Soms trad de burgemeester zelf op als koper. Het pand werd dan niet overgebracht naar de kadastrale legger van de gemeente, maar naar het leggerartikel van de burgemeester als privépersoon.⁸² Het aankopen van Joods vastgoedbezet beperkte zich niet slechts tot grote gemeenten. Voorbeelden waren de gemeenten Hoorn, Delft en Lochem, die een vergelijkbare omvang hadden als Sneek. Hoorn kocht twee Joodse woningen, met als motief het behoud van monumentale panden.⁸³ Delft kocht enkele Joodse landbouwpercelen en Lochem kocht meerdere Joodse panden, waaronder de synagoge.⁸⁴

Het gemeentebestuur van Sneek heeft zelf geen Joodse panden gekocht. Eenendertig particuliere Joodse percelen in Sneek wisselden vanaf maart 1943 van eigenaar, verspreid over zestien transacties. Deze transacties staan alle in de *Verkaufsbücher*. Bij dertien transacties was sprake van een particuliere koper. Bij deze transacties was in zeven gevallen sprake van een koper die lid was van de NSB. Dit komt overeen met het landelijke beeld van de aankopen van Joods vastgoed, die vaak

⁷⁹ Te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, 30-32.

⁸⁰ Wim van Meurs, Pieter Slaman en Marieke Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel* (Nijmegen: maart 2022), 34.

⁸¹ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 86.

⁸² Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 34, 41.

⁸³ Schütz en Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, 12, 18.

⁸⁴ Van der Vlis en Van der Wiel, *Gemeentelijk beleid naar Joods onroerend goed in Delft: Samenvatting van het onderzoeksverslag*, 6; Madelien Jansen, "Joodse families stredden voor hun recht, maar kregen in Lochem weinig medeleven," *Omroep Gelderland*, 19 februari 2022.

werden verricht door NSB'ers en pro-Duitse individuen. De overige drie transacties werden verricht door een bedrijf uit Sneek.

Gemeentebesturen die geen Joodse panden aankochten konden wel op andere manieren betrokken zijn bij de onteigeningen. Veel gemeentebesturen speelden een administratieve rol. Een voorbeeld was het verstrekken van inlichtingen aan notarissen, over de hoogte van gemeentelijke lasten, tot wanneer de Joodse eigenaar deze had betaald en of er sprake was van openstaande schulden.⁸⁵ Ook moesten personen zoals de *Beauftragte des Reichskommissars (Beauftragte)* op de hoogte worden gehouden, bijvoorbeeld over de voortgang met betrekking tot ontruiming. Daarnaast vroegen beheerdersinstanties zoals de ANBO geregeld om inlichtingen. Er waren gemeentebesturen die zich actiever opstelden bij het aanleveren van gegevens dan anderen. Zo zag de NSB-burgemeester van Apeldoorn het als een kans om zijn machtspositie te verbeteren. Hij stelde alles in het werk om de collaboratie van het gemeentepersoneel te bevorderen, zodat hij zelf een betere reputatie genoot bij de Duitse bezetter. Deze burgemeester zag dan ook streng toe op de gemeenteambtenaren die inlichtingen moesten verschaffen aan trustmaatschappijen zoals de ANBO.⁸⁶

Zoals vele gemeentebesturen speelde het gemeentebestuur van Sneek ook een administratieve rol bij de onteigening van Joods onroerend goed. Dit blijkt uit de bewaard gebleven correspondentie tussen de burgemeester en de *Beauftragte*, hoewel deze briefwisselingen slechts betrekking hebben op het vrijmaken van de Joodse panden. De *Beauftragte* eiste van de burgemeester dat hij de *Beauftragte* op de hoogte hield van de voortgang van de ontruiming. Ook diende de burgemeester de inventarislijsten van de woningen door te sturen naar de *Beauftragte*, alsmede de SD in Leeuwarden. Zo schreef de *Beauftragte* op 14 januari 1943 aan de burgemeester:

*“Ik vraag dat alle Joodse woningen worden geïnventariseerd, als dat nog niet is gebeurd. Vier kopieën van de inventarissen moeten worden toegezonden aan de veiligheidspolitie in Leeuwarden.”*⁸⁷

De burgemeester verstuurde de inventarislijsten in kwestie op 2 februari 1943. Daaronder bevond zich ook de inventarislijst van de Looxmagracht 8. Deze woning behoorde toe aan de hoogbejaarde Levi Nathan Velleman, die eind 1942 samen met zijn huishoudster Beeltje Ekstein-Godschalk om het leven was gebracht in Auschwitz-Birkenau.

De Nederlandse notarissen speelden bij de verkoop van Joods onroerend goed een cruciale rol. Met betrekking tot de Joodse panden in Sneek waren dit notaris Schippers uit Heerenveen, de notarissen Hendrik August Banning en Johannes Antonius Maseland uit Sneek, alsmede de notarissen Frederik Johannes Rensing en Anthony Marinus Harterink uit Leeuwarden. Zij stelden de notariële

⁸⁵ Schütz en Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, 12, 18.

⁸⁶ Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 45, 46.

⁸⁷ Ga SwF, Archief, GS 1912-1989, inv.nr. 134, Bericht van de Beauftragte aan burgemeester J.R.J. Schut, 14 januari 1943, Bericht van burgemeester J.R.J. Schut aan de Beauftragte, 2 februari 1943.

akten op en registreerden deze in het kadaster. In deze kadastrale registers stond ook de oorspronkelijke eigenaar van het pand weergegeven. Notarissen hadden een rechercheplicht. Zij wisten daardoor altijd waar het vastgoed vandaan kwam. Notarissen die de transportakten passeerden, werkten dan ook bewust mee aan de formalisering van het onrecht.⁸⁸

In de *Wet op het Notarisambt* van 1842 was bepaald dat notarissen verplicht waren om hun dienstverlening te weigeren, indien dit in strijd was met de goede zeden of openbare orde. Hetzelfde gold voor gevallen waarin de waardigheid en eer van het notarisambt in het gedrang kwamen. Op deze manier moest de wet voorkomen dat notarissen meewerkten aan het creëren van onrecht. Maar tijdens de oorlog was sprake van intimidatie en terreur door de Duitse bezetter. Zo oefende de ANBO regelmatig druk uit op notarissen. Wanneer de notaris bleef tegenstribbelen, riskeerde hij een klacht bij de *Sicherheitsdienst* (SD). Een dergelijke klacht vormde in sommige gevallen genoeg aanleiding voor de SD om de notaris te arresteren, vanwege ‘sabotage’.⁸⁹

De *Broederschap der Notarissen*, de beroepsorganisatie waarvan bijna alle notarissen lid waren, adviseerde in december 1942 om transportakten voor Joods vastgoed te passeren. In deze akten werd de eigendomsoverdracht van het pand vastgelegd. Door mee te werken aan het passeren van deze aktes zou het notariaat zich kunnen verzekeren van een goede positie in de ‘nieuwe orde’.⁹⁰ Tevens voerde het *Broederschap der Notarissen* het argument aan, dat de Duitse verordeningen als Nederlandse wetgeving golden. Dit op basis van het *Toetsingsarrest* van de Hoge Raad, dat eveneens tot stand kwam in 1942. Vervolgens besloot ook de *Kamer van Toezicht*, die het notariaat controleerde, zich afzijdig te houden van het onrecht.⁹¹ Wel bepaalde de beroepsorganisatie dat notarissen de kopers op de hoogte dienden te stellen van de herkomst van het pand. Dit gebeurde in de meeste gevallen echter niet. Kopers die toch begonnen te twijfelen over de risico’s of de oorspronkelijke eigenaar, vroegen doorgaans de notaris om advies. Zij kregen vervolgens toelichting waarom de koop wel door kon gaan. Bijvoorbeeld dat de verkoop van een Joods perceel wettelijk was toegestaan en dus rechtmatig kon plaatsvinden. Het zou blijken dat slechts enkele notarissen, om principiële redenen, niet meewerkten aan het passeren van aktes waarin Joodse huizen werden verkocht door de NGV.⁹² De rest besloot zich ‘lijdelijk’ op te stellen. Ze vreesden intimidatie, volgden het advies van het Broederschap der Notarissen of hadden een financieel motief.⁹³

⁸⁸ Schütz, *Kille mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, 379.

⁸⁹ Schütz, “Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolging en de naoorlogse zuivering,” 66, 67.

⁹⁰ Schütz en Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, 39, 67.

⁹¹ Schütz, “Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolging en de naoorlogse zuivering,” 66.

⁹² Schütz en Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*, 39, 67.

⁹³ Schütz, “Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolging en de naoorlogse zuivering,” 67.

De NGV besliste of een Joods pand werd verkocht. Gemeentebesturen konden hier zeer weinig invloed op uitoefenen. Het gemeentebestuur kon wel proberen tijd te rekken, door Joodse panden te reserveren voor evacuees of daklozen. Niet alle panden die werden aangemeld bij de NGV zijn verkocht. Als huizen lange tijd niet onderhouden waren of oorlogsschade hadden, bleken ze vaak onverkoopbaar te zijn. Achterdochtige kopers of onwelwillende hypotheekverstrekkers konden de verkoop van een Joods pand eveneens verhinderen.⁹⁴ Bij potentiële kopers ontstond al snel twijfel over de naoorlogse gevolgen van de aanschaf van Joodse panden. In juni 1942 had de Nederlandse regering in ballingschap in een uitzending van Radio Oranje reeds gewaarschuwd voor het aanschaffen van Joodse eigendommen. De waarschuwing luidde:

“De bezetter is listig. Hij laat de NSB’ers zeggen: “Nederlanders koopt toch die Joodse eigendommen, daardoor verhindert ge, dat ze in Duitse handen vallen.” Hierop hebben wij geantwoord, en wij herhalen dit antwoord nu. Wat de Duitsers konden en kunnen wegslepen, slepen zij toch weg. Maar: wat in de vorm van effecten, grond en andere geregistreerde eigendommen aanwezig is, waarvan de rechtmatige eigenaar, Jood of niet-Jood later gemakkelijk zijn rechten kan bewijzen, daarvan zullen de Duitsers of andere dieven of helers niet lang plezier beleven. Dat wordt hun even gemakkelijk afgenomen als ze het verworven hebben. En dat proces van herstel van geschonden eigendomsverhoudingen, zal des te gemakkelijker en vlotter verlopen, naarmate er minder Nederlandse belangen in verstrengeld zijn.”⁹⁵

In latere uitzendingen werd deze waarschuwing nog enkele malen herhaald. Een andere factor die de terughoudendheid van potentiële kopers in de hand werkte, was het verloop van de oorlog. De Duitsers leden in 1942-1943 een grote nederlaag bij Stalingrad. Tijdens een vergadering van makelaars, beheerders en procuratiehouders van de ANBO in maart 1943 werd door de aanwezigen opgemerkt dat de aanschaf van Joodse panden begon te stagneren. Zij beschouwden de kerende krijgskansen van Duitsland als de voornaamste oorzaak van deze ontwikkeling.⁹⁶ De stagnatie in de aankoop van Joodse panden zette in 1944 door. Verkopen bleven in de loop van 1944 steeds vaker uit, of ze werden geannuleerd. In de *Verkaufsbücher* is dit ook terug te zien. Vanaf eind 1943 zijn de gegevens van sommige Joodse panden maar voor de helft ingevuld, omdat van de koop werd afgezien. Sommige percelen werden daarna ook niet meer verkocht. Dit blijkt bijvoorbeeld uit kadastrale leggerartikelen, waarin geen aantekening is gemaakt van verkoop tijdens de bezettingsjaren. Deze aantekening in het kadaster was een vereiste voor de eigendomsoverdracht. De panden bleven dus

⁹⁴ Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 42-44, 46.

⁹⁵ Te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, 23.

⁹⁶ Te Slaa, *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*, 23.

onder beheer van de NGV en wisselden niet van eigenaar. Soms besloot de NGV om het Joodse pand te verhuren.⁹⁷

Vier particuliere Joodse percelen in Sneek zijn niet door de Duitse bezetter vervreemd. Een woning aan de Kloosterstraat 12 kwam wel onder beheer van de NGV, maar werd nooit verkocht. Het pand behoorde toe aan Johanna Pais, die op tijd was ondergedoken en de oorlog overleefde. Een perceel aan de Singel 56 en twee huizen aan het Nauwe Noorderhorne werden ook niet vervreemd. Ze behoorden toe aan Watze Fijlstra en Johan Theodoor Richardus Schreuder. Zij waren als Jood aangemerkt op basis van verordening 189/1940, maar mochten in Sneek blijven. Ze hadden slechts één vol-Joodse grootouder, waren getrouwd met een niet-Joodse vrouw en behoorden tot een andere kerkelijke gemeenschap.⁹⁸ De Duitse bezetter weerhield zich er over het algemeen van om deze groep ‘Joden’ te deporteren, uit angst voor een reactie vanuit de veelal ‘Arische’ familie- en vriendenkring.⁹⁹

Van zeven Joodse percelen in Sneek is geen bewijs gevonden dat ze tijdens de bezettingsjaren zijn verkocht. Het betreft de Looxmagracht 8 en de Schoolstraat 18, die toebehoorden aan Levi Nathan Velleman, alsmede vijf percelen in de 2^e Badhuisbuurt, die eigendom waren van Salomon en Rachel Vroman. De panden staan in de *Verkaufsbücher*, maar de toegangen zijn maar deels ingevuld. Dit duidt erop dat er van de koop is afgezien. Dit vermoeden wordt versterkt doordat in de kadastrale leggers geen aantekening is gemaakt van verkoop tijdens de bezettingsjaren. Er is ook geen aanvraag voor rechtsherstel ingediend voor deze percelen, terwijl dit wel het geval was voor de andere vastgoedbezittingen van Levi Nathan Velleman, Salmon Vroman en Rachel Vroman. Dit blijkt uit het registratiesysteem van de aanvragen voor rechtsherstel, van de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel. Dit registratiesysteem kan worden geraadpleegd bij het Nationaal Archief en is in zijn geheel bewaard gebleven. De NGV beklagde zich in oktober 1943 over het feit dat de verkoop van de Schoolstraat 18 en de Looxmagracht 8 moeizaam verliep. De percelen waren “vandaag niet gemakkelijk te verkopen”, zo stelde de NGV. Het is mogelijk dat het verloop van de oorlog de verkoop van de panden heeft gedwarsboemd.¹⁰⁰ Eenendertig Joodse percelen in Sneek werden vanaf maart 1943 wel door de Duitse bezetter vervreemd. Deze zullen hier worden besproken. In bijlage 3 staat een lijst met alle Joodse percelen in Sneek en hun eigenaren.

Salomon Vroman (1887-?) en Rachel Vroman (1886-1943)

Salomon en Rachel Vroman uit Den Haag hadden het grootste aandeel in het particuliere Joodse woningbezit in Sneek. Zij hadden vastgoed in de Emmastraat, Sophiastreet, Boschstraat, 2^e

⁹⁷ Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 42-44, 46.

⁹⁸ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 132, Lijst van personen van geheel of gedeeltelijk Joodse bloede, woonachtig of verblijvende in de gemeente Sneek, 1 maart 1941.

⁹⁹ Marnix Thomas Croes en Pieter Johannes Rudolf Tammes. *‘Gif laten wij niet voortbestaan’: een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Nijmegen: Radboud Universiteit, 2004), 57.

¹⁰⁰ NIOD, Archief Collectie dossiers Omnia, inv.nr. 3161, Velleman, L.N; firma te Sneek, Brief van de Niederländische Grundstückverwaltung aan de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H, 12 oktober 1943.

Badhuisbuurt en de Paardesteeg. Salomon Vroman bezat daarnaast percelen in de Potbuurt, terwijl Rachel Vroman eigenaresse was van een reeks woningen in de 2^e Steenklipstraat.¹⁰¹ Salomon en Rachel waren broer en zus. Ze werden beiden in Sneek geboren, op respectievelijk 13 juni 1887 en 20 maart 1886. Rachel Vroman kwam in september 1943 om het leven in Auschwitz-Birkenau. Salomon Vroman stierf op een onbekende datum. Het is tevens onduidelijk in welk kamp hij is overleden. In de rechtsherstelaktes van de panden wordt zowel gesproken over Auschwitz als Mauthausen.

De Emmastraat 23 werd in maart 1943 verkocht aan Evert Wouda en Jan Wiegers van der Velde. Beiden kwamen uit Surhuisterveen en waren veehouder van beroep. De koopsom bedroeg 3.900 gulden. Het is onduidelijk of het pand op dat moment hypothecair was belast door Salomon en Rachel Vroman. De akte werd opgemaakt door notaris Harterink in Leeuwarden. Wouda en Van der Velde kochten in maart 1943 ook de Potbuurt 7 en 12 voor 1.300 gulden. Op deze panden rustte geen hypotheek. De akte werd opgesteld door notaris Rensing in Leeuwarden. De zeven woningen van Rachel Vroman in de 2^e Steenklipstraat werden in april 1943 gekocht door Eeltje Wiltjes Schaap uit Sneek. De verkoopprijs van deze panden was 4.000 gulden. Deze akte werd ook opgemaakt door notaris Rensing. De NGV loste met de koopsom een hypotheek van 2.275 gulden af, alsmede de lopende rente over deze lening. Er bleef 1.698,21 over voor de NGV, die dit bedrag overmaakte naar de VVRA. Een bergplaats in de Paardesteeg werd in maart 1943 gekocht door Tjibbe Pieters van der Laan uit Sneek, met een verkoopprijs van 250 gulden. Het perceel was niet hypothecair belast. De akte werd wederom opgemaakt door notaris Rensing.¹⁰² Zelf woonde Van der Laan ook in de Paardesteeg.¹⁰³ De *Firma D. Hoeksema & Zonen* kocht de Emmastraat 31 tot en met 33 in maart 1943, voor 7.910 gulden. Dit waren drie woningen. De Firma D. Hoeksema & Zonen was een chemische wasserij in de Spoorstraat in Sneek.¹⁰⁴ De akte werd opgesteld door notaris Rensing in Leeuwarden. Op de huizen rustte een hypotheek, hoewel niet duidelijk is hoeveel deze lening op het moment van de verkoop bedroeg. Het bedrijf kocht in september 1943 eveneens de vier huizen aan de Emmastraat 25 tot en met 29. De totale verkoopprijs van deze panden bedroeg 10.800 gulden. Ook deze panden waren hypothecair belast door Salomon en Rachel Vroman. Het is onbekend hoeveel de hypotheek bedroeg op het moment van de verkoop. De akte werd ook bij deze panden verleden door notaris Rensing.¹⁰⁵

De panden aan de Boschstraat 24 en 26 werden in september 1943 voor 600 gulden gekocht door Dirk Postmus. De huizen waren niet hypothecair belast. De akte werd opgemaakt door notaris Rensing. Postmus was tevens de *Liquidations-Treuhänder* van de Firma A.M. Kuyt. Hij was daarnaast huisjesmelker. Hij kocht tijdens de oorlog eenentwintig Joodse panden op in Leeuwarden en Sneek,

¹⁰¹ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 8183, 8184, 4796.

¹⁰² NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1736, M1738, M1740, M1741.

¹⁰³ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 8653, 3955, 5758.

¹⁰⁴ "Wasscherijbericht," *Nieuwe Harlinger Courant*, 11 juli 1941.

¹⁰⁵ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossier M1737.

om geld te kunnen verdienen aan het innen van huurpenningen.¹⁰⁶ Voor de oorlog had Postmus een turfgraverij in de Duitse stad Oldenburg. Hij kwam tijdens de bezettingsjaren terug naar Nederland en vestigde zich in Leeuwarden. Hij was overtuigd nationaalsocialist en genoot de rang van sectieleider, ofwel *Scharführer*, bij het *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* (NSKK). Deze organisatie voerde onder meer transporten uit voor de *Wehrmacht*.¹⁰⁷

Levi Nathan Velleman (1862-1942)

Levi-Nathan Velleman bezat drie woonhuizen in het centrum van Sneek. Het betrof de Looxmagracht 8, de Oosterdijk 32 en de Schoolstraat 18. Velleman werd op 4 maart 1862 geboren in Sneek. Hij was weduwnaar. Zijn echtgenote Grietje Grootkerk stierf in 1930. De panden aan de Oosterdijk en de Schoolstraat werden door Velleman verhuurd. Hij bezat de panden sinds de jaren 1920.¹⁰⁸ Op de Looxmagracht 8 woonde Velleman zelf, samen met zijn huishoudster Beeltje Ekstein-Godschalk.¹⁰⁹ Hij had hier tevens een vellenbloterij, waar hij dierenhuiden schraapte. In 1943 brachten medewerkers van Omnia een bezoek aan de Looxmagracht 8, in het kader van de liquidatie van de vellenbloterij. In 1944 schreef Omnia over dit bezoek:

*“De Jood Levi Nathan Velleman dreef een kleine handel in huiden en paardenhaar vanuit zijn woning op het genoemde adres... Wij vonden bij de Jood een voorraad konijnen, hazen en kattenhuiden, die wij in opdracht van het Rijksbureau voor Huiden en Leer verkochten aan de firma Kaufmann's Huidenhandel N.V. te Rotterdam.”*¹¹⁰

Velleman was ten tijde van het bezoek van Omnia al overleden. Velleman en zijn huishoudster waren in 1942 opgepakt, vanuit hun woning aan de Looxmagracht. Later werden ze gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau. Daar werden ze omstreeks 19 november 1942 om het leven gebracht. Velleman was 80 jaar, zijn huishoudster was 65 jaar.¹¹¹

Eerder is uiteengezet waarom het niet aannemelijk is dat de Looxmagracht 8 en de Schoolstraat 18 zijn verkocht. Het pand op de Oosterdijk werd wel vervreemd. Deze verkoop vond plaats in mei 1943, toen Velleman al geruime tijd was overleden. De koper was Gerben van der Werf. De koopsom bedroeg 8.250 gulden. De akte werd opgesteld door notaris Banning uit Sneek. Van der

¹⁰⁶ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Brief van het Nederlands Beheersinstituut, vert. Friesland aan het Parket van de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Leeuwarden, 4 mei 1949.

¹⁰⁷ “Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden: Zitting 6 mei, uitspraken,” *Friesch dagblad*, 7 mei 1947; “De Sneker bloednacht,” *De Herenveensche koerier: onafhankelijk dagblad voor Midden-Zuid-Oost Friesland en Noord-Overijssel*, 7 mei 1947; Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 8658, 8686.

¹⁰⁸ Kadaster, Kadastrale leggerartikel gemeente Sneek 6016.

¹⁰⁹ Tresoar, toegangsnr. 30-34, Burgerlijke stand Sneek, inv.nr. 3082, Overlijdensregister 1949, aktenummer 0078.; Tresoar, toegangsnr. 30-34, Burgerlijke stand Sneek, inv.nr. 3083, Overlijdensregister 1950, aktenummer 0283.

¹¹⁰ NIOD, Archief Collectie dossiers Omnia, inv.nr. 3161, Velleman, L.N; firma te Sneek, Brief van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H aan de Wirtschaftsprüfstelle, 1 september 1944.

¹¹¹ Tresoar, Archief Burgerlijke stand Sneek, inv.nr. 3082, aktenummer 0078; inv.nr. 3083, aktenummer 0283.

Werf exploiteerde ten tijde van zijn aankoop al jaren een winkel in het pand aan de Oosterdijk 32. Het betrof *Het Sporthuis*. De zaak verkocht sportartikelen, tabak en sigaren.¹¹² De NGV loste met de koopsom een hypotheek van Velleman af, alsmede de lopende rente, waarna 5.033,50 overbleef voor de NGV.¹¹³ Dit restant werd door de NGV overgemaakt naar Omnia, die daarom had verzocht. Omnia was belast met de liquidatie van de onderneming van Velleman. Omnia maakte het bedrag over naar de Bank voor Nederlandschen Arbeid.¹¹⁴

Mozes Jomtop Jacob de Wilde (1885-1951)

Vlakbij de Martinikerk bevond zich een perceel van Mozes Jomtop Jacob de Wilde. Hij werd op 14 december 1885 geboren in Sneek. Hij bezat sinds 1917 de Grote Kerkstraat 12-14. Daar exploiteerde hij een slagerswinkel. Hij woonde eveneens in dit pand, samen met zijn tweede echtgenote Bartha Valk. Zowel De Wilde als Valk waren weduwe toen ze in 1939 in het huwelijk traden. Valk had een dochter, terwijl De Wilde een zoon en een dochter had. Het echtpaar besloot om onder te duiken.¹¹⁵

Het pand aan de Grote Kerkstraat kwam in september 1943 in handen van Sikke Bakker, die een slagerswinkel exploiteerde op het Kleinzand in Sneek. De verkoopprijs was 5.450 gulden. De akte werd opgemaakt door notaris Rensing uit Leeuwarden. De NGV loste met de koopsom de hypotheek van De Wilde af, die 4.000 gulden bedroeg. Ook betaalde de NGV de rente en royementskosten, waarna een bedrag van 1.050,90 resteerde voor de VVRA.¹¹⁶ Bakker was lid van de NSB. Verder was hij betrokken bij de Weerbaarheidsafdeling (WA) en de NSKK. In het kader van zijn lidmaatschap van de NSKK vervoerde Bakker meermaals post en etenswaren voor de *Wehrmacht*.¹¹⁷ Bakker en zijn gezin betrokken het pand aan de Grote Kerkstraat 12-14. Hij zette hier tijdens de oorlog zijn eigen slagerij voort. Hij eigende zich daarbij slagersspullen uit het bezit van De Wilde toe. Deze goederen had Bakker voor 1.304 gulden van Omnia overgenomen, die ze verkocht in het kader van de liquidatie van de slagerswinkel van De Wilde.¹¹⁸

¹¹² "Advertentiën," *Leeuwarder courant*, 14 mei 1938,; "t Sporthuis," *Friesch dagblad*, 6 oktober 1934.

¹¹³ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossier M1746.

¹¹⁴ NIOD, Archief Collectie dossiers Omnia, inv.nr. 3161, Velleman, L.N.; firma te Sneek, Brief van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H aan de Wirtschaftprüfstelle, 1 september 1944; inv.nr. 2662, Wilde, M. de; firma te Sneek, Brief van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H aan de Wirtschaftprüfstelle, 21 augustus 1944.

¹¹⁵ NIOD, Archief Collectie dossiers Omnia, inv.nr. 3161, Velleman, L.N.; firma te Sneek, Brief van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H aan de Wirtschaftprüfstelle, 1 september 1944; inv.nr. 2662, Wilde, M. de; firma te Sneek, Brief van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H aan de Wirtschaftprüfstelle, 21 augustus 1944.

¹¹⁶ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossier M1753.

¹¹⁷ "Februaristaking: verzet tegen terreur," *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad*, 22 februari 1986; "NSB-aanhang slonk na '36," *De Volkskrant*, 2 maart 1979.

¹¹⁸ NA, toegangsnr. 2.09.16.02, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut, beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Bakker, S., Sneek, Bewijs van eigendom van Grote Kerkstraat 12-14, akte verleden door R.J Rensing te Sneek, 8 september 1943; Brief van het NBI Vertegenwoordiging Friesland aan notaris J. Zijlstra te Sneek, 2 april 1949; Rechtsherstelakte in de zaak Bakker/De Wilde, verleden door J. Zijlstra te Sneek, 25 juli 1952.

Bakker moest na de oorlog voor een tribunaal verschijnen vanwege zijn lidmaatschappen van diverse nationaalsocialistische organisaties, alsmede zijn aankoop van het pand van De Wilde. In januari 1947 verscheen in de *Heerenveensche koerier* een artikel over de rechtszaak, waarin het volgende werd geschreven:

*“De slager Sikke Bakker te Sneek had zich tijdens de bezetting niet bepaald als een goed vaderlander gedragen. Hij kocht het pand van den bekenden Joodsen slager M.J.J de Wilde te Sneek, was natuurlijk NSB-er, WA-man, gewapend nog wel en trad later zelfs in dienst van de NSKK, nam deel aan wapenoefeningen en vervoerde onder meer post en voedsel voor de Duitse weermacht... Geen fraai programma en de uitspraak luidde dan ook drie jaar internering met aftrek. Daarenboven nog 2.500 boete.”*¹¹⁹

Roosje Pino (1884-1943)

Vlakbij de Grote Kerkstraat bevond zich de bakkerij van Roosje Pino. Zij werd op 16 april 1884 geboren in Sneek. De bakkerij was gelegen op het Hoogend 1, welk pand sinds 1929 aan Pino toebehoorde. De zaak was in de wijde omgeving bekend om zijn eierkoeken.¹²⁰ De huisgenote van Pino was haar jongere zus Lina. Pino en haar zus werden op 9 april 1943 van Sneek naar kamp Westerbork overgebracht.¹²¹ Vanuit Westerbork werden ze gedeporteerd naar vernietigingskamp Sobibor, waar ze vlak na aankomst werden vermoord. Pino en haar zus werden respectievelijk 59 en 53 jaar.¹²²

Het pand op het Hoogend 1 werd in november 1943 gekocht door Harmen de Jong. De koopsom bedroeg 3.300 gulden. De akte werd verleden door notaris Banning uit Sneek. Op het pand rustte geen hypotheek. De Jong exploiteerde samen met zijn broer een groothandel in groenten- en fruit op het Hoogend 5. De zussen Pino waren jarenlang zijn burens geweest. In 1946 schreef de Accountantsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij Groningen naar aanleiding van een onderzoek bij De Jong het volgende:

*“De heer De Jong drijft met zijn broer, die geen NSB-lid is, een groothandel in groenten en fruit... Volgens verklaring van de beheerder stonden de Gebr. De Jong te Sneek bekend als ‘solide’ zakenmensen die geen verkeerde zaken gedurende de oorlogsjaren zouden hebben gedaan.”*¹²³

De Jong was tijdens de bezettingsjaren lid van de NSB, het Economisch Front, de Nederlandse Volksdienst (NVD) en de WA. Tevens was hij begunstiger van de *Jeugdstorm*. Dit waren allen

¹¹⁹ “Tribunaal Sneek,” *De Heerenveensche koerier: onafhankelijk dagblad voor Midden-Zuid-Oost-Friesland en Noord-Overijssel*, 20 januari 1947.

¹²⁰ Vereniging Historisch Sneek e.o., “Su het uit weest (355),” *Sneeker Nieuwsblad*, 25 november 2010.

¹²¹ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Reisvergunning voor Roosje en Lina Pino, 9 april 1943.

¹²² Vereniging Historisch Sneek e.o., “Su het uit weest (792),” *Sneeker Nieuwsblad*, 12 november 2020.; Tresoar, Archief Overlijdensregister Sneek 1949, inv.nr. 3082, aktenummers 0277, 0286.

¹²³ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters I en J, inv.nr. 97834, Rapport inzake het onderzoek bij de heer De Jong, 11 januari 1946.

nationaalsocialistische organisaties. Na de oorlog werd een rechtszaak aangespannen tegen De Jong, onder meer op grond van deze lidmaatschappen. Een andere tenlastelegging luidde:

*“Dat hij hulp of steun heeft verleend of getracht te verlenen aan de vijand of diens handlangers of medewerkers, althans voordeel heeft betrokken of geacht heeft te trekken uit door of vanwege den vijand of diens handlangers genomen maatregelen, door in oktober 1943 van de ANBO, lasthebber van de NGV, een woon- en winkelhuis met erf, bleek en bergplaats en verder toebehoren aan het Hoogend te Sneek gelegen te kopen, hetwelk door de Duitse maatregelen ten aanzien van Joodse Nederlanders was ontnomen aan Roosje Pino te Sneek, op grond van welke handelingen hij geacht moet worden zich desbewust te hebben gedragen in strijd met de belangen van het Nederlandse volk.”*¹²⁴

De Jong verklaarde hierover op de zitting van 2 mei 1946 het volgende:

*“Beschuldigde verklaarde op de zitting van 2 mei 1946 dat hij het huis in eigendom toebehorende aan Roosje Pino voor 3.300 gulden uit zakelijk inzicht heeft gekocht, maar dat hij van zins was, dit perceel weer aan de eigenaressen terug te geven wanneer zij terug zouden komen.”*¹²⁵

De rechter overwoog dat De Jong tijdens de zitting van 2 mei 1946 niet, althans niet voldoende, had ontkend dat hij zich ‘desbewust had gedragen in strijd met de belangen van het Nederlandse volk’. De Jong werd veroordeeld tot internering van een jaar en zes maanden, alsmede een verbeurdverklaring van zijn vermogen en een ontzetting uit het kiesrecht.¹²⁶

Abraham Kuyt (1899-1975)

Abraham Kuyt werd op 24 april 1899 geboren in Sneek. Hij woonde op de Jachthavenstraat 27. Dit pand had hij sinds 1933 in zijn bezit. Kuyt exploiteerde een groothandel aan het Kleinzand, de Firma A.M Kuyt, die eerder is besproken. In 1942 dook Kuyt onder, samen met zijn vrouw en dochter. Kuyt overleefde de oorlog, maar zijn neef en medefirmant Max Kuyt werd gedeporteerd naar Auschwitz, waar hij in september 1942 op 47-jarige leeftijd overleed.¹²⁷

Het pand op de Jachthavenstraat 27 werd op 18 augustus 1943 gekocht door de eerder besproken Dirk Postmus uit Leeuwarden. De koopsom bedroeg 4.250 gulden. De notariële akte werd opgesteld door notaris Rensing uit Leeuwarden. Op het pand rustte een hypotheek, die de NGV afloste met de koopsom. De NGV betaalde met de koopsom eveneens de lopende rente en royementskosten.

¹²⁴ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters I en J, inv.nr. 97834, Uitspraak Tribunaal Leeuwarden op basis van de zitting van 2 mei 1946.

¹²⁵ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters I en J, inv.nr. 97834, Uitspraak Tribunaal Leeuwarden op basis van de zitting van 2 mei 1946.

¹²⁶ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters I en J, inv.nr. 97834, Rapport inzake het onderzoek bij de heer De Jong, fruithandel, Hoogend 5 te Sneek, 11 januari 1946; Uitspraak Tribunaal Leeuwarden in de zaak Harmen de Jong, 1947.

¹²⁷ Tresoar, Archief Overlijdensregister 1950, inv.nr. 3083, aktenummer 0203.

Er bleef 1.169 gulden over, die de NGV overmaakte naar de VVRA.¹²⁸ Postmus besloot de woning op de Jachthavenstraat 27 te verhuren. De huurder was de beruchte Opperluitenant-Commandant Overzet, die leiding gaf aan het politiekorps van Sneek.¹²⁹

Henriëtte Kuyt-Herzberger (1875-1963)

Henriëtte Kuyt-Herzberger werd op 11 november 1875 geboren in Eindhoven. Zij was de moeder van Abraham Kuyt. Zij bezat een herenhuis op de Stationsstraat 25, die ze in 1920 kocht met haar echtgenoot Salomon Kuyt. Deze overleed in 1933. Verder behoorde een lege kavel in dezelfde straat tot haar vastgoedbezit. Toen de oorlog uitbrak huurde Kuyt-Herzberger een woning in de Willemstraat. Het pand op de Stationsstraat verhuurde zij aan Lucas Poppinga, die van 1937 tot 1941 burgemeester van Sneek was. Poppinga werd in 1941 uit zijn functie ontheven, maar bleef tijdens de bezettingsjaren wel in het pand wonen.¹³⁰

Terwijl de weduwe Kuyt-Herzberger was ondergedoken, werd haar pand in maart 1944 verkocht aan Rintje Haagsma uit Workum. De verkoopprijs was 7.500 gulden. De lege kavel in dezelfde straat was bij de koop inbegrepen.¹³¹ De notariële akte werd opgemaakt door notaris Rensing uit Leeuwarden. Met de koopsom loste de NGV onder meer de hypotheek van 5.500 gulden af, die door Kuyt-Herzberger op het pand was gevestigd. Het resterende bedrag van 1.691,49 was voor de VVRA.¹³² Haagsma was veehouder van beroep en een fanatiek lid van de N.S.B. In februari 1939 stond hij als lid van deze partij als tiende op de kieslijst voor de Provinciale Staten van Friesland.¹³³ Haagsma woonde aanvankelijk op een boerderij bij Workum, maar deze was in 1943 in brand gestoken door leden van het verzet. De boerderij was volledig afgebrand.¹³⁴

Carel Heymans (1867-1966)

Carel Heymans werd op 25 oktober 1867 geboren in Veghel. Hij was getrouwd met Johanna van Dam, met wie hij een zoon had. Het echtpaar woonde sinds 1927 op de Kloosterstraat 3 in Sneek. Heymans

¹²⁸ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossier M1743.

¹²⁹ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Brief aan de Gedelegeerde van de afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel, 16 januari 1947; Brief aan H. Veeninga, notaris te Heerenveen, 15 maart 1949.

¹³⁰ Kadaster, Kadastrale leggerartikel gemeente Sneek 5327; Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 7943, 'Woningregister', register houdende kaarten per genummerd object (pand of woning), 1939-1994, Stationsstraat 25, Willemstraat 13.

¹³¹ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek 5327 en 8722.

¹³² NA, toegangsnr. 2.09.16.06, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut, beheersdossiers beginnend met de letter H, inv.nr. 84839, Haagsma., R. Workum, Afschrift van een notariële akte, 21 december 1945; Rechtsherstelakke in de zaak Haagsma/Kuyt-Herzberger, 17 juni 1950.

¹³³ "Onze kandidaten: Verkiezingen der Provinciale Staten," *Volk en vaderland: weekblad der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland*, 24 februari 1939.

¹³⁴ "Uit de Provincie," *Friesch dagblad*, 25 juni 1945; "Workum," *Geïllustreerd Vrij Nederland*, 15 november 1943.

was Israëlitisch godsdienstonderwijzer van beroep.¹³⁵ Daarnaast was hij sinds 1899 voorganger van de Joodse gemeente van Sneek. Heymans en zijn vrouw overleefden de oorlog door onder te duiken.¹³⁶

De Kloosterstraat 3 werd in maart 1944 verkocht aan de eerder besproken Rintje Haagsma, die in dezelfde maand ook de Stationsstraat 25 kocht uit het bezit van de weduwe Kuyt-Herzberger. De koopsom van de Kloosterstraat 3 bedroeg 3.400 gulden. De akte werd opgemaakt door notaris Rensing te Leeuwarden. Het pand was niet hypothecair belast. Haagsma besloot de Kloosterstraat 3 te verhuren. Hij liet de huren innen door Jan Kooi, die eerder kort aan de orde is gekomen. Hij had een makelaardij in Leeuwarden, maar was ook ANBO-beheerder voor de Joodse panden in Sneek.¹³⁷

Na de bevrijding werd Haagsma gearresteerd, onder meer vanwege zijn NSB-lidmaatschap, maar dit leidde niet tot een veroordeling. In juni 1945 meldde het Friesch dagblad:

*“De bekende landverrader Rintje Haagsma te Workum, die dezer dagen naar Workum was overgebracht en aldaar in het politiebureau was opgesloten, heeft kans gezien zich door middel van ophanging van het leven te beroven.”*¹³⁸

Edeltje Pino (1896-1943)

Edeltje Pino werd op 15 september 1896 geboren in Sneek. In 1941 kocht zij een woning aan de Amaliastraat 7. Pino woonde zelf in Amsterdam.¹³⁹ Zij was werkzaam als onderwijzeres bij de Vondelschool en de Michiel de Klerk School, die beiden waren gevestigd in de Jekerstraat in Amsterdam. Pino bleef werkzaam als lerares, totdat ze in november 1942 naar Westerbork werd gedeporteerd. Ze werd op 26 februari 1943 om het leven gebracht in Auschwitz-Birkenau. Zij was toen 46 jaar.¹⁴⁰

De woning aan de Amaliastraat 7 werd in juni 1943 verkocht aan Hendrik Dijkstra, die destijds in het pand woonde. Hij was onderwijzer van beroep. De verkoopprijs bedroeg 4.400 gulden. De akte werd opgemaakt door notaris Rensing uit Leeuwarden. Het pand was niet hypothecair belast.¹⁴¹ In 1944 verkocht Dijkstra het pand aan een zekere Dirk Nauta uit Sneek, die in de Kruizebroederstraat woonde. Hij was kuiper van beroep. Hij overleed in 1948 na een lang ziekbed, waarna het eigendom van de Amaliastraat 7 werd overgedragen aan zijn echtgenote en zijn twee schoonzonen.¹⁴²

¹³⁵ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 6647, 8869.

¹³⁶ “Blijde herinneringen,” *Nieuw Israëlitisch weekblad*, 7 september 1934.

¹³⁷ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossier M1734.

¹³⁸ “Workum,” *Friesch dagblad*, 22 juni 1945.

¹³⁹ Kadaster, Kadastrale leggerartikel gemeente Sneek, 8438.

¹⁴⁰ Aart Janszen, *De Joodse scholen in Amsterdam gedurende de bezettingsjaren 1941-1943* (2017), 11.

¹⁴¹ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 811, dossier M3701.

¹⁴² “Dirk Nauta,” *Leeuwarder Courant: hoofdblad van Friesland*, 29 januari 1948; Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 8438, 8682, 8691.

Mietje Frenkel-Frank (1873-1943)

Mietje Frenkel-Frank werd op 3 mei 1873 geboren in Ooststellingwerf. Zij bezat de 2^e Oosterkade 8-11. De panden waren aanvankelijk van haar echtgenoot Salomon Frenkel, die ze sinds 1925 in zijn bezit had. Hij had een handel in touwwerk en metalen in Vlaardingen, genaamd *Sal. Frenkel's Handelsmaatschappij N.V.*¹⁴³ Het echtpaar had twee dochters en een zoon. Salomon Frenkel overleed in 1940, waarna de panden in Sneek in eigendom werden overgedragen aan Frenkel-Frank.¹⁴⁴ Zij woonde in Rotterdam en verhuurde de panden aan de 2e Oosterkade. Eén van de huurders was Philip Rodigrues: een Joodse inwoner van Sneek. In een brief van Accountants- en Administratiekantoor J.A.M Wijmenga te Vlaardingen uit 1947 wordt daarnaast het volgende vermeld:

*“Reeds voor de oorlog werd door de familie Frenkel ernstig overwogen de panden te verkopen, daar de panden zo ver weg liggen, waardoor de exploitatie steeds moeilijkheden gaf.”*¹⁴⁵

Het kwam echter nooit tot verkoop. Frenkel-Frank werd naar vernietigingskamp Sobibor gedeporteerd, waar ze op 23 april 1943 op 69-jarige leeftijd om het leven kwam.

De panden aan de 2^e Oosterkade 8-11 werden in augustus 1943 verkocht aan de eerder besproken Dirk Postmus. De akte werd opgemaakt door notaris Rensing uit Leeuwarden. De koopsom bedroeg 9.500 gulden. Daarmee loste de NGV de hypotheek van 5.000 gulden af die Frenkel-Frank op het pand had gevestigd. Ook betaalde de NGV de lopende rentes en royementskosten. Het resterende bedrag van 4.219 gulden maakte de NGV over naar de VVRA.¹⁴⁶

1.2.5 De onteigening van Joodse particuliere panden in de rest van Friesland

Op basis van het bewaard gebleven gedeelte van de *Verkaufsbücher* kan worden gesteld dat in de gemeente Leeuwarden de meeste Joodse panden werden onteigend. Het gaat om meer dan vijftig vermeldingen in de *Verkaufsbücher*. Daarna volgt de gemeente Harlingen, met meer dan dertig vermeldingen. De gemeente Sneek volgt met negentien aantekeningen. In de gemeenten Franeker, Weststellingwerf, Heerenveen, Opsterland, Smallingerland en Tietjerksteradeel werden ook Joodse huizen onteigend, maar daar betrof het in elke gemeente minder dan tien transacties in de *Verkaufsbücher*.

Op basis van het aantal vermeldingen in de *Verkaufsbücher* is een kaart samengesteld voor de provincie Friesland. Deze is te vinden in bijlage 4. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met het feit, dat het aantal vermeldingen van een gemeente in de *Verkaufsbücher* vaak niet overeenkomt

¹⁴³ “Uit het handelsregister,” *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 17 maart 1937.

¹⁴⁴ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen gemeente Sneek, 6473, 8442.

¹⁴⁵ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Brief van Accountants- en Administratiekantoor J.A.M Wijmenga te Vlaardingen aan de Afdeling Bijzondere Beheren van het NBI te Rijswijk, 17 oktober 1947.

¹⁴⁶ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 820, dossier M4754.

met het totale aantal verkochte Joodse percelen in die gemeente. Regelmatig werden meerdere percelen in één keer verkocht. Dit leverde één aantekening in de *Verkaufsbücher* op, terwijl bij de transactie meerdere panden van eigenaar wisselden. Voor Sneek geldt bijvoorbeeld dat in de *Verkaufsbücher* zestien aantekeningen te vinden zijn, maar daarbij werden eenendertig percelen verkocht. Verder kunnen in de *Verkaufsbücher* panden ontbreken, omdat een deel van de boeken verloren is gegaan. Tot slot werden in de *Verkaufsbücher* geen percelen opgenomen die eigendom waren van Joodse ondernemingen. In Sneek zijn eveneens vijf bedrijfspanden verkocht, die niet in de *Verkaufsbücher* zijn opgenomen.

2. Het rechtsherstel van Joods onroerend goed in Nederland

2.1 De stand van zaken kort na de bevrijding

2.1.1 Nederland in staat van beleg, mei 1945

Op 14 september 1944 werd het Militair Gezag (MG) opgericht. De taak van het MG was het besturen van de bevrijde delen van Nederland, namens de regering in ballingschap. Dit op basis van het *Besluit op de Bijzonder Staat van Beleg*. De regering in ballingschap bevond zich in Londen. Op 5 mei 1945 was heel Nederland bevrijd, maar totdat de bestuurlijke situatie weer op orde was verkeerde Nederland in staat van beleg. Het land werd opgedeeld in militaire districten. Aan het hoofd van elk district stond een militaire commissaris, aan wie bestuurstaken gedelegeerd werden zolang de regering orde op zaken probeerde te stellen.¹⁴⁷ Op deze wijze werd een machtsvacuüm voorkomen, wat bijvoorbeeld een staatsgreep tot gevolg had kunnen hebben. Deze kans werd kort na de bevrijding niet ondenkbaar geacht. De communisten werden voornamelijk gevreesd.¹⁴⁸ Op 4 maart 1946 werd het MG opgeheven, omdat toen de staat van beleg ten einde kwam.

2.1.2 De zuivering van het notariaat, 1945-1947

Op 25 juni 1945 trad het kabinet Schermerhorn-Drees aan, maar het normale landsbestuur was nog niet volledig hersteld. Eerst moest het bestuursapparaat en het bedrijfsleven worden gezuiverd van individuen die als collaborateurs werden gezien.¹⁴⁹ De operatie werd gecoördineerd door de Minister van Binnenlandse Zaken. Sommigen personen werden geschorst, anderen werden ontslagen. Ook het notariaat onderging aanvankelijk zuiveringen. Notarissen konden een berisping krijgen, al dan niet vergezeld van een waarschuwing, of konden uit hun ambt worden ontzet. Berispingen van notarissen waren in beginsel niet openbaar, tenzij het zware vergrijpen betrof. In dat geval werden ze gepubliceerd in de *Staatscourant*.¹⁵⁰

Het meewerken aan het passeren van enkele aktes waarin Joods vastgoed werd verkocht, werd in beginsel niet beschouwd als een reden voor vervolging. De zaak veranderde, wanneer een notaris tientallen aktes had gepasseerd. Een verzwarende omstandigheid diende zich aan, wanneer bleek dat de notaris de kopers niet had geïnformeerd over de herkomst van het pand. Dit was een maatregel die tijdens de oorlog verplicht was gesteld door het Broederschap der Notarissen, waarvan bijna alle notarissen lid waren. In 1947 kwam de zuivering van het notariaat vroegtijdig ten einde, door een besluit van de Minister van Justitie.¹⁵¹ Alle lopende zaken werden afgedaan doordat de notarissen in kwestie de honoraria afstonden, die waren voortgevloeid uit het passeren van transportaktes waarin

¹⁴⁷ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*, 2-3.

¹⁴⁸ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 51.

¹⁴⁹ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*, 2-3.

¹⁵⁰ Schütz, "Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolging en de naoorlogse zuivering," 69.

¹⁵¹ Schütz, *Kille mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, 318, 346, 348.

Joods onroerend goed was vervreemd. Met honoraria worden de financiële vergoedingen bedoeld die de notarissen hadden gekregen voor deze werkzaamheden. De honoraria gingen voor een derde naar de *Stichting Joods Maatschappelijk Werk* en voor twee derde naar de *Stichting 1940-1945*. De Minister van Justitie beschouwde dit voor de meeste notarissen als een ‘zeer gevoelige financiële aderlating’. Door dit gebaar was de zuiveringskwestie van het Nederlandse notariaat afgerond, zo bepaalde de Minister van Justitie.

Van de 855 notarissen in Nederland waren ten tijde van het besluit 101 onderzocht, terwijl twintig notarissen uit hun ambt waren gezet.¹⁵² De ontslagen notarissen hielden niet uitsluitend kantoor in grote gemeenten. Naast Rotterdam, Amsterdam, Den Haag, Leiden en Apeldoorn werden ook notarissen ontslagen in de gemeenten Terneuzen, Alkmaar, Boskoop, Roden en Olst. Deze notarissen waren openlijk nationaalsocialistisch, hadden meegewerkt aan het onteigenen van grote hoeveelheden Joods vastgoed, of een combinatie van beide.¹⁵³

Bij de transacties van Joods vastgoed in Sneek waren vijf notarissen betrokken, waarvan twee uit Sneek. Het betrof de notarissen Banning en Maseland. Notaris Banning hield kantoor aan de Suupmarkt 15. Het kantoor van notaris Maseland was gevestigd aan de Singel 40. De *Commissie van Advies voor Zuivering van het Notariaat* wendde zich op 10 september 1945 tot waarnemend burgemeester Rasterhoff. Ze verzochten hem om hen inlichtingen te verschaffen over de gedragingen van notarissen en kandidaat-notarissen, die in de jaren 1940-1945 actief waren in de gemeente Sneek. Rasterhoff antwoorde op 24 september 1945 dat hem niets bezwarends bekend was omtrent de gedragingen van de notarissen in kwestie.¹⁵⁴ In Nederland kregen notarissen destijds alleen te maken met maatregelen als ze vaak hadden meegewerkt aan de transacties van Joodse panden, hetgeen bij Banning en Maseland niet het geval was. Zij kregen dan ook niet te maken met berispingen. Notaris Banning overleed in september 1947 op 57-jarige leeftijd na een langdurig ziekbed. Zijn kantoor aan de Suupmarkt werd daarna tijdelijk waargenomen door notaris Niemantsverdriet uit Workum. Deze was tevens als notaris-bemiddelaar betrokken bij de rechtsherstelprocedure van verschillende Joodse woningen in Sneek.¹⁵⁵

De andere notarissen die meewerkten aan de eigendomsoverdracht van de Joodse woningen in Sneek waren de notarissen Rensing en Harterink uit Leeuwarden, alsmede notaris Schippers uit Heerenveen. Het kantoor van notaris Rensing was gevestigd aan het Ruiterskwartier 117 in Leeuwarden. Tijdens de oorlog werkte hij tientallen keren mee aan de vervreemding van Joods

¹⁵² Schütz, “Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolging en de naoorlogse zuivering,” 64, 74.

¹⁵³ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*, 108-109; “Zuivering,” *Nederlandsche Staatscourant*, 10 september 1946, 13 september 1946, 12 december 1946.

¹⁵⁴ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 137, Stukken betreffende de toepassing van het Zuiveringsbesluit 1945 ten aanzien van diverse beroepsgroepen, 1945-1947, Schrijven van de Commissie voor Advies voor Zuivering van het Notariaat aan burgemeester Rasterhoff, 10 september 1945; Schrijven van burgemeester Rasterhoff aan de Commissie voor Advies voor Zuivering van het Notariaat, 24 september 1945.

¹⁵⁵ “H.A. Banning overleden,” *Trouw*, 8 september 1947.

vastgoed. Niet alleen in Sneek, maar ook in Leeuwarden en Harlingen. Hij werd in 1947 berispt, vanwege een foute houding tijdens de bezetting.¹⁵⁶ Notaris Harterink had een kantoor aan de Harlingerstraatweg 2b in Leeuwarden.¹⁵⁷ Hij werkte tenminste zes keer mee aan de verkoop van Joodse panden in Leeuwarden, zo laten de *Verkaufsbücher* zien. Daarnaast was hij betrokken bij de verkoop van de Emmastraat 23 in Sneek. Door het beperkte aantal transacties werd Harterink niet met een berisping geconfronteerd. Notaris Schippers was tenminste vier keer betrokken bij de verkoop van Joods onroerend goed, zo blijkt uit de *Verkaufsbücher*. Dit leverde hem ook geen berisping op. De bevrijding maakte Schippers niet meer mee, want hij overleed in maart 1945 op 67-jarige leeftijd.¹⁵⁸

2.1.3 De zuivering van gemeentebesturen

Het gemeentebestuur bestond tijdens de oorlog slechts uit de burgemeester. In veel gemeenten werd de burgemeester tijdens de oorlog vervangen door een lid van de NSB. Regelmatig delegeerden burgemeesters bepaalde taken aan wethouders. Daarbij konden diverse beleidsterreinen betrokken zijn. De wethouders fungeerden tijdens de oorlog als de vertegenwoordigers van de burgemeester. Zowel burgemeesters als wethouders konden zich tijdens de oorlog schuldig maken aan dubieuze activiteiten. Een voorbeeld was de aankoop van Joods vastgoed. Het maakte daarbij niet uit of de koop tot stand was gekomen uit naam van de gemeente of als privépersoon. De zuiveringscommissies beschouwden het hoe dan ook als een foute houding.

De zuivering van publiekrechtelijke personen, zoals burgemeesters en wethouders, werd gerechtvaardigd door het Zuiveringsbesluit van 1944. NSB-burgemeesters moesten zich doorgaans verantwoorden voor een tribunaal. Wethouders waarvan werd gedacht dat ze tijdens de oorlog een foute houding hadden, konden van het wethouderschap worden uitgesloten.¹⁵⁹

Het gemeentebestuur van Sneek onderging na de oorlog ook zuiveringen. Tijdens de bezettingsjaren bestond het gemeentebestuur uit NSB-burgemeester Schut. Deze liet zich bijstaan door twee wethouders. Eerst waren dit de wethouders Zuiderbaan en De Jong. Halverwege de bezettingsjaren werden ze vervangen door de wethouders Boeijenga en De Groot. Na de oorlog werd gemeentesecretaris Ludolf Rasterhoff waarnemend burgemeester. Hij was tijdens de oorlog verzetsman. Op grond van het Besluit E86, dat in de eerste maanden na de bevrijding voorzag in de indeling van het gemeentebestuur, werden Zuiderbaan en De Jong verzocht om hun functie als wethouder weer op te pakken.

Zuiderbaan wilde niet terugkeren. Op 16 mei 1945 besloot de waarnemend Commissaris der Koningin in Friesland dat De Jong werd uitgesloten van het wethouderschap, omdat hij op grond van

¹⁵⁶ “Het Informatiebureau,” *Friesch dagblad*, 17 mei 1945; “Zuivering,” *Nederlandsche Staatscourant*, 17 december 1947.

¹⁵⁷ “Oproeping,” *Leeuwarder courant*, 25 mei 1937.

¹⁵⁸ “Berichten uit stad en dorp,” *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 16 juli 1947; “Notaris J.W. Schippers,” *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 12 maart 1945.

¹⁵⁹ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr 2834, Besluit van de waarnemend Commissaris der Koningin A.W. Haan, 16 mei 1945.

zijn houding tijdens de bezetting niet geacht kon worden het vertrouwen van de ingezetenen van de gemeente te hebben. Het is niet duidelijk geworden welke beschuldigingen hieraan ten grondslag lagen. Een dag later stelde Rasterhoff voor om Boeijenga en De Groot weer tot wethouders te benoemen. Kennelijk hadden zij tijdens de bezettingsjaren geen verkeerde houding gehad. Hun officiële benoeming vond plaats tijdens de eerste gemeenteraadsvergadering van 1945, op 21 november van dat jaar.¹⁶⁰

Tijdens de raadsvergadering van 24 juni 1946 werd Rasterhoff benoemd tot burgemeester van Sneek. Rasterhoff stelde in deze vergadering dat hij ernaar streefde zijn plicht te doen en een goed burgemeester te zijn. Hij beloofde iedereen die in moeilijkheden verkeerde met raad en daad bij te staan, voor zover dat in zijn vermogen lag. Hij zou in ieder geval een luisterend oor bieden.¹⁶¹ Oud-burgemeester Schut moest in 1949 voor de bijzondere strafkamer van het Gerechtshof Leeuwarden verschijnen, waar acht jaar celstraf tegen hem werd geëist.¹⁶² In oktober van dat jaar werd Schut veroordeeld tot zeven jaar detentie in een Rijkswerkinrichting, met aftrek van het voorarrest vanaf april 1945. Ook werd hij ontzet uit het recht om openbare ambten te bekleden en het kiesrecht. Door goed gedrag kwam Schut in aanmerking voor vervroegde vrijlating.¹⁶³

2.1.4 De Raad voor het Rechtsherstel en de besluiten E133 en E100, augustus 1945

Na de bevrijding van Nederland in mei 1945 was sprake van zowel het reguliere recht als de bijzondere wetgeving. Onder de bijzondere wetgeving viel onder meer het herstelrecht. Het herstelrecht had betrekking op het herstellen of aanpassen van juridische verhoudingen, die tijdens de oorlog onder dwang waren ontstaan. Het ging bijvoorbeeld om de transacties van Joodse panden. Het *Besluit Herstel Rechtsverkeer* (E100) vormde de basis voor de herstelrechtspraak. Dit besluit was al in 1944 gecreëerd door de *Commissie Herstel Rechtsverkeer*.

Individueel, bedrijven en organisaties konden op grond van het *Besluit Vijandelijk Vermogen* (E133) onder beheer, bewind of bestuur worden geplaatst. Het ging meer specifiek over de vermogens van vijanden, landverraders, afwezigen en de instellingen die tijdens de oorlog waren opgericht en later op grond van E133 waren ontbonden. Landverraders waren leden van de NSB en personen die in vreemde krijgsdienst waren getreden, bijvoorbeeld bij de SS. Vijanden waren ingezetenen van landen waarmee Nederland oorlog voerde (of had gevoerd).¹⁶⁴ Het betrof bijvoorbeeld Duitsers, maar ook Duitse Joden die naar Nederland waren gevlucht. Laatstgenoemde groep werd ook beschouwd als

¹⁶⁰ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr 2834, Bericht van L. Rasterhoff aan de waarnemend Commissaris der Koningin in de provincie Friesland, 4 mei 1945; Besluit van de waarnemend Commissaris der Koningin A.W. Haan, 16 mei 1945; Brief van L. Rasterhoff aan de Commissaris der Koningin in de provincie Friesland, 17 mei 1945.

¹⁶¹ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 4121, Systematische klapper op de notulen van de Raad der gemeente Sneek, met bijlagen over 1945 en 1946, Verslag van het verhandelde in de vergadering van de tijdelijke Raad der gemeente Sneek, 24 juni 1946.

¹⁶² "Predikant-Burgemeester pleegde verraad: eis luidt acht jaar," *Trouw*, 12 oktober 1949.

¹⁶³ "Zeven jaar voor ex-burgemeester Schut," *Dragtster courant*, 28 oktober 1949.

¹⁶⁴ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 46-56.

onderdaan van de vijandelijke Duitse staat.¹⁶⁵ Afwezig en doorgaans de gedeporteerde en gevluchte Joden die (nog) niet waren teruggekeerd. Onder instellingen die tijdens de oorlog werden opgericht en later op grond van E133 waren ontbonden, vielen onder meer de Lirobank, Omnia, de VVRA, de NGV, de ANBO en Nobiscum.

Aanvankelijk werden beheerders, bewindvoerders en bestuurders aangesteld door het *Militaire Commissariaat voor het Rechtsherstel*.¹⁶⁶ Deze taak werd vanaf 9 augustus 1945 overgenomen door de Afdeling Beheer van de *Raad voor het Rechtsherstel*. De Afdeling Beheer zou de taak vervolgens delegeren aan het *Nederlands Beheersinstituut* (NBI), dat formeel onder de Afdeling Beheer viel. Het NBI zou nauw betrokken raken bij het rechtsherstel van Joods vastgoed, omdat de vermogens van veel oorlogskopers onder beheer van deze instelling werden geplaatst. Oorlogskopers van Jodenpanden waren vaak lid van de NSB, waardoor ze als landverraders werden beschouwd. In het geval van de oorlogskopers van de Joodse panden in Sneek waren dit Sikke Bakker, Dirk Postmus, Harmen de Jong en de inmiddels overleden Rintje Haagsma. In deze periode werd over hun vermogen een NBI-beheerder aangesteld. Het NBI stelde bewindvoerders aan over de vermogens van afwezig, waaronder de Joodse vastgoedeigenaren die nog niet terecht waren. Het hoofdkantoor van het NBI bevond zich in Den Haag. Daarnaast had het NBI tientallen plaatselijke vertegenwoordigers, verspreid over diverse Nederlandse gemeenten. Bekende plaatselijke vertegenwoordigers waren bijvoorbeeld het NBI in Rotterdam, Arnhem en Amsterdam. In het noorden van Nederland had het NBI kantoren in onder meer Groningen en Leeuwarden.¹⁶⁷ In Sneek bevond zich eveneens een kantoor van het NBI. In 1946 was dit kantoor gevestigd aan de Kruizebroederstraat 2.¹⁶⁸

De Raad voor het Rechtsherstel had niet slechts een Afdeling Beheer, maar omvatte ook de afdelingen Onroerende Goederen, Effectenregistratie, Voorzieningen voor Afwezig, Voorzieningen voor Rechtspersonen en Rechtspraak. De Afdeling Onroerende Goederen werd belast met het ongedaan maken van de transacties van Joodse panden. De beslissingen van de afdelingen hadden de kracht van gerechtelijke vonnissen, zo was bepaald in E100. De Afdeling Rechtspraak was een onafhankelijk rechterlijk college met een bijzondere strafrechter. Deze trof op basis van E100 regelingen in rechtsherstelzaken, waarin partijen niet zelf tot een oplossing konden komen. Overige taken van de Afdeling Rechtspraak betroffen het controleren van de beslissingen van de andere afdelingen van de Raad voor het Rechtsherstel. Ook behandelde deze afdeling het hoger beroep dat, in tegenstelling tot vonnissen van de Afdeling Rechtspraak, wel openstond bij de beslissingen van de andere afdelingen.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Schütz, *Kille mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, 373.

¹⁶⁶ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 46-56.

¹⁶⁷ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 46-56.

¹⁶⁸ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters I en J, inv.nr. 97834, Uitspraak Tribunaal Leeuwarden op basis van de zitting van 2 mei 1946.

¹⁶⁹ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*, 7-11.

2.2 Rechtsherstel van Joodse bedrijfspanden en particuliere panden

2.2.1 Geliquideerde en verkochte Joodse ondernemingen

De meerderheid van de 21.000 Joodse bedrijven in Nederland was tijdens de oorlog geliquideerd. Hun vastgoedbezittingen waren verkocht. Wanneer na de liquidatie een batig saldo resteerde op de rekening van de firma bij de Bank voor Nederlandschen Arbeid, werd dit overgemaakt naar rekening van de Joodse eigenaar bij de Lirobank. Het betrof de bankrekening die Joden verplicht hadden moeten openen op grond van de Eerste Liroverordening. Na de oorlog had de oorspronkelijke Joodse eigenaar van het geliquideerde bedrijf, of een andere rechthebbende, een vordering op de Lirobank.¹⁷⁰

De Lirobank was na de oorlog, op grond van E133, onder beheer geplaatst. De bank werd als vijandelijk vermogen beschouwd. De naam werd in 1948 veranderd in de *Liquidatie van Verwaltung Sarpathistraat* (LVVS), zodat mensen wisten dat het om de naoorlogse instantie ging. De LVVS had als doel om zo veel mogelijk aan rechthebbenden uit te keren.¹⁷¹ Daaronder vielen ook de opbrengsten van geliquideerde Joodse ondernemingen. Een groot aantal rekeningen bij de Lirobank bleek nog niet te zijn afgesloten. Joden konden de opbrengst van hun bedrijf via de LVVS terugkrijgen. Daarmee was de zaak afgedaan. Van deze vorderingen werd negentig procent uitbetaald.¹⁷² Soms werden liquidaties van Joodse bedrijven via een beschikking ongedaan gemaakt.¹⁷³ Daarna werden ze opnieuw ingeschreven in het handelsregister.¹⁷⁴ Dit was ook het geval bij de groothandel van Abraham Kuyt uit Sneek, die de oorlog had overleefd. In juni 1949 schreef zijn advocaat P.H.W. Van Wicheren aan het NBI in Rijswijk:

*“In mijn hoedanigheid van raadsman van de handelsvennootschap onder firma A.M. Kuyt, grossiers in glas, porselein en aardewerk, destijds gevestigd en kantoor houdende te Sneek aan het Kleinzand 51, thans te Leeuwarden aan de Bildtsestraat 36, welke firma bij beschikking van het NBI te Den Haag d.d. 7 april 1948 in rechten is hersteld onder gelijktijdige ongedaan making van de opheffing en liquidatie dier firma door de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse Gebied, d.d. 4 april 1943, zomede in mijn hoedanigheid van raadsman van de enig overgebleven vennoot dier firma, Abraham Kuyt, Bildtsestraat 36 te Leeuwarden..”*¹⁷⁵

De bedrijfsinventarissen van de ondernemingen waren tijdens de oorlog verkocht, of verduisterd door de *Liquidations-Treuhänder*. Joden konden op grond van de *Wet op de Materiële Oorlogsschaden*

¹⁷⁰ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 181.

¹⁷¹ Van Tielhof, *Banken in bezettingstijd: de voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel*, 234, 241, 242.

¹⁷² Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 181-183.

¹⁷³ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N,O,P, inv.nr. 147658, Brief van P.H.W. Ch. Van Wicheren, Advocaat en Procureur, aan het Nederlands Beheersinstituut Bureau Bijzondere Beheren te Rijswijk, 5 juni 1949.

¹⁷⁴ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 48.

¹⁷⁵

(MOS) een schadevergoeding krijgen voor de vermiste bedrijfsuitrusting-, inventaris- en voorraden. Deze wet trad echter pas in 1950 in werking. Bovendien bleek in de praktijk, dat een vergoeding op grond van deze wet over het algemeen werd geweigerd door de Nederlandse Staat. De reden was dat veel Joden niet konden bewijzen, dat bepaalde goederen daadwerkelijk in het kader van de liquidatie uit het bedrijf waren verdwenen. Wanneer wel iets werd uitgekeerd, dan was dat vaak ontoereikend. Joden konden bedrijfspanden alleen terug krijgen door een aanvraag voor rechtsherstel in te dienen. De rechtsherstelprocedure voor bedrijfspanden werkte hetzelfde als die van particuliere panden.

Ongeveer 2.000 Joodse bedrijven waren tijdens de oorlog geariseerd. De meerderheid werd vervolgens verkocht. De opbrengst van de verkopen was destijds naar de VVRA overgemaakt. De rechthebbenden hadden dus een vordering op de VVRA. Daarvan werd vijftig procent uitgekeerd. Een deel van de rechthebbenden wilde het bedrijf terug hebben. In dat geval was het de taak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel om te beslissen of een oorlogskoper al dan niet afstand moest doen van het bedrijf. Daarbij was van doorslaggevend belang of de koper te goeder trouw of te kwader trouw was geweest. Hij was te kwader trouw als hij wist, of had kunnen weten, dat hij een Joodse onderneming kocht. Deze vorm van rechtsherstel verliep zeer traag. Totdat de Afdeling Rechtspraak uitspraak had gedaan, konden Joden slechts optreden als bestuurder in het bedrijf. De onderneming bleef al die tijd onder beheer van het NBI.¹⁷⁶

2.2.2 De Afdeling Onroerende Goederen en de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel

Het nietig verklaren van de aankopen van Joodse panden was de verantwoordelijkheid van de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel. Deze afdeling stelde zich daarbij ten doel, om in zoveel mogelijk gevallen een minnelijke schikking te treffen. Dit hield in dat oorlogskopers en rechthebbenden met elkaar tot een oplossing kwamen. Hier was geen rechter bij betrokken. Voor deze mogelijkheid werd gekozen, omdat het sneller ging dan behandeling door de Afdeling Rechtspraak. In de meeste gevallen konden partijen tot een minnelijke schikking komen.

Joden die hun onroerend goed terug wilden hebben, konden een verzoek tot rechtsherstel indienen. Daarvoor moest een formulier worden ingevuld. Deze kon worden ingeleverd bij een hypotheekkantoor in het gebied waarin het vastgoed zich bevond. Het hypotheekkantoor bepaalde of het formulier op tijd was ingediend. Als dat het geval was, dan werd de zaak aanhangig gemaakt bij de Afdeling Onroerende Goederen. Het landelijke bureau van deze afdeling was gevestigd in Den Haag. Gedelegeerden van de Afdeling Onroerende Goederen waren werkzaam in heel Nederland. Ze waren verspreid over verschillende arrondissementen. Ze werkten vanuit de ressorten van de verschillende hypotheekkantoren.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 181-189.

¹⁷⁷ Meijer, *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*, 104-106.

Het besluit E100 bepaalde dat alle verkopen van Joods vastgoed onwettig waren, tenzij door de koper kon worden bewezen dat hij te goeder trouw was. Een koper was te goeder trouw, als hij niet op de hoogte was van het feit dat hij Joods onroerend goed kocht en dit ook niet had kunnen weten. Met oorlogskopers worden in deze context dus geen stromannen bedoeld, die het vastgoed bij een dubbeltransport als tussenpersoon opkochten. Het bewijzen van goede trouw was in het geval van Joods onroerend goed erg lastig. Uiteindelijk bleken de meeste oorlogskopers te kwader trouw te zijn geweest. In die gevallen moesten de oorlogsaankopen in beginsel ongedaan worden gemaakt. De vooroorlogse situatie moest worden hersteld, maar daarbij werd voorop gesteld dat de rechthebbenden niet door het rechtsherstel mochten worden verrijkt.¹⁷⁸

Kort na de bevrijding was gebleken dat het Nederlandse notariaat een adviserende rol wilde spelen bij het rechtsherstel van Joods vastgoed. De *Nederlandsche Advocaten-Vereeniging* (NAV) was daar op tegen, omdat deze de belangenbehartiging beschouwde als een taak van advocaten. De Raad voor het Rechtsherstel had een andere visie. Het dagelijks bestuur van deze raad was van mening, dat het rechtsverkeer inzake onroerend goed behoorde tot de expertise van het notariaat. De Raad voor het Rechtsherstel besloot om het notariaat de hoofdrol te geven in het tot stand brengen van minnelijke regelingen.¹⁷⁹ Gedelegeerden van de Afdeling Onroerende Goederen benoemden in elk geschil een notaris-bemiddelaar. Deze probeerde aan partijen minnelijke regelingen voor te leggen.¹⁸⁰ Kandidaat-notarissen konden ook worden benoemd tot notaris-bemiddelaar, zodat achterstanden zoveel mogelijk konden worden weggewerkt. De Afdeling Onroerende Goederen hield voortdurend toezicht op de gang van zaken. De notaris stelde op basis van het door partijen gepleegde overleg een concept-rechtsherstelakte op. Deze werd vervolgens door de Afdeling Onroerende Goederen beoordeeld. Als een Gedelegeerde van de Afdeling Onroerende Goederen het concept had bekrachtigd, kon de definitieve rechtsherstelakte worden opgemaakt. De zaak was afgerond als de Afdeling Rechtspraak de rechtsherstelakte had gecontroleerd.¹⁸¹

De minnelijke schikking was een overeenkomst die gold als een rechterlijk vonnis. Hoewel de inhoud van de schikking in elke rechtsherstelkwestie enigszins kon verschillen, kende deze wel een aantal vaste elementen. Deze kwamen doorgaans in iedere regeling terug. De koopovereenkomst werd nietig verklaard. Het beheer over het pand werd weer teruggegeven aan de oorspronkelijke eigenaar, indien dit nog niet was gebeurd. Met de door de oorlogskoper betaalde koopsom was de lopende hypotheek van de Joodse eigenaar afgelost, alsmede eventuele rentes die hij daarover nog verschuldigd was. Joden moesten deze kosten terugbetalen aan de oorlogskoper. Ook moest de oorspronkelijke bezitter vaak de eventuele verbouwingskosten en investeringen terugbetalen aan de oorlogskoper. Laatstgenoemde moest op zijn beurt de geïnde- en gederfde huren, alsmede

¹⁷⁸ Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van Geroofd Joods Onroerend Goed*, 28-31.

¹⁷⁹ Schütz, *Kille mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, 373-375.

¹⁸⁰ Schütz, "Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolging en de naoorlogse zuivering," 65.

¹⁸¹ Schütz, *Kille mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, 373-375, 383.

exploitatiesaldi, voldoen aan de oorspronkelijke eigenaar. Verder moest de oorlogskoper meestal de kosten voor het opstellen van de rechtsherstelakte dragen.¹⁸²

Sommige Joodse panden waren tijdens de oorlog niet verkocht door de NGV. Ze waren bijvoorbeeld onverkoopbaar geweest door slecht onderhoud of oorlogsschade. Soms was het door achterdochtige kopers en onwelwillende hypotheekverstrekkers nooit tot verkoop gekomen. Zodoende kreeg de Joodse eigenaar niet te maken met een oorlogskoper. De Afdeling Beheer, meer specifiek het NBI, beheerde het vermogen van instanties zoals de NGV, ANBO en Nobiscum. Als beheerder regelde het NBI dan ook dat de Joodse eigenaren of rechthebbenden het beheer over hun pand terugkregen.¹⁸³

De voorzitter van de Raad voor het Rechtsherstel vond dat gemeenten een collectief belang hadden bij het rechtsherstel van Joods onroerend goed. Gemeentebesturen beschouwden het over het algemeen echter als een taak van de Nederlandse overheid.¹⁸⁴ In de praktijk speelden gemeenten zelden een actieve rol in het rechtsherstel van Joods vastgoed, tenzij ze zelf als koper hadden opgetreden. Soms hadden gemeentebesturen geen Joodse panden gekocht, maar hadden ze deze wel toegewezen aan ambtenaren en bestuurders. Gemeenten toonden zich na de oorlog niet altijd welwillend om deze panden terug te geven aan rechthebbenden, ook al was er geen sprake van eigendom. Sommige gemeenten vonden dat de ambtenaren en bestuurders voorrang hadden op de woningen, omdat zij verantwoordelijk waren voor het herstellen van het Nederlandse bestuursapparaat. Dit leidde na de bevrijding tot schrijnende situaties, waarin Joodse rechthebbenden tevergeefs probeerden om hun woning terug te krijgen.¹⁸⁵

In sommige gevallen bleek een minnelijke schikking niet mogelijk. In de loop van 1947 claimden steeds meer oorlogskopers te goeder trouw te zijn geweest. Ze beweerden de rechtmatige eigenaar te zijn. Een veelvoorkomend argument was dat de bezettingsmaatregelen, op basis waarvan Joden hun bezit waren kwijtgeraakt, na de oorlog werden geacht nooit van toepassing te zijn geweest. Ook waren er veel oorlogskopers die stelden verkeerdt geïnformeerd te zijn door de notaris, waardoor ze naar eigen zeggen destijds niet konden vermoeden dat ze een onwettige handeling verrichtten.

Dit soort argumenten zorgden ervoor dat het tot stand brengen van minnelijke regelingen steeds lastiger werd. Het zorgde er ook voor dat bij de Afdeling Onroerende Goederen in 1947 verwarring ontstond over de betekenis van 'te goeder trouw zijn'. Eind 1947 verschaftte de Afdeling Rechtspraak duidelijkheid in deze kwestie. De notarissen hadden een regel van het Broederschap der Notarissen geschonden, toen zij verzuimden om de oorlogskoper in te lichten over de herkomst van het pand. Dat betekende echter nog niet, dat oorlogskopers blindelings op de informatie van de notaris

¹⁸² Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van Geroofd Joods Onroerend Goed*, 28-31.

¹⁸³ Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 53.

¹⁸⁴ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 87, 89.

¹⁸⁵ Karel Ornstein, "Na de oorlog kregen Holocaustslachtoffers hun eigen huis niet meer terug," *Nieuwsuur*, 16 mei 2022.

hadden mogen vertrouwen. Niet alleen de notaris had een rechercheplicht, ook de oorlogskoper. Deze had gemakkelijk navraag kunnen doen bij het kadaster. Verder stelde de Afdeling Rechtspraak dat oorlogskopers hadden kunnen weten, dat hun aankoop een directe consequentie van de anti-Joodse bezettingsmaatregelen was. Iedereen moest tijdens de oorlog hebben gezien, dat de Joden zeer onrechtvaardig werden behandeld. Daardoor hadden mensen moeten afzien van de aanschaf van Joodse panden, zo oordeelde de Afdeling Rechtspraak.¹⁸⁶

Wanneer de oorlogskoper voorstellen tot rechtsherstel bleef afwijzen, kon de zaak op verzoek van de rechthebbende worden behandeld door de Afdeling Rechtspraak. Tegen uitspraken van de Afdeling Rechtspraak stond geen hoger beroep of cassatie open, tenzij iemand nieuwe feiten aanleverde. De Afdeling Rechtspraak had 'kamers' in Amsterdam, Den Haag, Groningen, Leeuwarden, Utrecht, Arnhem, Den Bosch en Middelburg. Samen brachten zij meer dan 13.000 vonnissen tot stand in de periode dat de Afdeling Rechtspraak actief was. Dat was van 9 augustus 1945 tot 1 juni 1967.¹⁸⁷

Een verzoek aan de Afdeling Rechtspraak om een uitspraak te doen, moest meestal voor 1 juni 1951 worden ingediend. In enkele gevallen was de eindtermijn begin juni 1955. Wie een procedure startte moest soms jaren wachten op een vonnis. Als sprake was van een spoedgeval kon de afdeling Onroerende Goederen in plaats van de Afdeling Rechtspraak een regeling treffen, waartegen in beroep kon worden gegaan. Het hoger beroep vond dan weer plaats bij de Afdeling Rechtspraak. Degenen die het initiatief tot een proces bij de Afdeling Rechtspraak hadden genomen, moesten zelf de kosten voor juridische bijstand voldoen. Veel Joodse vastgoedeigenaren lieten zich adviseren door een advocaat, waarbij de kosten flink konden oplopen.¹⁸⁸

In de gemeente Sneek hebben tijdens de oorlog in totaal negenenvertig Joodse percelen bestaan. Ze behoorden zowel tot bedrijfsmiddelen als tot het particuliere bezit. Vijf bedrijfspercelen zijn verkocht, alsmede eenendertig particuliere percelen. In totaal gaat het in de gemeente Sneek dus om zesendertig verkochte Joodse percelen. Dertien percelen zijn tijdens de bezettingsjaren niet verkocht. Na de oorlog zijn voor alle verkochte Joodse panden in Sneek minnelijke schikkingen getroffen. Rechthebbenden dienden een rechtsherstelaanvraag in, waarna zij met de oorlogskopers in overleg traden. Beide partijen werden tijdens de bemiddeling ondersteund door een notaris-bemiddelaar. Op deze manier konden alle betrokken Joodse eigenaren en oorlogskopers tot een oplossing komen, waardoor een vonnis van de Afdeling Rechtspraak niet nodig was. Voor veertien van de zesendertig verkochte percelen is door rechthebbenden gekozen voor rechtsherstel. Deze gebouwen werden dus aan hen teruggegeven. Deze panden kunnen worden onderverdeeld in twee categorieën: bezwaarde en onbezwaarde panden. Bezwaarde panden waren ten tijde van verkoop in de bezettingsjaren hypothecair belast door de Joodse eigenaar. Op onbezwaarde panden rustte op het

¹⁸⁶ Schütz, *Kille mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, 379-382.

¹⁸⁷ Aalders, *Berooid: de beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, 46-53.

¹⁸⁸ Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van Geroofd Joods Onroerend Goed*, 28-31.

moment van de verkoop geen hypotheek. Dit had invloed op de afspraken die na de oorlog werden gemaakt met betrekking tot het onroerend goed. Deze afspraken werden vastgelegd in een notariële akte, die werd opgemaakt door de notaris-bemiddelaar. Dit was de rechtsherstelakte. In het geval van tweeëntwintig van de zesendertig verkochte Joodse percelen werden de rechthebbenden uitgekocht door de oorlogskoper. De oorlogskoper behield daarmee zijn eigendomsrechten op het Joodse pand. Deze regelingen werden eveneens vastgelegd in een notariële akte. Aktes waarin minnelijke schikkingen met betrekking tot Joods vastgoed werden vastgelegd, moesten altijd worden bekrachtigd door een Gedelegeerde van de Raad voor het Rechtsherstel. Pas daarna konden ze in werking treden. Goedkeuring van de akte door de Gedelegeerde betekende dat de daarin opgenomen afspraken in overeenstemming waren met het besluit E100.

Rechtsherstel van bezwaarde Joodse panden in Sneek

De meeste Joodse panden waren ten tijde van de verkoop bezwaard met een hypotheek van de Joodse eigenaar. Deze lening was op dat moment meestal nog niet geheel afgelost. Het huis aan de Jachthavenstraat van Abraham Kuyt, het herenhuis en erf van Henriëtte Kuyt-Herzberger in de Stationsstraat, de slagerij en woning van Mozes Jomtop Jacob de Wilde in de Grote Kerkstraat en de woningen aan de 2^e Oosterkade van Mietje Frenkel-Frank waren ten tijde van de verkoop hypothecair belast. Het rechtsherstel van de panden werd afgerond in de jaren 1950, 1951 en 1953. De notaris-bemiddelaars in deze geschillen waren Harm Veeninga uit Heerenveen en Johannes Antonius Maseland uit Sneek. De rechtsherstelprocedures van de meeste panden waren slepend en gecompliceerd, hetgeen overeenkomt met het algemene beeld van de rechtsherstelprocedure van Joods vastgoed in Nederland.¹⁸⁹

De regelingen die zijn getroffen met betrekking tot het rechtsherstel van deze panden zijn nagenoeg hetzelfde. De Joodse rechthebbenden betaalden de som van de afgeloste hypotheek terug aan de oorlogskoper.¹⁹⁰ Er moest tevens rente over dit bedrag worden betaald. De rente was gelijk aan de rentevoet van de afgeloste hypotheek. De rente liep vanaf het moment dat de Joodse rechthebbende het pand weer in beheer had genomen, tot op het moment dat de rechtsherstelakte in werking trad. De Raad voor het Rechtsherstel achtte deze clausules redelijk en billijk, omdat de Joodse ‘gedeposedeerden’ financieel niet beter mochten worden van de rechtsherstelprocedure. Dit was het voornaamste uitgangspunt van het naoorlogse restitutieproces van Joods vastgoed.¹⁹¹ De erfgename van Frenkel-Frank betaalde f11.500 aan Postmus. Kuyt voldeed f3.750 aan dezelfde oorlogskoper. Kuyt-Herzberger betaalde f6.600 aan de erfgenamen van Rintje Haagsma, die in juni 1945 zelfmoord

¹⁸⁹ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1743, M1747, M1753.

¹⁹⁰ Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1743, M1747, M1753.

¹⁹¹ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Brief van A. de Vries aan een onbekende geadresseerde, 16 december 1947.

had gepleegd in de gevangenis. De erfgenamen van De Wilde moesten ruim f4.000 voldoen aan Bakker. De Wilde was in 1951 overleden.

Oorlogskopers moesten op hun beurt de geïnde huren terugbetalen aan de rechthebbenden. Postmus had de panden aan de 2^e Oosterkade en het huis aan de Jachthavenstraat verhuurd. Hij moest f836,89 terugbetalen aan de erfgename van Frenkel-Frank en f423,61 aan Kuyt. Haagsma had het herenhuis aan de Stationsstraat verhuurd. Zijn erfgenamen dienden f438,75 aan de weduwe Kuyt-Herzberger te betalen. In het geval van oorlogskoper Bakker was een dergelijke regeling niet van toepassing, omdat hij het pand aan de Grote-Kerkstraat zelf had bewoond. Het was gebruikelijk dat oorlogskopers tevens de kosten van de rechtsherstelprocedure betaalden. Dit deden Postmus, Bakker en de erfgenamen van Haagsma. Ook moesten oorlogskopers soms de kosten van de juridische bijstand van de Joodse rechthebbenden vergoeden. Zo betaalden Postmus en de erfgenamen van Haagsma de juridische lasten van respectievelijk Frenkel-Frank en de weduwe Kuyt-Herzberger. In de rechtsherstelprocedures van bezwaarde panden betaalden de rechthebbenden telkens het meest, hetgeen zeer gebruikelijk was bij dergelijke zaken. De afgeloste hypotheek en de rente was voor hen de grootste kostenpost.¹⁹²

In het geval van sommige panden was de rechtsherstelprocedure slepend en gecompliceerd. Zo was De Wilde verwickeld in een jarenlange strijd met oorlogskoper Sikke Bakker. Deze had tijdens de oorlog zijn eigen slagerswinkel voortgezet in de Grote Kerkstraat. Beide partijen beschuldigden elkaar ervan dat zij slagersspullen van de ander hadden ingenomen. Ook ontstond voortdurend onenigheid over de bepalingen in de concept-rechtsherstelakte. Dit leidde tot grote ergernissen bij De Wilde, Bakker en zijn NBI-beheerder. Het vermogen van Bakker werd beheerd omdat hij door zijn NSB-lidmaatschap als landverrader werd beschouwd.¹⁹³ De irritatie van de NBI-beheerder van Bakker bleek uit een brief die hij op 16 december 1947 verstuurde:

“Hoewel De Wilde zulks ontkend is naar mijn overtuiging de aanwezige slagersinventaris als drie worstrekken, kassa, stopmachine, vleeshang, snijmachine, papierrol, enz., eigendom van Bakker, die diverse getuigen kan aanvoeren welke het bewijs daartoe kunnen leveren... De bedrijfskleding van de familie Bakker, zoals jassen, schorten, enz., zijn na hun arrestatie in het pand achtergebleven en zijn, daaraan valt niet te twijfelen, door De Wilde in gebruik genomen. Ook dit wordt door De Wilde ontkent. Zonder ook meer enigszins de daad van de familie Bakker, die een Jodenpand ging kopen, te willen vergoelijken, zij opgemerkt dat ook de familie De Wilde de publieke opinie in Sneek niet meeheeft. De waarheidsliefde van die familie is niet bepaald uitmuntend te noemen, terwijl ik ervaren

¹⁹² NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1743, M1747, M1753.

¹⁹³ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Brief van A. de Vries aan een onbekende geadresseerde, 16 december 1947, Brief van S. Bakker aan het Nederlands Beheersinstituut te Leeuwarden, 21 december 1947, Brief van A. de Vries aan het Nederlands Beheersinstituut, 31 juli 1948, Bericht van het Nederlands Beheersinstituut Vertegenwoordiging Friesland aan J. Zijlstra, 6 augustus 1949.

heb dat de familie Bakker in onderhavige aangelegenheid recht door zee wil en zich met slinkse wegen niet bezig houdt."¹⁹⁴

De concept-rechtsherstelaktes die notaris-bemiddelaar Zijlstra voorstelde werden keer op keer afgewezen door De Wilde, terwijl het NBI de zaak zo snel mogelijk wilde afhandelen. Op 16 maart 1949 schreef het NBI aan notaris-bemiddelaar Zijlstra het volgende:

*"Deze regeling is niet alleen zeer redelijk, maar ook volkomen in overeenstemming met de op dit punt bestaande jurisprudentie. Wij vertrouwen dan ook, dat de heer De Wilde zich hiermee zal kunnen verenigen. U zou ons verplichten indien u zou kunnen bevorderen dat deze kwestie thans op korte termijn wordt afgewikkeld."*¹⁹⁵

Een aantal maanden later bevond de zaak zich nog altijd in een impasse. Het NBI overwoog om de Afdeling Rechtspraak bij de zaak te betrekken. Het NBI meldde op 6 augustus 1949 aan notaris-bemiddelaar Zijlstra:

*"Wij zullen gaarne vernemen, welke bezwaren De Wilde heeft tegen ons voorstel, mochten deze ongemotiveerd zijn dan ware te overwegen het rechtsherstel zonder bijkomende bepalingen te regelen over hetgeen partijen gescheiden houdt, een proces verbaal van zwaarigheden op te maken, opdat de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel een uitspraak kan doen."*¹⁹⁶

Uiteindelijk raakte de Afdeling Rechtspraak niet bij de zaak betrokken. De onderhandelingen tussen De Wilde en Bakker werden voortgezet. De Wilde overleed in 1951 in Amsterdam, waar hij destijds woonde. Het rechtsherstel van de Grote-Kerkstraat 12-14 maakte hij niet meer mee. Dit werd afgehandeld door zijn nabestaanden.¹⁹⁷

Kuyt en de erfgename van Frenkel-Frank kregen te maken met een ander probleem. Het vermogen van oorlogskoper Postmus was na de bevrijding nihil. Ook had hij grote hypothecaire schulden. Op 4 mei 1949 beschreef het NBI deze situatie in een brief aan het Parket van de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Leeuwarden. Het NBI meldde:

"Naar aanleiding van uw schrijven van 28 april jl. delen wij u mede, dat het vermogen van Dirk Postmus op nihil kan worden gewaardeerd. Postmus kocht gedurende de bezetting 21 Jodenpanden. Om deze transacties te kunnen bewerkstelligen ging hij een geldlening onder hypothecair verband aan

¹⁹⁴ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Brief van A. de Vries aan een onbekende geadresseerde, 16 december 1947.

¹⁹⁵ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Bericht van het Nederlands Beheersinstituut, Vert. Friesland aan J. Zijlstra, 16 maart 1949.

¹⁹⁶ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Bericht van het Nederlands Beheersinstituut, Vert. Friesland aan J. Zijlstra, 6 augustus 1949.

¹⁹⁷ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letter B, inv.nr. 31170, Brief van A. de Vries aan een onbekende geadresseerde, 16 december 1947, Brief van S. Bakker aan het Nederlands Beheersinstituut te Leeuwarden, 21 december 1947, Brief van A. de Vries aan het Nederlands Beheersinstituut, 31 juli 1948, Bericht van het Nederlands Beheersinstituut Vertegenwoordiging Friesland aan J. Zijlstra, 6 augustus 1949.

bij De Centrale Arbeiders- Levensverzekering Maatschappij in Den Haag, groot 80.000 gulden. Het rechtsherstel, waarvan de kosten ten laste van Postmus komen, is ten dele reeds geregeld, deels nog hangende. Tot zekerheid van de verstrekte lening worden daarbij alle vorderingen, welke Postmus zouden toekomen als gevolg van de verkoop door de NGV, aan de Centrale gecedeerd."¹⁹⁸

De geldnood van Postmus vertraagde de rechtsherstelprocedures van Kuyt en de erfgename van Frenkel-Frank, die een vordering hadden op Postmus inzake de kosten van deze procedures. De erfgename van Frenkel-Frank ondervond daarnaast de gevolgen van het feit dat Postmus de panden aan de 2^e Oosterkade slecht had onderhouden. In 1946 stuurde Gemeentewerken van Sneek een bericht naar het NBI, met het verzoek om zo spoedig mogelijk reparaties uit te voeren aan de panden. Op 2 juli 1948 schreef het College van B&W aan het NBI:

"Overwegende, dat de zijmuur van het perceel 2^e Oosterkade nummer 11, die grenst aan het achtererf van 2^e Oosterkade 10, 30 tot 50 cm uit het lood staat en dat het perceel ook in een zeer bouwvallige en dientengevolge voor de veiligheid gevaarlijke staat verkeert, dat dit gevaar slechts kan worden opgeheven door dit perceel af te breken, gelet op art. 50 der Bouwverordening, besluiten wij: D. Postmus, als eigenaar van het perceel 2^e Oosterkade 11, aan te schrijven het onderwerpelijke perceel voor 9 juli aanstaande te doen afbreken."¹⁹⁹

Het NBI droeg deze verantwoordelijkheid over aan de erfgename van Frenkel-Frank, omdat deze het pand sinds 1946 beheerde. Als sub-beheerster kwamen zowel de lusten als lasten voor haar rekening, zo redeneerde het NBI.²⁰⁰ In 1949 werd het pakhuis aan de 2^e Oosterkade 11 gesloopt, waarna slechts een lege kavel resteerde.²⁰¹

Kuyt verkocht zijn woonhuis aan de Jachthavenstraat in 1952. Hij was kort na de bevrijding verhuisd naar Leeuwarden, waar hij zijn bedrijf probeerde voort te zetten. De erfgename van Frenkel-Frank voegde haar resterende panden aan de 2e Oosterkade samen met de lege kavel, waar eerder het bouwvallige pakhuis had gestaan. Vanaf dat moment vormden de onroerende goederen één perceel. Dit perceel werd in 1955 verkocht. Vermoedelijk was de locatie van het vastgoed de doorslaggevende factor bij de beslissing om de panden te verkopen. De erfgename woonde in Rotterdam, net als de erflaatster Mietje Frenkel-Frank. De familie had reeds voor de oorlog overwogen om de panden te

¹⁹⁸ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N,O,P, inv.nr. 147658, Brief van het Nederlands Beheersinstituut, Vert. Friesland aan het Parket van de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Leeuwarden, 4 mei 1949.

¹⁹⁹ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N,O,P, inv.nr. 147658, Bericht van J.R.M Wijmenga aan Beheer Stichtingen NVD, WHN, NSDAP te Rijswijk, 20 november 1946; Missive van het College van B&W van Sneek aan het Nederlands Beheersinstituut, Vert. Friesland, 2 juli 1948.

²⁰⁰ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Brief van het Nederlands Beheersinstituut Vertegenwoordiging Friesland aan F.R. Silfen-Frenkel, 2 juli 1948, Bericht van het Nederlands Beheersinstituut Vertegenwoordiging Friesland aan het Parket van de Procureur-Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Leeuwarden, 4 mei 1949, Concept-akte van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, inzake Frenkel-Frank/Postmus, aan het Nederlands Beheersinstituut Vertegenwoordiging Friesland, 3 juni 1949.

²⁰¹ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek, 8686, 9107.

verkopen, vanwege de grote afstand. De weduwe Kuyt-Herzberger veilde het herenhuis en het erf aan de Stationsstraat pas in 1965. Het pand van De Wilde was toen nog altijd in het bezit van zijn familie.

Rechtsherstel van onbezwaarde Joodse panden in Sneek

Sommige panden waren ten tijde van de verkoop in de bezettingsjaren niet hypothecair belast. De Joodse eigenaren hadden voor deze gebouwen nooit een hypotheek afgesloten. Het betrof het woonhuis van Carel Heijmans in de Kloosterstraat, een bedrijfspand van Abraham Kuyt in de 3^e Woudstraat, een huis van Edeltje Pino in de Amaliastraat en twee woningen in de Boschstraat van Rachel en Salomon Vroman. Op het pand van Roosje Pino aan het Hoogend had wel een hypotheek gerust, maar deze was ten tijde van de verkoop reeds afgelost. De panden werden in de jaren 1948, 1953 en 1954 overgedragen aan rechthebbenden.²⁰² De notaris-bemiddelaars bij deze panden waren de notarissen Pieter Niemantsverdriet uit Workum, Harm Veeninga uit Heerenveen en Jentje Zijlstra uit Sneek, alsmede kandidaat-notaris Hermanus Galema uit Sneek.

In het geval van de onbezwaarde panden hoefden de rechthebbenden geen hypotheek met rente terug te betalen aan de oorlogskoper. Daarmee werd een grote kostenpost vermeden. Heijmans en de erfgenamen van Edeltje Pino hoefden slechts de belastingen op het pand over de naoorlogse jaren te betalen, voor zover deze nog niet waren voldaan. Hetzelfde gold voor Kuyt, die daarnaast f600 betaalde aan oorlogskoper Foeke Visser in ruil voor zijn eigendomsrechten. De erfgenamen van Salomon en Rachel Vroman hoefden geen belastingen over de naoorlogse jaren te betalen. De nabestaanden van Roosje Pino betaalden in overleg met oorlogskoper Harmen de Jong de grondbelasting die nog was verschuldigd over 1943. Het ging om een bedrag van f37,88. Pino was in april 1943 gedeporteerd.

Sommige onbezwaarde panden waren door de oorlogskopers verhuurd. Het betrof de woningen van Heijmans, Roosje Pino en Edeltje Pino. De Jong betaalde aan de erfgenamen van Roosje Pino f481,63 aan gedeelde huren terug. De nabestaanden van Edeltje Pino ontvingen f569,71 van koper Dirk Nauta. Heijmans had ook recht op gedeelde huren. Hij moest de huur vorderen van de eerder besproken makelaar Jan Kooi, die de huren had geïnd voor oorlogskoper Rintje Haagsma. Om onbekende redenen had Kooi de huren nooit afgedragen aan Haagsma.²⁰³ Het exacte bedrag dat Heijmans terug kreeg wordt niet vermeld in de rechtsherstelakte. Dit had waarschijnlijk te maken met het feit dat de administratie van Kooi brandschade had opgelopen. Kooi kon daardoor geen specificatie geven van de geïnde huren.²⁰⁴ In sommige gevallen betaalden de oorlogskopers eveneens de kosten

²⁰² Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek, 8869, 8886, 9107, 9280, 9523, 9600, 9603.

²⁰³ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1734, M1739, M1742, inv.nr. 811, M3701, M3720.

²⁰⁴ NA, Archief beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P, inv.nr. 147658, Brief van P.B Wind, advocaat en procureur te Leeuwarden, aan het Nederlands Beheersinstituut – Bijzondere Beheren te Rijswijk, 11 december 1946.

voor de rechtsherstelprocedure. Dit deden de oorlogskopers Visser, De Jong en de erfgenamen van Haagsma. Laatstgenoemden vergoedden eveneens de juridische kosten van Heijmans.²⁰⁵

Het rechtsherstel van de huizen in de Kloosterstraat en 3^e Woudstraat was relatief snel afgerond. Heijmans en Kuyt kregen deze panden al in 1948 terug. Heijmans verkocht het huis pas in 1960. Kuyt deed in 1956 afstand van zijn voormalige bedrijfspand. Zoals eerder vermeld was hij kort na de bevrijding verhuisd naar Leeuwarden, waar hij zijn bedrijf probeerde voort te zetten. Een nabestaande van Salomon en Rachel Vroman ontving de eigendomsrechten over de woningen in de Boschstraat in 1953. Zij woonde zelf in Hilversum. De grote afstand was vermoedelijk de reden dat ze de panden in 1955 verkocht. Een erfgenaam van Roosje en Edeltje Pino werd in 1954 eigenaar van de huizen aan de Amaliastraat en het Hoogend. Hij woonde in Amsterdam en verkocht de huizen hetzelfde jaar.²⁰⁶

Overige naoorlogse regelingen met betrekking tot Joodse panden in Sneek

Een deel van de Joden die na de oorlog aanspraak maakten op een pand in Sneek, zijn uitgekocht door de oorlogskopers. Dit vond plaats op verzoek van de rechthebbenden zelf, zo valt te lezen in de aktes waarin deze regelingen werden vastgelegd. Het betrof in de meeste gevallen de verkochte panden van Salomon en Rachel Vroman, die waren gelegen in de Emmastraat, Sophiastreet, Paardesteeg, Potbuurt en de 2^e Steenklipstraat. Abraham Kuyt werd uitgekocht met betrekking tot zijn voormalige bedrijfsperven aan het Kleinzand, terwijl de nabestaanden van Levi Nathan Velleman een geldbedrag ontvingen voor het pand op de Oosterdijk. De notaris-bemiddelaars in deze zaken waren Pieter Feddema, Johannes Antonius Maseland en Jentje Zijlstra uit Sneek. Tevens was kandidaat-notaris Nicolaas Bruinsma betrokken als notaris-bemiddelaar. Hij was werkzaam op het kantoor van notaris Maseland.

De erfgenamen van Salomon en Rachel Vroman ontvingen voor de vastgoedbezittingen in de Emmastraat, Sophiastreet, Potbuurt en 2^e Steenklipstraat in totaal circa f15.000. Dit bedrag was veel lager dan de totaalprijs van circa f27.000, waarvoor de panden in de oorlog waren aangekocht door de oorlogskopers. De uitkeringen voor elk pand bestonden uit de gederfde huren en geleden verliezen. De betalingen werden verricht door verschillende oorlogskopers. Het betrof de Firma D. Hoeksema & Zonen, Eeltje Schaap, Evert Wouda en Jan Wiegers van der Velde. De Firma Tonnema en Compagnie betaalde aan Kuyt ruim f27.000 voor zijn voormalige bedrijfsperven aan het Kleinzand, terwijl de snoepgoedfabrikant tijdens de bezetting f11.000 voor de percelen had betaald. Door het betalen van het geldbedrag behield de Firma Tonnema en Compagnie de eigendommen aan het Kleinzand. De nabestaanden van Levi Nathan Velleman ontvingen f11.500 voor het pand op de Oosterdijk, terwijl oorlogskoper Gerben van der Werf tijdens de bezetting f8.250 voor het onroerende goed had betaald.

²⁰⁵ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1734, M1739, M1742, inv.nr. 811, M3701, M3720.

²⁰⁶ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek, 8869, 8886, 9523, 9600.

In alle gevallen draaiden de oorlogskopers bij deze regelingen ook op voor kosten die waren gemaakt in het kader van de procedure. Het ging bijvoorbeeld om de kosten voor het opstellen van de akte.²⁰⁷

Het gemeentebestuur van Sneek heeft zich in de naoorlogse jaren afzijdig gehouden van het rechtsherstel van Joods vastgoed in deze gemeente. Dit duidt erop dat het gemeentebestuur van Sneek het rechtsherstel beschouwde als een taak van de landelijke overheid. Dit komt overeen met de landelijke tendens. In gemeenteraadsverslagen en de notulen van het College van B&W wordt niets gezegd over de rechtsherstelprocedures met betrekking tot Joods vastgoed. In de beheerdossiers van het NBI en de geschillendossiers van de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel wordt het gemeentebestuur van Sneek alleen vermeld als het gaat om de afbraak van de 2^e Oosterkade 11. Het enige doel van het gemeentebestuur met betrekking tot dit pand was om een einde te maken aan een gevaarlijke situatie. In de raadsvergadering van 14 mei 1947 kwam naar voren dat het gemeentebestuur afbraak zoveel mogelijk probeerde te voorkomen. Dit in verband met de woningnood. Sommige gevallen waren echter zo ernstig, dat afbraak de enige manier was om gevaar voor omstanders te voorkomen. Het gebouw aan de 2e Oosterkade 11 was één van die gevallen.²⁰⁸

Met betrekking tot de rol van het gemeentebestuur van Sneek bij de ontruiming van de Joodse panden werd kort na de bevrijding een onderzoek ingesteld. Op 23 september 1947 ontving burgemeester Rasterhoff een bericht van een vertegenwoordiger van het NBI. De in Sneek woonachtige bewindvoerder van de gezusters Pino had aan het NBI verklaard dat de inboedel van het pand aan het Hoogend 1 tijdens de bezetting was meegenomen door de Gemeentepolitie van Sneek. Naar aanleiding van deze brief stelde de Gemeentepolitie van Sneek een onderzoek in naar de verdwenen inboedel van de gezusters Pino. Op 6 oktober 1947 werd het onderzoeksrapport door de Korpschef van de Gemeentepolitie Sneek toegezonden aan de burgemeester. Tijdens een verhoor van de bewindvoerder was gebleken dat hij zich bij nader inzien niet kon herinneren of de politie de meubels daadwerkelijk had meegenomen. Daarop werden oorlogskoper De Jong en de nieuwe bewoonster van het pand gehoord. Zij verklaarden dat de Gemeentepolitie niet aanwezig was bij het weghalen van de inboedel, maar slechts bij de inventarisatie. De inboedel was verkocht aan een opkoper uit Leeuwarden, zo beweerden zij.²⁰⁹ Deze verklaringen komen overeen met documenten uit het archief van Omnia, die belast was met de liquidatie van bakkerij Pino. Daaruit blijkt dat de *Liquidations-Treuhänder* de inventaris had verkocht aan ANBO-beheerder Jan Kooi, die uit Leeuwarden kwam en daar een makelaarskantoor had. Ook komt in deze documenten naar voren dat de politie slechts aanwezig was bij het inventariseren van de meubelen.²¹⁰ De Gemeentepolitie schreef

²⁰⁷ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1736, M1737, M1738, M1740, M1741, M1744, M1746.

²⁰⁸ Gemeente SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 4122, Gemeenteraadsverslagen Sneek 1949, Verslag van het verhandelde op de raadsvergadering van 14 mei 1947.

²⁰⁹ Gemeente SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Schrijven van P. Kooistra een burgemeester Rasterhoff, 6 oktober 1947; Rapport over de verdwenen inboedel van het Hoogend 1, 30 september 1947.

²¹⁰ NIOD, Archief Collectie dossiers Omnia, inv.nr. 1785, Pino, M.; firma te Sneek, Brief van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H aan de Wirtschaftsprüfstelle, 2 juni 1944.

in het onderzoeksrapport tevens dat het ontruimen van Joodse woningen geschiedde in opdracht van de *Beauftragte*. Dit komt overeen met het beeld dat naar voren komt in de correspondentie tussen NSB-burgemeester Schut en de *Beauftragte*, waarin laatstgenoemde met betrekking tot de ontruiming telkens bevelen gaf aan de burgemeester.²¹¹

Niet verkochte Joodse panden in Sneek

Dertien Joodse percelen in Sneek zijn niet verkocht. Het betrof Singel 56 van Johan Theodoor Richardus Schreuder, twee panden aan het Nauwe Noorderhorne van Watze Fijlstra, de Kloosterstraat 12 van Johanna Pais, twee bedrijfspanden van Roosje Pino aan de Singel, de Looxmagracht 8 en de Schoolstraat 18 van Levi Nathan Velleman en vijf woningen van Salomon en Rachel Vroman in de 2^e Badhuisbuurt.

De panden van Schreuder en Fijlstra bleven tijdens de oorlog in hun bezit, zo valt op te maken uit kadastrale leggerartikelen.²¹² Het is niet duidelijk of deze woningen ooit bij de NGV onder beheer hebben gestaan. De woning van Pais in de Kloosterstraat bevond zich ten tijde van de bevrijding van Sneek wel in het beheer van de NGV. Terwijl Pais was ondergedoken werd het pand op de Kloosterstraat 12 ontruimd. Dit blijkt uit een schrijven van de *Beauftragte* aan burgemeester Schut, daterende van 22 september 1942. Aan Schut werd de opdracht meegegeven om een huurder te zoeken voor het perceel. Daarvoor werd hem aangeraden contact op te nemen met het Woningbureau J. Kooi in Leeuwarden. Kooi beheerde de Kloosterstraat 12 voor de ANBO, aan wie het beheer door de NGV was gedelegeerd.²¹³ Op 29 oktober 1942 meldde Schut aan Kooi dat de woning was verhuurd aan een particulier.²¹⁴ Na de oorlog werd het beheer over het pand weer overgedragen aan Pais, die de oorlog had overleefd.

De bedrijfspanden van Pino aan de Singel bevonden zich ten tijde van de bevrijding ook nog steeds in het beheer van de NGV. Pino was in 1943 omgekomen in vernietigingskamp Sobibor. De panden kwamen na de bevrijding onder beheer van een bewindvoerder, die in dienst was van de *Stichting Bewindvoering Afwezigen Friesland*. Dit staat op de kadastrale legger. Joden die na de bevrijding onvindbaar waren werden als ‘afwezig’ geregistreerd. Zij kregen een bewindvoerder, die onder meer de vastgoedbezittingen van de afwezigen beheerde. Het beheer over de huizen aan de Singel eindigde in augustus 1950, zo blijkt na het raadplegen van de kadastrale legger. Dit wijst erop dat het beheer over de panden in dat jaar is overgegaan op een rechthebbende. Pino bleef als eigenaresse op het leggerartikel staan, totdat de panden in 1952 werden verkocht.

²¹¹ Gemeente SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Schrijven van P. Kooistra een burgemeester Rasterhoff, 6 oktober 1947; Rapport over de verdwenen inboedel van het Hoogend 1, 30 september 1947.

²¹² Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek 8415, 4714.

²¹³ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Schrijven van de Rijkscommissaris voor het Bezette Nederlandse gebied aan burgemeester Schut, 22 september 1942.

²¹⁴ Ga SwF, Archief GS 1912-1989, inv.nr. 134, Schrijven van burgemeester Schut aan het Woningbureau J. Kooi te Leeuwarden, 29 oktober 1942.

De niet-verkochte woningen van Salomon en Rachel Vroman in de 2^e Badhuisbuurt 1 tot en met 6 waren tijdens de Duitse bezetting ook in het beheer van de NGV gebleven. De Joodse eigenaren waren in de oorlog omgekomen. Op het kadastrale leggerartikel wordt na de bevrijding geen melding gemaakt van bewindvoering, zoals bij de bedrijfspanden van Pino aan de Singel.²¹⁵ Het is echter wel zeer aannemelijk dat een bewindvoerder het beheer heeft gevoerd over de woningen in de 2^e Badhuisbuurt, omdat het aanwijzen van een bewindvoerder voor afwezige Joden de norm was. Bij de andere onroerende goederen van Salomon en Rachel Vroman trad de zoon van laatstgenoemde op als bewindvoerder.²¹⁶ Vermoedelijk werden de woningen in de 2^e Badhuisbuurt na de bevrijding ook onder zijn beheer geplaatst. Op het kadastrale leggerartikel worden Salomon en Rachel Vroman als eigenaren vermeld tot de verkoop van de panden in 1953.

De huizen van Velleman bevonden zich ten tijde van de bevrijding ook nog altijd in het beheer van de NGV. Velleman was in Auschwitz-Birkenau om het leven gebracht. Ook hij stond na de bevrijding als afwezig geregistreerd. Na de oorlog werd het beheer over de twee huizen overgedragen aan een rechthebbende, die tevens bewindvoerder was van Velleman. Hiervan is een aantekening gemaakt in het kadastrale leggerartikel. De naam van deze rechthebbende komt ook naar voren in het geschillendossier van de Oosterdijk 32. Hij verkocht de huizen aan de Looxmagracht 8 en de Schoolstraat 18 in de jaren 1950.²¹⁷

2.2.3 Naheffingen inzake gemeentebelastingen op onroerend goed

In gemeenten werden zowel voor als tijdens de oorlog gemeentebelastingen geheven op onroerend goed. Voorbeelden waren rioolbelasting, straatbelasting, grondbelasting, grondrente en erfpachtcanon. De eigenaar van het vastgoed diende deze belastingen te betalen. Deze verplichting ging over op de NGV of een andere beheerdersinstantie, wanneer deze een pand van een Joodse eigenaar in beheer nam. Het algemene beeld in Nederland is dat beheerdersinstanties de gemeentebelastingen op Joods vastgoed in de eerste bezettingsjaren trouw betaalden, met name in 1941 en 1942. Wanneer een Joods pand werd verkocht kreeg de oorlogskoper de verantwoordelijkheid over het betalen van de gemeentebelastingen. Veel oorlogskopers die pro-Duits waren of lid van de NSB voldeden de belastingen in de laatste maanden van de bezetting niet meer, omdat ze op de vlucht waren. Openstaande rekeningen van gemeentebelastingen op Joods vastgoed kwamen na de bevrijding veelal terecht op het bureau van de NBI-beheerders. Zij beheerden de vermogens van veel oorlogskopers.

In de jaren na de bevrijding werden gemeentebelastingen op Joods vastgoed, over de naoorlogse jaren, geregeld betaald door NBI-beheerders in afwachting van het rechtsherstel. Het gebeurde ook regelmatig dat gemeenten ze op de oorspronkelijke Joodse eigenaren verhaalden. Het pand stond dan nog niet op hun naam. Wel hadden ze in veel gevallen kort na de bevrijding het beheer

²¹⁵ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek, 4287, 6016, 6952, 9362, 8183.

²¹⁶ NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1736, M1737, M1738, M1739, M1740, M1741.

²¹⁷ Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek, 4287, 6016, 6952, 9362.

over hun pand terug gekregen.²¹⁸ Zij genoten dan weer alle lusten van het pand, ook al moesten ze nog in hun eigendomsrechten worden hersteld. Daardoor besloten veel gemeentebesturen om gemeentebelastingen over de naoorlogse jaren te vorderen van de Joodse beheerders, vanuit de overweging dat niet alleen de lusten maar ook de lasten voor hun rekening dienden te komen.

Het kwam wel eens voor dat de belastingen betrekking hadden op de bezettingsjaren, toen Joden geen enkele controle hadden over hun panden. Dit waren de zogenaamde 'naheffingen'. Soms werden daarbij ook boetes opgelegd, omdat de betalingstermijn was overschreden. Niet alleen de gemeentekas speelde een rol bij het opleggen van naheffingen en boetes aan Joden. Binnen het herstelrecht waren Duitse verordeningen met terugwerkende kracht nietig. Daaronder vielen ook de anti-Joodse maatregelen, op grond waarvan Joodse percelen waren onteigend. De ontrechting werd geacht nooit te hebben plaatsgevonden. Daarnaast werd overwogen dat Joden naheffingen en boetes op derden konden verhalen, bijvoorbeeld op de oorlogskopers die tijdens de bezetting hadden verzuimd om de belastingen te voldoen. Hoewel het opleggen van naheffingen aan Joden wettelijk was toegestaan, zijn ze desondanks als kil te beschouwen. Dit kan niet alleen gesteld worden vanuit hedendaags perspectief, maar eveneens vanuit het gezichtspunt van de jaren 1940 en 1950. Gemeentebesturen hadden de vrijheid om geen naheffingen en boetes op te leggen.

In de gemeenten Den Haag, Leeuwarden en Amsterdam werden Joden na de oorlog met naheffingen geconfronteerd. In Leeuwarden en Amsterdam ging het om erfpachtcanon, in Den Haag betrof het zowel erfpachtcanon als straatbelasting.²¹⁹ De naheffing van straatbelasting deed zich vooral voor wanneer Joodse woningen wel onder beheer waren geplaatst, maar niet waren verkocht. De Joodse eigenaren van deze panden stonden in de kadastrale registers nog als eigenaren geregistreerd. Daardoor werden zij naar de oorlog aangeslagen in de niet-betaalde straatbelasting uit de bezettingstijd, ook al stond hun pand onder beheer en zaten ze zelf veelal opgesloten in concentratiekampen.²²⁰

Den Haag en Amsterdam gingen bij de naheffingen van de erfpachtcanon ook over tot het opleggen van boetes, terwijl Leeuwarden ervoor koos om daarvan af te zien. In Den Haag werd een boete voor het niet tijdig betalen van erfpachtcanon kwijtgescholden, indien de oorspronkelijke Joodse eigenaar kon bewijzen dat dit te wijten was aan bijzondere persoonlijke of zakelijke omstandigheden. Joden kregen in deze gemeente eveneens vrijstelling van de boete, als ze konden bewijzen dat ze door financiële problemen in gebreke waren gebleven. Wel moesten deze financiële problemen zijn ontstaan door beschadiging of vernietiging van vastgoed. Het gemeentebestuur van Amsterdam bleek niet bereid te zijn tot enige vorm van kwijtschelding. Later werd de helft van elke boete kwijtgescholden, maar daar bleef het bij. Joden betaalden in de gemeente Amsterdam in totaal 340.000

²¹⁸ Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 57-58.

²¹⁹ Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen: de gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*, 8, 231, 232, 233.

²²⁰ Duijvendak en Van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*, 86.

gulden aan erfpachtcanon terug, ook over de periode dat zij geen enkele controle hadden over hun panden en veelal gevangen zaten in concentratiekampen. Daarnaast werd nog een totaalbedrag van 33.000 gulden aan boetes betaald.²²¹

In het archief van het gemeentebestuur van Sneek is geen administratie bewaard gebleven van de inning van gemeentelijke belastingen op vastgoed tijdens en kort na de bezetting. In het archief van het gemeentebestuur van Sneek zijn ook geen bezwaarschriften aanwezig, waaruit blijkt dat Joden bezwaar hebben gemaakt tegen gemeentelijke belastingen zoals straat- en grondbelasting. Mogelijk zijn de documenten vernietigd. Dit kan niet worden bevestigd, omdat er geen vernietigingslijsten aanwezig zijn. Om te onderzoeken of er in de Gemeente Sneek naheffingen hebben plaatsgevonden met betrekking tot Joods vastgoed zijn tevens gemeenteraadsverslagen en notulen van het College van B&W geraadpleegd, uit de jaren 1945-1954. Hierin wordt ook niets vermeld over naheffingen aan Joodse bezitters van onroerend goed. Er is dus geen bewijs gevonden dat het gemeentebestuur van Sneek na de oorlog naheffingen heeft opgelegd aan Joden, vanwege achterstallige gemeentebelastingen uit de bezettingstijd.

Vermoedelijk waren naheffingen in het geval van de zesendertig verkochte panden ook niet nodig. In de geschillendossiers van de Afdeling Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel wordt vrijwel nergens gesproken over niet-betaalde gemeentelijke belastingen uit de bezettingsjaren, die van toepassing waren op de verkochte Joodse panden. Hier was alleen sprake van bij het Hoogend 1, welk huis toebehoorde aan Roosje Pino. Een deel van de straatbelasting over het jaar 1943 was voor dit pand nog niet betaald, maar zoals reeds is besproken kwamen haar erfgenamen in het kader van de minnelijke schikking met de oorlogskoper overeen om dit bedrag te voldoen. In alle andere gevallen betaalden de rechthebbenden slechts de gemeentelijke lasten over de naoorlogse jaren, doorgaans vanaf het moment dat zij weer de beschikking over hun panden hadden gekregen. Dit wijst erop dat de oorlogskopers de gemeentelijke belastingen op de onroerende goederen over de oorlogsjaren al hadden betaald.²²²

2.2.4 Compensatieregelingen inzake de onteigening van Joods vastgoed

Eind vorige eeuw begon de discussie over de kwestie van het naoorlogse rechtsherstel van Joods onroerend goed. Er werd steeds meer nagedacht over thema's zoals verwerking, verantwoordelijkheid, excuses en compensatie. Dit voor de manier waarop overheidsinstanties tijdens en na de oorlog omgingen met onteigende Joodse panden en hun rechtmatige eigenaren. Niet alleen in Nederland werd het proces van rechtsherstel onderworpen aan kritiek, maar bijvoorbeeld ook in België en Frankrijk.

²²¹ Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen: de gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*, 8, 231, 232, 233.

²²² NA, Archief Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen, 1945-1967, inv.nr. 801, dossiers M1736, M1737, M1738, M1739, M1740, M1741, M1744, M1746, M1747, M1753; inv.nr. 811, dossiers M3701, M3720, inv.nr. 820, M4754.

In de eerste jaren na de bevrijding was de verzorgingsplicht van de overheid nog beperkt, waardoor bij het restitutieproces van Joods vastgoed weinig rekening werd gehouden met het slachtofferschap van de Joodse bevolking. Er werd geredeneerd vanuit een juridische en administratieve context, en niet zozeer vanuit een moreel perspectief. In latere decennia werd de Nederlandse verzorgingsstaat steeds meer uitgebreid, waardoor het rechtsherstel van de naoorlogse jaren al snel als kil en bureaucratisch werd beschouwd. Dit zette de regering aan het denken. Eind jaren negentig werd van overheidswege een onderzoek ingesteld naar het naoorlogse rechtsherstel.²²³ Op basis daarvan heeft het kabinet Kok II in 2000 zijn excuses aangeboden aan de Joodse slachtoffers en hun nabestaanden. Kok erkende dat er ‘te weinig aandacht’ was geweest voor de Joden die de oorlog hadden overleefd. Nederlands-Joodse organisaties maakten kenbaar dat deze spijtbetuiging voor hen geen waarde had, zolang het slechts bij woorden bleef.²²⁴

In navolging van de Nederlandse overheid hebben ook verschillende gemeenten de afgelopen jaren hun rol in het proces van onteigening en rechtsherstel onderzocht, alsmede de mogelijkheden voor schaderegelingen. Vooral nog zijn naheffingen en de daaruit voortvloeiende boetes de enige reden geweest voor individuele compensaties. In 2017 besloot de gemeente Den Haag om de nabestaanden van Joodse vastgoedeigenaren te compenseren voor de naheffingen van straatbelasting en erfpachtcanon. Dit was volgens de gemeente immoreel geweest. Den Haag trok 2,9 miljoen euro uit voor de schaderegeling, waarbij de actuele waarde van de heffingen werd gehanteerd. Om te achterhalen wie in aanmerking konden komen, riep de gemeente Den Haag mensen eerst op om zich te melden. Van de meldingen die binnen kwamen, werden na nader onderzoek negen gehonoreerd. Het restant van de 2,9 miljoen euro is naar de Joodse gemeenschap gegaan.²²⁵ Ook Amsterdam en Rotterdam hebben bedragen uitgekeerd aan nabestaanden en Joodse organisaties, vanwege naheffingen en boetes. In Amsterdam ging het onder meer om de achterstallige erfpachtcanon. In totaal hebben de gemeenten Den Haag, Rotterdam en Amsterdam 14,6 miljoen euro besteed aan de compensatieregelingen.²²⁶

De onteigening van Joodse panden op zich heeft tot op heden niet geleid tot individuele compensaties. Het gemeentebestuur van Apeldoorn merkte in 2022 op dat dit een ‘ondoenlijke klus’ zou zijn, vanwege het feit dat alles in elk geval herleid zou moeten worden.²²⁷ Wel hebben meerdere gemeenten kenbaar gemaakt een algemene compensatie op zijn plaats te vinden. Dit voor het leed dat de Joodse families werd aangedaan door de onrechtmatige verkoop van hun panden. In de gemeente Eindhoven maakte het College van B&W in 2021 90.000 euro vrij voor de versterking van de Joodse

²²³ Van Meurs, Slaman en Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*, 10, 12

²²⁴ “Excuses kabinet voor opvang na vervolging,” *Reformatoisch Dagblad*, 29 januari 2000.

²²⁵ “Den Haag compenseert Joodse eigenaren geroofd vastgoed,” *Historiek*, 27 februari 2017.

²²⁶ Ines Jonker, “Onderzoek naar bejegening Joodse huiseigenaren na oorlog,” *Leeuwarder Courant*, 5 oktober 2020.

²²⁷ Johannes Rutgers, “Gevoelige discussie over gebaar van Apeldoorn na Joods leed,” *De Stentor*, 24 april 2022.

cultuur aldaar.²²⁸ De gemeente Apeldoorn heeft zich voorgenomen om een bedrag te schenken aan het Herinneringscentrum Apeldoornsche Bosch. Dit was het Joodse psychiatrische ziekenhuis in Apeldoorn. De patiënten en het personeel zijn tijdens de oorlog gedeporteerd naar vernietigingskampen. Het bedrag zal de uitbreiding van het herinneringscentrum mogelijk maken.²²⁹ De gemeentebesturen van Apeldoorn en Eindhoven kochten tijdens de oorlog geen Joodse panden. Het stadsbestuur van Lochem heeft begin 2022 voorgesteld om elk jaar 10.000 euro te doneren aan het Westerborkproject. Het gemeentebestuur van Lochem kocht tijdens de oorlog wel een aantal Joodse panden op.²³⁰

²²⁸ Michel Theeuwens, "Eindhoven heeft niet geprofiteerd van verkoop Joodse woningen in oorlog, blijkt uit beknopt onderzoek," *Eindhovens Dagblad*, 26 november 2021.

²²⁹ Johannes Rutgers, "Gevoelige discussie over gebaar van Apeldoorn na Joods leed," *De Stentor*, 24 april 2022.

²³⁰ Madelien Jansen, "Joodse families streden voor hun recht, maar kregen in Lochem weinig medeleven," *Omroep Gelderland*, 19 februari 2022.

Resultaten

Conclusie

In **dit onderzoek** is gezocht naar een antwoord op de vraag: “Hoe valt de houding van de gemeente Sneek te duiden inzake onteigening en rechtsherstel van Joods vastgoed in de periode 1940-1954?” Het doel van **dit onderzoek** was om inzicht te verkrijgen in de wijze waarop het gemeentebestuur van Sneek omging met de onteigening van Joods vastgoed en het naoorlogse rechtsherstel.

Dit onderzoek laat zien dat gemeentebesturen op verschillende manieren betrokken konden zijn bij de onteigening van Joods vastgoed. Gemeentebesturen speelden vaak een administratieve rol bij zowel de voorbereiding als de uitvoering van de onteigeningen. Bijvoorbeeld door inlichtingen te verstrekken aan de Duitse autoriteiten over Joodse burgers en hun bezittingen. Dit gold ook voor het gemeentebestuur van Sneek. De burgemeesters Poppinga en Schut verschaften op verzoek van de autoriteiten inlichtingen over Joodse ingezetenen. Schut hield de *Beauftragte* daarnaast op de hoogte van de ontruiming van de Joodse panden. In opdracht van de *Beauftragte* zorgde Schut ervoor dat de ontruiming werden uitgevoerd door de Gemeentepolitie van Sneek. De bewegingsvrijheid van het gemeentebestuur was daarbij zeer beperkt. De bevelen van de *Beauftragte* en andere Duitse autoriteiten vloeiden voort uit de verordeningen van Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Sommige gemeenten namen een actieve rol aan bij de onteigeningen, door zelf Joodse panden op te kopen. Dit was niet het geval in Sneek, waar het gemeentebestuur geen Joodse panden heeft aangekocht. Concluderend was de houding van de gemeente Sneek inzake de onteigening van Joods vastgoed in de periode 1940-1945 voornamelijk administratief van aard. Het gehoorzamen van de Duitse autoriteiten stond bij het gemeentebestuur voorop als het ging om het uitvoeren van deze handelingen.

Uit **dit onderzoek** is tevens naar voren gekomen dat gemeentebesturen zelden een actieve rol aannamen bij het rechtsherstel van Joods vastgoed, tenzij ze zelf als koper hadden opgetreden. Over het algemeen beschouwden gemeentebesturen het rechtsherstel als een overheidstaak. Het gemeentebestuur van Sneek deelde deze opvatting. Er zijn geen bronnen aangetroffen waaruit blijkt dat het gemeentebestuur van Sneek zich actief heeft bemoeid met het rechtsherstel van Joods vastgoed in deze gemeente. Alle rechtsherstelkwesties omtrent Joodse panden in Sneek zijn afgehandeld door het NBI, de Raad voor het Rechtsherstel, de rechthebbenden, de oorlogskopers en de notaris-bemiddelaars. Concluderend kan over de houding van het gemeentebestuur inzake het rechtsherstel dus niets worden gezegd, omdat het gemeentebestuur niet was betrokken bij deze kwestie.

De resultaten van **dit onderzoek** laten tevens zien dat gemeentebesturen na de bevrijding niet altijd een begripvolle houding aannamen ten opzichte van de teruggekeerde Joodse vastgoedbezitters en rechthebbenden. Sommige gemeentebesturen weigerden panden terug te geven aan Joden, wanneer ze deze al hadden toegezegd aan gemeenteambtenaren en bestuurders. In de gemeente Sneek hebben zich geen dergelijke gevallen voorgedaan. In enkele gemeenten werden Joodse vastgoedeigenaren na de oorlog geconfronteerd met naheffingen en boetes. Deze hadden betrekking op achterstallige

straatbelasting en erfpachtcanon uit de bezettingsjaren, toen Joden geen enkele controle hadden over hun panden. Er is geen bewijs gevonden dat in de gemeente Sneek naheffingen zijn opgelegd aan Joden, omdat hieromtrent geen administratie of bezwaarschriften bewaard zijn gebleven. Het is onduidelijk gebleven of dergelijke documenten zijn vernietigd, omdat hiervan geen vernietigingslijsten bewaard zijn gebleven bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân.

Discussie

Uit het onderzoek is in de eerste plaats gebleken dat de gemeente Sneek geen actieve rol heeft aangenomen bij de onteigening van Joods onroerend goed. Dit komt overeen met de verwachting dat gemeentebesturen in kleine gemeenten doorgaans slechts een administratieve rol speelden bij de onteigeningen, en minder vaak Joodse panden opkochten dan in grote- en middelgrote gemeenten. **Uit het onderzoek** is in de tweede plaats naar voren gekomen dat de gemeente Sneek geen actieve houding heeft aangenomen bij het rechtsherstel. Dit komt overeen met de verwachting dat Nederlandse gemeentebesturen het naoorlogse rechtsherstel van Joods vastgoed vooral overlieten aan de instanties die daarvoor verantwoordelijk waren.

Deze scriptie werpt licht op onteigening en rechtsherstel van Joods onroerend goed in de gemeente Sneek. Deze studie vormt daardoor een aanvulling op bestaande onderzoeken naar de rol van gemeentebesturen bij de onteigening en het rechtsherstel van Joods vastgoed. Deze scriptie werpt tevens licht op de vergelijking van deze processen in grote- en kleine gemeenten. Op basis van onderzoeken die reeds zijn gepubliceerd, kan worden gesteld dat gemeentebesturen vooral in grote- en middelgrote gemeenten een actieve houding lijken te hebben aangenomen bij de onteigeningen. Met betrekking tot het naoorlogse rechtsherstel lijkt de weinig begripvolle houding van gemeentebesturen ten opzichte van Joodse vastgoedeigenaren zich eveneens vooral in grote- en middelgrote gemeenten te hebben voorgedaan. Deze studie over Sneek levert een bijdrage aan het onderzoek naar deze hypothese. Er is echter meer onderzoek nodig naar onteigening en rechtsherstel van Joods vastgoed in kleine gemeenten, om deze hypothese te bevestigen. Een advies voor vervolgonderzoek is dan ook om een onderzoek uit te voeren naar deze hypothese, zodra er meer onderzoeksresultaten zijn gepubliceerd die betrekking hebben op kleine gemeenten.

Geraadpleegd materiaal

Archivalia

Delpher

De Herenveensche koerier: onafhankelijk dagblad voor Midden-Zuid-Oost Friesland en Noord-Overijssel

- “De Sneker bloednacht.” 7 mei 1947.
- “Tribunaal Sneek.” 20 januari 1947.

De Stentor

- Rutgers, Johannes. “Gevoelige discussie over gebaar van Apeldoorn na Joods leed.” 24 april 2022.

De Volkskrant

- “NSB-aanhang slonk na '36.” 2 maart 1979.

Dragtster Courant

- “Zeven jaar voor ex-burgemeester Schut.” 28 oktober 1949.

Eindhovens Dagblad

- Theeuwen, Michel. “Eindhoven heeft niet geprofiteerd van verkoop Joodse woningen in oorlog, blijkt uit beknopt onderzoek.” 26 november 2021.

Friesch dagblad

- “Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden: Zitting 6 mei, uitspraken.” 7 mei 1947.
- “Het Informatiebureau.” 17 mei 1945.
- “’t Sporthuis.” 6 oktober 1934.
- “Uit de Provincie.” 25 juni 1945.

Geïllustreerd Vrij Nederland

- “Workum.” 15 november 1943.

Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad

- “Februaristaking: verzet tegen terreur.” 22 februari 1986.

Leeuwarder Courant

- “Advertentiën.” 14 mei 1938.
- “Dirk Nauta.” 29 januari 1948.
- Ines Jonker, “Onderzoek naar bejegening Joodse huiseigenaren na oorlog.” 5 oktober 2020.
- “Oproeping.” 25 mei 1937.

Nederlandsche Staatscourant

- “Zuivering.” 10 september 1946, 13 september 1946, 12 december 1946, 17 december 1947.

Nieuw Israëlitisch Weekblad

- “Blijde herinneringen.” 7 september 1934.

Nieuwe Harlinger Courant

- “Wasscherijbericht.” 11 juli 1941.

Nieuwe Vlaardingsche Courant

- “Uit het handelsregister.” 17 maart 1937.

Nieuwsblad van Friesland: Hepkema’s courant

- “Berichten uit stad en dorp.” 16 juli 1947.
- “Borstbeeld mr. S.M. van Haersma Buma onthuld.” 23 mei 1947.
- “Notaris J.W. Schippers.” 12 maart 1945.

Reformatorsch Dagblad

- “Excuses kabinet voor opvang na vervolging.” 29 januari 2000.

Trouw

- “H.A. Banning overleden.” 8 september 1947.
- “Predikant-Burgemeester pleegde verraad: eis luidt acht jaar.” 12 oktober 1949.

Verordeningenblad voor het Nederlandse bezette gebied

- “Achtste Verordening: van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende bijzondere maatregelen op administratiefrechtelijk gebied.” 12 augustus 1941.

Volk en vaderland: weekblad der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland

- “Onze kandidaten: Verkiezingen der Provinciale Staten.” 24 februari 1939.

Gemeentearchief Súdwest-Fryslân

- Toegangsnr. 000087-000114, Gemeentebestuur Sneek 1912-1989

Inv.nr. 132, Stukken betreffende de aanmelding en registratie van Joodse ingezetenen, 1941-1943.

Inv.nr. 134, Stukken betreffende het treffen van beperkende maatregelen door diverse instanties voor Joodse ingezetenen, 1940-1947.

Inv.nr. 137, Stukken betreffende de toepassing van het Zuiveringsbesluit 1945 ten aanzien van diverse beroepsgroepen, 1945-1947.

Inv.nr. 380, 1940-1952, schade door vordering van gebouwen – uitvoering, Diverse lijsten met tijdens de oorlog gevorderde panden in de gemeente Sneek, 1940-1952.

Inv.nr 2834, Stukken betreffende benoeming, ontslag en overlijden van wethouders, 1917-1982.

Inv.nr.4120, Gemeenteraadsverslagen 1941.

Inv.nr. 4121, Systematische klapper op de notulen van de Raad der gemeente Sneek, met bijlagen over 1945 en 1946.

Inv.nr. 4122, Gemeenteraadsverslagen Sneek 1949.

Inv.nr. 7943, ‘Woningregister’, register houdende kaarten per genummerd object (pand of woning), 1939-1994.

De Krant van Toen

Sneeker Nieuwsblad

Vereniging Historisch Sneek e.o., “Su het uit weest (355).” *Sneeker Nieuwsblad*, 25 november 2010.

Vereniging Historisch Sneek e.o., “Su het uit weest (792).” *Sneeker Nieuwsblad*, 12 november 2020.

Kadaster Archiefviewer

Kadaster, Kadastrale leggerartikelen Gemeente Sneek (zie bijlage)

Nationaal Archief

- Toegangsnr. 2.09.16, Inventaris van het dossierarchief van het Nederlandse Beheersinstituut (NBI) en de in beslag genomen administraties, 1945-1967.

Inv.nr. 532.1 tot en met 532.7 en 536.1 tot en met 536.9, Verkaufsbücher van de
Niederlandische Grundstückverwaltung.

- Toegangsnr. 2.09.16.02, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut,
beheersdossiers beginnend met de letter B.

Inv.nr. 31170, Bakker, S., Sneek.

- Toegangsnr. 2.09.16.06, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut,
beheersdossiers beginnend met de letter H.

Inv.nr. 84839, Haagsma, R., Workum

- Toegangsnr. 2.09.16.07, Inventaris van het Archief van het Nederlands Beheersinstituut,
beheersdossiers beginnend met de letters I en J.

Inv.nr. 97834, Jong, H. de., Sneek.

- Toegangsnr. 2.09.16.11, Inventaris van het archief van het Nederlands Beheersinstituut,
beheersdossiers beginnend met de letters N, O, P

Inv.nr. 147658, Postmus, D., Leeuwarden

- Toegangsnr. 2.09.48, Inventaris van het archief van de Raad voor het Rechtsherstel, Afdeling
Onroerende Goederen.

Inv.nr. 782, Kadastrale kaartsysteem, verwijzend naar dossiers van de Raad voor het
Rechtsherstel, Afdeling Onroerende Goederen.

Inv.nr. 801, Geschillendossiers 1725-1885.

Inv.nr. 811, Geschillendossiers 3601-3761.

Inv.nr. 820, Geschillendossiers 4736-4902.

- Toegangsnr. 2.11.08.01, Directie van de Landbouw: Afdeling Grond- en Pachtzaken, (1906)
1935-1964.

Inv.nr. 111, Friesland.

NIOD

- Toegangsnr. 094f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftprüfstelle

Inv.nr. 742, Kuyt, A.M.; firma te Sneek

Inv.nr. 1785, Pino, M.; firma te Sneek

Inv.nr. 2662, Wilde, M. de; firma te Sneek

Inv.nr. 3161, Velleman, L.N; firma te Sneek.

Tresoar

- Toegangsnr. 12-02, Commissaris der Koningin in Friesland.

Inv.nr. 460, Verschillende brieven van burgemeesters in Friesland betreffende het versturen van lijsten met personen van geheel of gedeeltelijk Joodse bloede in hun gemeente, juni 1942.
- Toegangsnr. 30-34, Burgerlijke stand Sneek.

Inv.nr. 3082, Overlijdensregister 1949

Inv.nr. 3083 Overlijdensregister 1950

Literatuur

Aalders, Gerard. *berooïd: De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*. Amsterdam: Boom, 2001.

Aalders, Gerard. *Roof: De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999.

Berkhuysen, Karel Berkhuisen, *De transacties van Joods onroerend goed in de gemeente Doetinchem tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Doetinchem: Stichting Doetinchem Herdenkt, 2021.

Croes, Marnix Thomas en Pieter Johannes Rudolf Tammes. *'Gif laten wij niet voortbestaan': een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945*. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2004.

Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, *Lege plekken: Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen, 1940-1955*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2021.

Ekkart, Rudi en Eelke Muller, *Roof & Restitutie: De uittocht en gedeeltelijke terugkeer van Nederlands kunstbezit tijdens en na de Tweede Wereldoorlog*. Deventer: Ter Borch Stichting, 2017.

Janszen, Aart. *De Joodse scholen in Amsterdam gedurende de bezettingsjaren 1941-1943*. 2017.

Meijer, K. *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008.

Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen: de gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*. Amsterdam: Boom, 2015.

Romijn, Peter. *Burgemeesters in Oorlogstijd: Besturen onder Duitse bezetting*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2006.

Schütz, Raymund en Egbert Ottens, *Blindheid voor de eigen tekortkomingen: Verslag van het historisch onderzoek naar de roof van Joods onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn, naar de rol van de gemeente en naar het rechtsherstel na de oorlog*. Hoorn: november 2021.

Schütz, Raymund, *Kille Mist: Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*. Amsterdam: Boom, 2016.

Schütz, Raymund. "Achter gesloten deuren: Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolgning en de naoorlogse zuivering." *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123, no.1 (2010).

Te Slaa, Robin, "Daar dit een immorele aanslag is": *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed, 1940-1955*. Den Haag: 2016.

Van Meurs, Wim, Pieter Slaman en Marieke Oprel, *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*. Nijmegen: maart 2022.

Van Tielhof, Milja, *Banken in bezettingstijd: de voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2003.

Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*. Amsterdam: Boom, 2013.

Digitale bronnen

"Den Haag compenseert Joodse eigenaren geroofd vastgoed." *Historiek*, 27 februari 2017,

<https://historiek.net/den-haag-compenseert-joodse-eigenaren-geroofd-vastgoed/67487/#:~:text=Het%20college%20van%20B%26W%20van,met%20een%20voorstel%20voor%20rechtsherstel>, geraadpleegd 25 mei 2022.

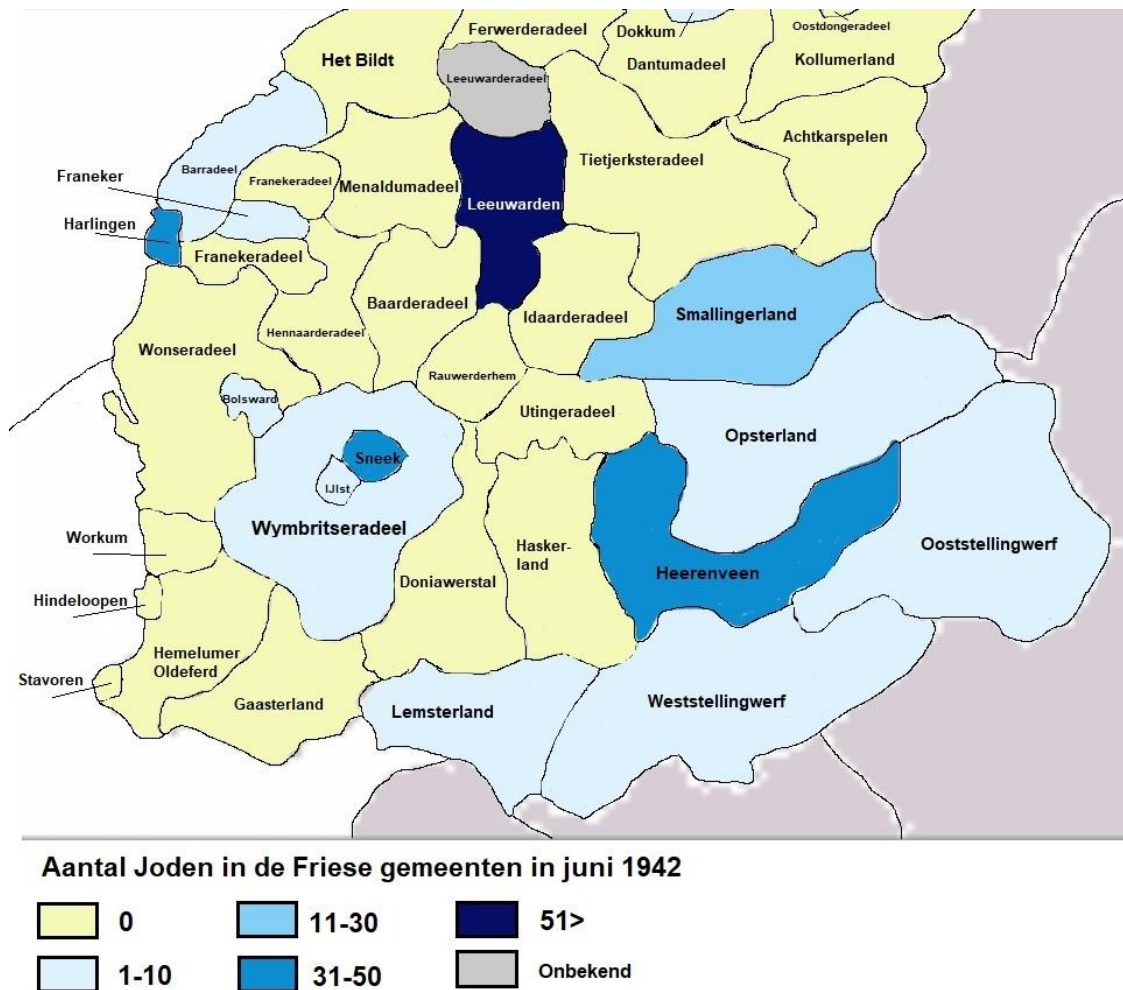
Jansen, Madelien. “Joodse families streden voor hun recht, maar kregen in Lochem weinig medeleven.” 19 februari 2022, <https://www.gld.nl/nieuws/7571933/joodse-families-streden-voor-hun-recht-maar-kregen-in-lochem-weinig-medeleven>, geraadpleegd 25 mei 2022.

Ornstein, Karel. “Na de oorlog kregen Holocaustslachtoffers hun eigen huis niet meer terug,” *Nieuwsuur*, 16 mei 2022, <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2429083-na-de-oorlog-kregen-holocaustslachtoffers-hun-eigen-huis-niet-meer-terug>, geraadpleegd 25 mei 2022.

Bijlage 1

Kaart: het aantal Joodse ingezetenen per Friese gemeente, juni 1942

Deze kaart is door de onderzoekster vervaardigd op basis van het archief van de Commissaris der Koningin in Friesland (toegangsnr. 12-02, inv.nr. 460). Hierin zijn registratielijsten van Joodse inwoners te vinden, die elke Friese burgemeester tijdens de bezettingsjaren naar de Commissaris der Provincie Friesland moest sturen.

Bijlage 2

Lijst met Joodse ingezetenen van Sneek tijdens de Tweede Wereldoorlog:

Deze lijst is tot stand gekomen op basis van registratielijsten van Joodse inwoners van Sneek. Deze worden bewaard bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân, in het archief van het gemeentebestuur van Sneek, alsmede bij Tresoar in het archief van de Commissaris der Provincie Friesland. De overlijdensplaatsen en de sterfdata zijn achterhaald via de digitale databases van het Joods Monument en Yad Vashem.

Abraham Kuyt
Abraham Turksma
Albert Frankenhuis
Bartha Valk
Beeltje Ekstein-Godschalk † (Auschwitz, 19-11-1942, 65 jaar)
Bella Rotschild-Golomb † (Auschwitz, 23-11-1942, 51 jaar)
Bertha Mok
Bertha Sichel † (Sobibor, 13-03-1943, 49 jaar)
Bertha Thalheimer
Breina Kuyt
Carel Heijmans
Carolina Van Gelder-Bilderbeek † (Auschwitz, 19-11-1942, 52 jaar)
Daisy Ivonne Broell
Dooitze Hendrik Volbeda
Eduard Pino † (Sobibor, 13-03-1943, 52 jaar)
Elisabeth Kuyt-Maarsen
Ella Lebenstein † (Auschwitz, 23 november 1942, 35 jaar)
Emma Martina Turksma-Van der Hove † (Auschwitz, 23-11-1942, 53 jaar)
Erna Pino-Adler † (Auschwitz, 22-10-1942, 37 jaar)
Ernst Pino
Esther van der Vliet-Gudema † (Auschwitz, 23-11-1942, 41 jaar)
Felicia Szper
Geertje Dam
Golde Bernzweig
Heddy Wolf
Hendrika van Leer
Henriëtte Kuyt-Herzberger
Isidore Klieb
Izak van Gelder
Jacob Pino † (Auschwitz, 30-01-1943, 43 jaar)
Jacob Velleman
Jakobus Fijlstra
Jikke Dam
Johan de Wilde
Johan Theodoor Richardus Schreuder
Johanna Broell
Johanna Marx
Johanna Pais
Johanna van Dam
Johannes Volbeda

Joseph Velleman
Leo Velleman
Levi Nathan Velleman † (Auschwitz, 19-11-1942, 80 jaar)
Levi Velleman
Lina Pino † (Sobibor, 23-04-1943, 53 jaar)
Lion van Gelder † (Auschwitz, 21-01-1943, 68 jaar)
Lois den Hartogh
Lotte den Hartogh
Louis Simon den Hartogh
Margareta Franssen
Margot Pino † (Auschwitz, 03-09-1943, 22 jaar)
Mayer Obler
Max Kuyt † (Auschwitz, 30-09-1942, 47 jaar)
Mechgelien Pino † (Auschwitz, 22-10-1942, 11 jaar)
Michiel Visser
Moritz Rothschild † (Auschwitz, 23-11-1942, 59 jaar)
Mozes Jomtop Jacob de Wilde
Nico Velleman
Philip Rodrigues † (Auschwitz, 10-11-1942, 40 jaar)
Roosje Pino † (Sobibor, 16-04-1943, 59 jaar)
Sam Velleman
Samuel van Gelder † (Onbekend)
Samuel Zwart † (Auschwitz, 28-02-1943, 18 jaar)
Sara Weingarten
Simon Frank † (Schoppinitz, 31-10-1943, 28 jaar)
Sophie Kuyt-Lowenthal
Watze Fijlstra

Bijlage 3

Alle Joodse panden in Sneek met eigenaren en kadastrale leggerartikelen:

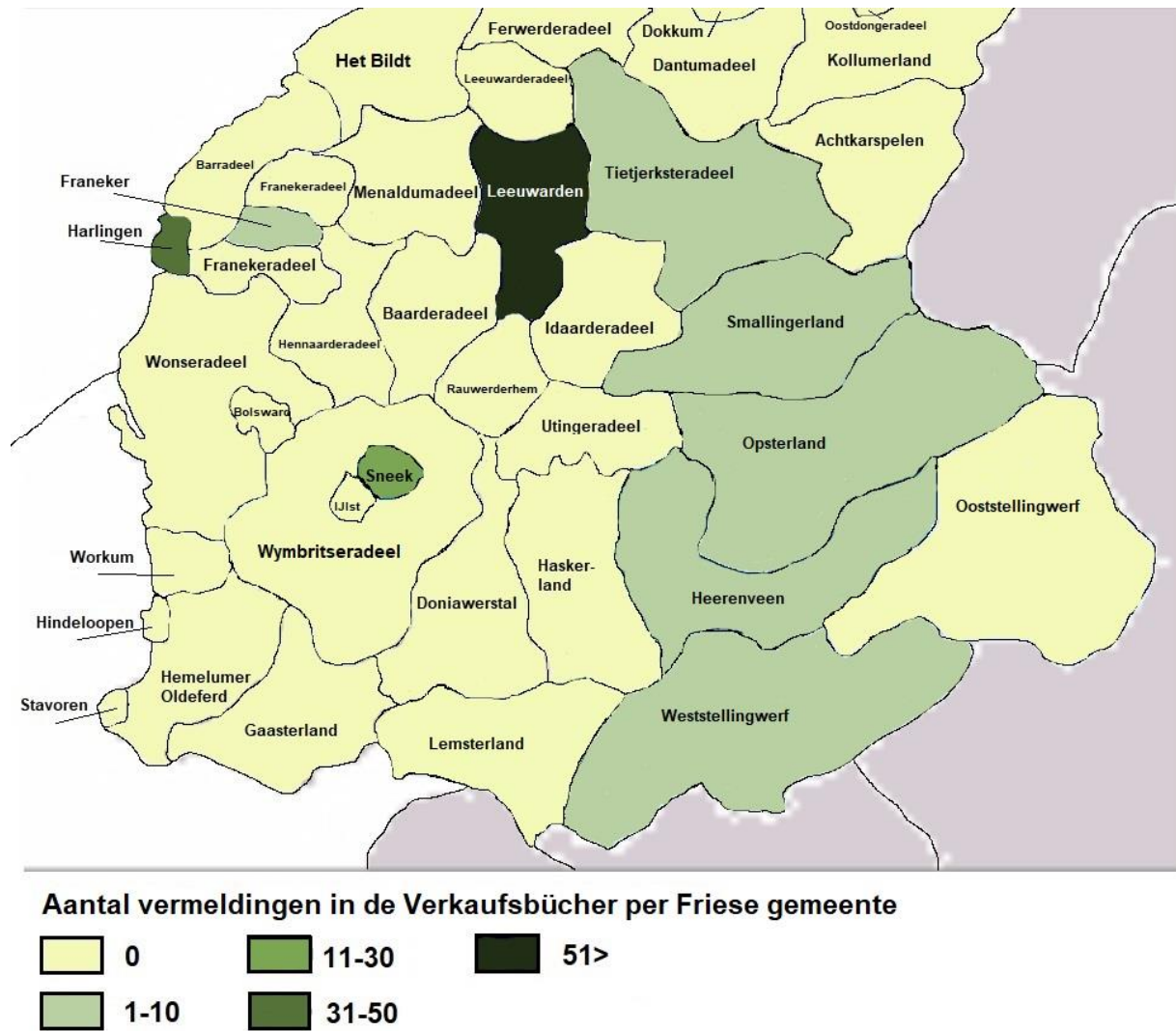
Adres	Perceelnummer(s)	Eigenaar/eigenaren	Woonplaats eigenaar/eigenaren	Leggerartikel
Amaliastraat 7	C3287	Edeltje Pino †	Amsterdam	8438
Boschstraat 24, 26	C512, C513	Salomon † en Rachel Vroman †	Den Haag	8183
2 ^e Badhuisbuurt 1 t/m 6	A2295, A2296, A2297, A2298, A2300	Salomon † en Rachel Vroman †	Den Haag	8183
Emmastraat 23, 25 t/m 29 en 31 t/m 33.	A2483, A2935, A2937, A2938, A2396, A2397, A2398.	Salomon † en Rachel Vroman †	Den Haag	8183
Gang en steeg naar Oosterdijk	B3499, B3769	Abraham Kuyt, Max Kuyt †	Sneek	6141
Grote Kerkstraat 12-14	B3676	Mozes Jomtop Jacob de Wilde	Sneek	8313
Hoogend 1	B1377, B2462	Roosje Pino †	Sneek	6952
Jachthavenstraat 27	D1042	Abraham Kuyt	Sneek	7435
Kleinzand 51	B4249, B4251	Abraham Kuyt, Max Kuyt †	Sneek	6141
Kloosterstraat 3	A3060	Carel Heijmans	Sneek	6647
Kloosterstraat 12	A1173	Johanna Pais	Sneek	4287
Looxmagracht 8	A2110	Levi Nathan Velleman †	Sneek	6016
Nauwe Noorderhorne (huisnummers onbekend)	B2650, B2742	Watze Fijlstra	Sneek	4714
Oosterdijk 32	B2086	Levi Nathan Velleman †	Sneek	6016
2 ^e Oosterkade 8 t/m 11	D605, D666, D748	Mietje Frenkel-Frank †	Rotterdam	8442
Paardesteeg 5	B3177	Salomon † en Rachel Vroman †	Den Haag	8183
Potbuurt 7, 12	A960, A966	Salomon Vroman †	Den Haag	8184
Stationsstraat 25	A2282	Henriëtte Kuyt-Herzberger	Sneek	5327
Stationsstraat lege kavel	A3828	Henriëtte Kuyt-Herzberger	Sneek	5327
Schoolstraat 18	A2799	Levi Nathan Velleman †	Sneek	6016
Singel 56	B3661	Johan Theodoor Richardus Schreuder	Sneek	8415
Singel (huisnummers onbekend)	B3034, B3035	Roosje Pino †	Sneek	6952

Sophiastraat 9	Hoorde bij Emmastraat 25 (A2935)	Salomon † en Rachel Vroman †	Den Haag	8183
2° Steenklipstraat 42 t/m 50	A1877, A1878, A1879, A1880, A1881, A2251	Rachel Vroman †	Den Haag	4796
3° Woudstraat 3	C1894	Abraham Kuyt, Max Kuyt †	Sneek	6141

Bijlage 4

Kaart: het aantal vermeldingen in de Verkaufsbücher per Friese gemeente

Deze kaart is door de onderzoekster vervaardigd op basis van de Verkaufsbücher, die digitaal raadpleegbaar zijn via de site van het Nationaal Archief.

Bijlage 5

Lijst met afkortingen:

Afkorting	Uitleg
AG	Deutsche Revisions- und Treuhand A.G
ANBO	Algemeen Nederlands Beheer Onroerend Goed
Beauftragte	Beauftragte des Reichskommissars
College van B&W	College van Burgemeesters en Wethouders
EER	Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg
KKF	Kamer van Koophandel en Fabrieken
Lirobank	Lippmann, Rosenthal & Co. Sarpathistraat
LVVS	Liquidatie van Verwaltung Sarpathistraat
MG	Militair Gezag
NAGU	Niederländische Aktiengesellschaft für die Abwicklung von Unternehmungen
NAV	Niederlandsche Advocaten-Vereeniging
NBI	Nederlands Beheersinstituut
NGV	Niederländische Grundstückverwaltung
NSB	Nationaalsocialistische Bewegung
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps
NVD	Nederlandse Volksdienst
Omnia	Omnia Treuhandgesellschaft G.m.b.H
SD	Sicherheitsdienst
SS	Schutzstaffel
VVRA	Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt
WA	Weerbaarheidsafdeling
WPS	Wirtschaftsprüfstelle
Zentralstelle	Zentralstelle für jüdische Auswanderung

